

ORDU
ÜNİVERSİTESİ

ÜNYE İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Ordu Üniversitesi Ünye İİBF Adına Sahibi
Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE

Editör

Doç. Dr. Merter AKINCI

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz TÜMTÜRK
Dr. Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Dr. Çiğdem GÖRGÜN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Şeref KALAYCI
Prof. Dr. Ali KOÇ
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU
Prof. Dr. Hayrettin USUL
Prof. Dr. Ömer YILMAZ

Yazı İşleri

Volkan ÇÜMENLİ

ISSN: 2602-2192

Aralık 2020 Cilt: 3 Sayı: 2

MAKALELER

Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış
Tuğba UYAR SUIÇMEZ ve Halit SUIÇMEZ

Cam Uçurum: Efsane Avcısı
Fidan ALHAS

Türkiye'nin En Büyük Sanayi Kuruluşlarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Kimya Sanayi
Yavuz YILMAZ

Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği
Hatice ÖZKAN KARABACAK ve
Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI

Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi
Dursun KELEŞ

CİLT: 3 SAYI: 2 ARALIK 2020

ÜNİVERSİTE
İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ÜNNE İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 3

Sayı: 2

Aralık 2020

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Merter AKINCI

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz TÜMTÜRK
Dr. Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Dr. Çiğdem GÖRGÜN

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Şeref KALAYCI – Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali KOÇ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Cem SAATÇİOĞLU – İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL – İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer YILMAZ – Atatürk Üniversitesi

SEKRETERYA VE YAZI İŞLERİ

Volkan ÇÜMENLİ

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gölevi Mevkii, Devlet Sahil Yolu
Posta Kodu: 52300, Ünye-Ordu/TÜRKİYE
Telefon: 0 452 323 82 55

E-Posta: volkancumenli@gmail.com

Web: <http://dergipark.gov.tr/uiibfd>

Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yılda İki Kez Haziran ve Aralık Aylarında Yayımlanan Hakemli Bir Dergidir. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi I2OR, Scientific Indexing Services, ResearchBib, ASOS İndeks ve Eurasian Scientific Journal Index tarafından indekslenmektedir. Bu Dergide Yayımlanan Makalelerin Bilim ve Dil Bakımından Sorumluluğu Yazarlarına Aittir. Dergide Yayımlanan Makalelerin Yayın Hakkı Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne Aittir ve Yayıncının İzni Olmaksızın Hiçbir Şekilde Çoğaltılamaz. Yayımlanan Makaleler, Kaynak Gösterilmek Suretiyle Kullanılabilir. Makalelerdeki Düşünce, Görüş ve Varsayımlar Eser Sahiplerine Aittir; Ordu Üniversitesi Sorumlu Tutulamaz.

TARANILAN İNDEKSLER

I2OR

Scientific Indexing Services

ResearchBib

ASOS İndeks

Eurasian Scientific Journal Index

BU SAYININ HAKEMLERİ

Doç. Dr Gönül YÜCE AKINCI

Doç. Dr. Nihan CİĞERCİ ULUKAN

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin HANCIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha YILMAZ SOĞUKSU

Dr. Öğr. Üyesi F. Özlem TEZCEK

***Not:** Liste soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.*

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış 1
Tuğba UYAR SUIÇMEZ ve Halit SUIÇMEZ

Derleme Makale

Cam Uçurum: Efsane Avcısı 9
Fidan ALHAS

Araştırma Makalesi

Türkiye'nin En Büyük Sanayi Kuruluşlarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Kimya Sanayi 22
Yavuz YILMAZ

Araştırma Makalesi

Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği 30
Hatice ÖZKAN KARABACAK ve Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI

Derleme Makale

Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi 47
Dursun KELEŞ

Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış

Tuğba UYAR SUIÇMEZ*
Halit SUIÇMEZ**

Özet

Bu yazıda, 2020 yılında ülkemizde ve dünyada yaşanan korona salgınının insan hayatına etkileri üzerine bazı soruların ortaya atılması ve bu soruların ekonomi ve psikoloji açısından ele alınması amaçlanmıştır. Öncelikle COVID-19 salgınının başlangıç bilgisi paylaşılmış, ardından sorular üzerinden ilerlenmiştir. Homo economicus insan modelinin güncel pandemi döneminde sınanması ve konuya getirilen yeni bakış açıları iki farklı disiplinin arasında kurulan bir köprüde işbirliği ile ele alınmıştır. Genel bir literatür bilgisi dahilinde sorular tartışılmış ve gelecek çalışmalar için önermeler ile çalışma sonlandırılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: İktisat, Psikoloji, Pandemi, Koronavirüs ve Homoeconomicus

A Joint Evaluation on the Corona Pandemic and Human Types from Economics and Psychology Perspectives

Abstract

*In this article, it is aimed to ask some questions about the effects of coronavirus pandemic which emerged on 2020 in worldwide, on human lives and address those questions from both economic and psychological perspectives. First, the starting information of the mentioned epidemic was shared, then the questions were proceeded. The testing of the Homo economicus * human model in the current pandemic period and the new perspectives brought to the subject are discussed in cooperation on a conjoined manner of two different disciplines. The questions were discussed within the scope of general literature knowledge and the study was concluded with suggestions for future studies.*

Keywords: Economics, Psychology, Pandemic, Coronavirus, Homoeconomicus

* Dr., Gazi Üniversitesi Sağlık, Araştırma ve Uygulama Merkezi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara, ORCID: 0000-0001-8977-6785, t.uuarsuicmez@gmail.com

** Dr., İktisatçı-Yazar, ORCID: 0000-0002-5930-2084, drhsuicmez@yahoo.com

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca kriz durumları hem tüm düzeni alt üst edebilmekte hem de bir biçimde insanlığı farklı sorular sormaya, bunlara yanıtlar aramaya ve yeni bilgilere ulaşmaya yöneltmektedir. Ulaşılan bu yeni bilgiler de aslında insanlığın gelişimi için yeni dönemeçler tanımlamaktadır. Şuan tüm dünyanın mücadele ettiği salgın durumu da benzer bir kriz durumunu oluşturmuştur. Salgınla birlikte dünya ekonomisinde üretim, tüketim, dağılım, istihdam, üretkenlik ve gelir büyük ölçüde azalmış, her ülkede insan ölümleri artmış, hastanelerde tedavi hizmetleri çoğunlukla aksamış ve dünya, başta sağlık olmak üzere, hayatın hemen her alanında büyük şoklar yaşamış ve yaşamaktadır. Bu süreçte tıp bilimi başta olmak üzere pek çok bilim dalı yeni sorular sormakta ve yeni kilometre taşı oluşturabilecek bilgileri keşfetmektedir. Bazen ise daha önceden edinilmiş bilgilerin test edilmesi, bu kriz ortamında geçerliliğin yeniden tartışmaya sunulması bilimler için geliştirici olabilmektedir. Bu çalışmada incelenen homoeconomicus modelinin pandemi döneminde işlerliği üzerine yöneltilen sorular da bu temel üzerinde şekillendirilmiştir.

Pandemi döneminde pek çok farklı alanda bu sürece özgü değişiklikler, yenilikler ve benzeri konularda pek çok araştırma yayınlanmıştır. Bu makalede de iktisat ve psikoloji alanlarının ortak köprüsünden güncel duruma ve homoeconomicus modeline dair genel bir bakışın sunulması hedeflenmektedir. Konu oldukça yeni, kapsamlı ve çok bilinmezli olduğundan üzerinde henüz bilimsel düzeyde ekonomi-politik ve psikolojik araştırmalar yapılmamıştır.

Hem psikoloji hem de iktisat literatüründe pek çok kez incelenmiş ve geçerliliği test edilmiş olan homoeconomicus modeli, her iki alan için de önem arz etmektedir. Psikolojinin insanın doğasını anlama ve davranış, düşünce süreçlerini ve tutumlarını anlamlandırma amacı, iktisadın (özellikle davranışsal iktisadın) insan davranışlarını tahmin etme ve bu tahminleri ekonomik modeller üretmede kullanma amacı,

homoeconomicus modelini her iki bilim içinde ortak ve önemli kılmaktadır. Öte yandan, bu çalışmada öne sürülen düşüncelerin, yapılan saptamaların, ortaya konulan soru ve sorunlar ve sağlanan bulguların, başta salgın sürecinin yöneticileri olmak üzere karar alıcılar ile sektör temsilcilerine, insan davranışlarının ekonomik ve psikolojik temellerini anlamaya çalışan sorumlulara yeni tartışma alanları açması umulmaktadır.

Bu makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde salgına, sürecin ilerleyişine ve tarihteki salgınlar ve etkilerine dair genel bilgiler yer alacaktır. İkinci bölüm kendi içinde ayrılarak çalışmanın sorularını ifade etmektedir. Bu aşamada homoeconomicus modeli ve bu modelin salgın gibi kriz durumundaki geçerliliğine dair sorular ve salgının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri literatür bilgisi dahilinde iktisat bilimi çerçevesinden ele alınacaktır. Bunun yanında küreselleşme ve neoliberalizmin etkileri ile sürdürülebilir kalkınma konularının bugünkü sorunlar açısından bir makro portresi çizilecektir. Ek olarak salgının ekonomiye verdiği tahribatı azaltmaya yönelik bazı makro ve vergisel önlemlerle, devletçi yaklaşımlar dile getirilecektir. Son olarak ise iktisada paralel bir bakış psikoloji çerçevesinden sunulmaya çalışılacak ve çıkarımlar ele alınacaktır. Üçüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise iki farklı bilimin ortak köprüsünden homoeconomicus modelinin gelişimine dair bir bakış sunulacak ve çıkarımlar gelecek çalışmalara ışık tutacak şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

2. Salgın ve Tarihçe Bilgisi

Haber ajanslarına Aralık ayı 2019 sonlarında, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde bir deniz ürünleri pazarında, nedeni bilinmeyen çok sayıda pnömoni hastasının olduğu bildirilmiştir (TÜBA, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), ilk olarak 12 Ocak 2020'de bu şikâyetlerin sebebinin yeni tip bir koronavirüs olduğunu açıklamış ve ilk olarak 2019-nCoV olarak, ardından 11 Şubat 2020'de bu yeni virüs SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır. Hastalık Çin'den sonra başta Asya bölgesi ülkeleri

olmak üzere kısa sürede birçok ülkeye yayılarak tüm dünyayı etkileyen uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. Sonuç olarak 30 Ocak 2020 tarihinde DSÖ, bu hastalığı uluslararası halk sağlığı sorunu kabul ederek salgın ilan etmiştir (TÜBA, 2020).

Bahsi geçen salgın bu çalışmada, Türk medyasında da kullanılan isimlendirme olan “COVID-19” olarak anılacaktır. COVID-19 insanlık tarihindeki büyük salgınlardan biri olarak tarihemizde yerini almıştır. Tarihteki salgınlara kısaca göz atacak olursak; veba ve türleri, çiçek hastalığı, sarıhumma, kolera, HIV, grip ve türleri gibi çeşitli hastalıklar her seferinde 100 bin ile 56 milyon arasında insanın ölümüne yol açmıştır (LePan, 2020). Örneğin, Çin ve Orta Asya’dan başlayan Veba, 1347 yılında Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne sebep olmuştur. Avrupa, Avrasya ve Kuzey Amerika kıtalarında tam rakam bilinmemekle birlikte 1300’lerde İtalya’da yaşanan Kara Veba (Black Death) yüzünden 75 ile 125 milyon kişinin hayatını kaybettiği öne sürülmüştür (TÜBA, 2020). Geçen yüzyılda (1918-1920) görülen İspanyol Gribi (*Spanish Flu*) başka bir örnektir ve yaklaşık yarım milyar insanı enfekte etmiş ve 50 milyona yakın insan bu salgın sebebiyle hayatını kaybetmiştir (LePan, 2020). Salgınların toplumlar üzerinde sağlık açısından da farklı pek çok etkileri olmuştur. Örneğin, veba salgını sonuçları ve etkileriyle Avrupa’nın en büyük salgını olarak kabul edilmekte hatta sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri sebebiyle Avrupa’da feodalizmin çökmesinde temel etken olarak değerlendirilmektedir (TÜBA, 2020). Türkiye’de de bazı yazarlar, büyük veba salgınının, Osmanlı’nın kuruluşundan Batının oluşumuna kadar önemli bir etken olarak işlediğini öne sürmektedir (Küçük, 2016: 252-253).

3. İktisat ve Psikoloji Açısından Yöneltilen Sorular

Yaşanmakta olan salgının dünyada ve Türkiye’de çok önemli etkilerinin olacağı öne sürülmektedir. Bu salgının Türkiye ekonomisi üzerinde de çok yönlü etkiler yarattığı gözlenmiştir. Taymaz (2020), COVID-19 tedbirleri sonucu, küresel

düzeyde bir ekonomik krizin giderek artacağı, pek çok ekonomik faaliyetin aniden daralacağı ve tedarik zincirlerinin kopacağı öngörülerini ortaya koymuştur. Üretim, tüketim, gelir ve istihdamda düşmelerin olacağı, işsizliğin ise yüzde 28’e yükselebileceği öngörülmektedir (Taymaz, 2020). Güncel gelişmeler göz önüne alındığında, salgının ekonomide, üretim ve istihdamda azalma, gelirlerde düşme ve işsizlikte artış yaratacağı açıktır. Voyvoda ve Yeldan (2020) salgının Türkiye ekonomisi üzerine beklenen etkilerini ve bu etkilere karşı geliştirilebilecek olası kamu politika alternatiflerini incelemeyi amaçlayan bir çalışma yürütmüşlerdir. ODTÜ ve Bilkent Üniversitesi öğretim üyeleri Ebru¹ Voyvoda ve Erinç Yeldan’ın (2020) genel denge analizi yöntemiyle Türkiye’de gerçekleştirdikleri araştırma da benzer öngörülerde bulunmaktadır. Çalışmanın bulguları aşağıda verilmiştir.

“...Model sonuçları salgının ekonomik maliyetlerini gayri safi yurtiçi hasılda %26.7 ve toplam işgücü istihdamında da %22.8’lik bir kayıp olarak vermektedir. İşsizlik oranında beklenen artış, %14 düzeyinden, %33’e yükselmekte, işsiz sayısının da 4.7 milyon kişiden, 11.7 milyona artması beklenmektedir. İstihdamdaki bu gerilemeye koşut olarak hane halkı harcanabilir gelirlerinin de 2019’a görece olarak %46 düşeceği tahmin edilmektedir.”

Söz konusu çalışmanın bulgularından biri de, sağlık hizmetleri hariç, diğer tüm sektörlerde çok önemli oranlarda istihdam kayıplarının yaşandığı hakkında olmuştur (a.g.e. s,14). Araştırmacılar, talep, üretim, istihdam, üretkenlik ve finansal

¹Homo Economicus. Ekonomik insan, Latince’dir, sadece ekonomik çıkarlarına göre davranan insanı dile getirir (Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, 1976). Kavramı karşılayan farklı kelime grupları olmasına karşın yazıda homo economicus şeklinde ifade edilecektir.

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

sermaye üzerine olan etkileri de şu şekilde vurgulamaktadırlar;

“...Covid-19 krizinin ekonomiye olan etkileri yukarıda da vurgulandığı üzere, (i) yurtiçi ve yurt dışı talep daralması; (ii) sosyal izolasyona bağlı kapanma; dolayısıyla, üretim ve istihdam kaybı ve (mevcut veriler altında henüz tam olarak ölçülememekle birlikte) salgının yol açtığı işgücü üretkenliği kayıpları ve (iii) yurtdışı finansal sermaye girişlerinin durması ve çıkışların artması kanalları üzerinden, topyekûn ve eşanlı olarak hissedilmektedir. Yani salgın sürecinde yalnızca sağlık hizmetleri sektörünün reel üretiminde ve istihdamında artış olacağı, onun dışındaki tüm sektörlerin hem reel üretimlerinde hem de istihdamlarında ciddi düşüşler yaşanacağı öngörülmektedir.

Yapılan bir diğer çalışmada, (Adıgüzel, 2020) 2020 Mart ayının ortalarından itibaren salgının Türkiye Ekonomisine birçok yönden büyük olumsuz etkilerinin olduğu ve olmaya devam edeceği öne sürülmüştür. Krizin yoğun hissedildiği 2020 Nisan ayında sanayi kapasite kullanım oranının yüzde 61,6 düzeyine indiği, sanayi üretiminin de yüzde 31,4 oranında düştüğü belirlenmiştir. 2020 yılı sonunda ekonomik büyümenin yüzde -5 civarında olacağı öngörülmektedir. Bu olgunun da milli gelirden yaklaşık olarak 400-450 milyar TL’lik bir azalmaya denk düşeceği ileri sürülmektedir (Adıgüzel, s;217). Yukarıda kaynağı verilen çalışmada, COVID-19 krizinin Türkiye ekonomisinde, üretim, istihdam, kişi ve işletme gelirleri, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve borç yükünü olumsuz etkileyerek durgunluğa yol açacağı saptanmıştır. Salgının devam etmesi halinde elbette bu zararların giderek artacağı ve

ekonomideki durgunluk boyutunun da derinleşebileceği de öne sürülebilir.

Dünya küresel anlamda 40 yıldır, neoliberal özelleştirmeci, piyasa merkezli, karlılık esaslı, kalkınmayı ve insanı dışlayıcı iktisat politikalarınınca yönetilmekte ve yönlendirilmektedir. Bu yönetimin güncel salgın süreciyle ilişkisine dair, Saad-Filho (2020) “...Neoliberalizm altında kolektivitinin yok edilmesinin pandeminin etkisini daha da artırdığına şüphe yoktur...” sözüyle çarpıcı noktaya dikkat çekmektedir. Ülkelerin büyüme ve kalkınma politikalarında özel karlılık uğruna insanı, yeşili, çevreyi, ormanı, hava ve suyu tahrip eden, bozan, yok edici politika ve uygulamalar görülmekte, sonuçta iklim değişmekte, ormanlar hızlıca yok olmakta ve sürdürülemez bir yaşam ortaya çıkmaktadır. Ormanlar azaldıkça yaşam alanı yok olan vahşi hayvanlarla daha çok karşılaşılacağı gerçeği de virüsün hayvandan insana geçişine dair yeni risklerden bahsetmektedir. Ormansızlaştırma, biyolojik çeşitlilik kaybı ve iklim değişikliği nedeniyle yeni salgınlarla karşılaşma olasılıklarından söz edilmektedir (Giraud, 2020).

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980’lerden beri ülkelerin büyüme modelleri de eleştirilmeye ve alternatif modeller üzerinde durulmaya başlanmıştır. “Her ne pahasına büyüme” ve karlılık uygulamaları insan ve çevre sağlığı açısından sürdürülemezlik tartışmalarına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler 2015 yılında 2030 gündemini belirlemiş ve 2016 yılından itibaren de belirlenen hedeflere ulaşılması için bazı zorunluluklar getirmiştir. 2015’te belirlenen 17 hedef içinde ağırlık “sürdürülebilir eğitime” verilmişti, oysa şimdi tüm dünyada halk sağlığı konusu bir numaralı mesele haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler’in 2030 sürdürülebilirlik hedefleri içinde “halk sağlığının” birinci sıraya çıkarılması ve acil bir hedef olarak duyurulması gerekliliği pek çok bilim insanı tarafından dile getirilmiştir (Global Compact Türkiye, 2020).

Salgın sürecince özellikle en büyük sanayileşmiş ülkelerdeki sağlık sistemlerinin yeterince

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

işlemediği ve çok büyük can kayıplarının olduğu görülmüştür. Bu ülkelerde neoliberal özelleştirmeci sağlık politikalarının çok büyük yetersizlikler içinde kaldığı ve kamucu-devletçi uygulamalara geri dönülmesi gerektiği de güncel olarak ifade edilmektedir. Peki, ama böylesine küresel bir kriz durumunun ülke bazında, yine bireyseli denebilecek politikalarla çözümlenmesi mümkün olabilir mi; yoksa küresel düzeyde yaşanan bu krizden ülkeler ortaklaşa bir devlet politikasıyla mı çıkabilirler? Tüm dünyadan elde edilen sonuçlar ve acı bilançolar, insanlığın bu krizden ancak dayanışma ile bilimsel ortaklıklar kurarak, veri ve bilgi paylaşımıyla kurtulabileceğini öğretmektedir. Saad-Filho'nun (2020) ifadesi ile Covid-19 salgını “*dayanışma, sanayi politikası ve devlet kapasitesi olmadan sağlık politikası yapılamayacağını göstermiştir...*”.

Dünyaca ünlü Stiglitz ve Picketty gibi ekonomistler de dayanışma ve işbirliklerinin yanı sıra devletlerin halkçı ve kamucu uygulamalarına kaynak olması açısından “servet vergisi” alınmasını da önermektedirler (Cumhuriyet, 2020). Ekonomik önlemler içinde “servet vergisi” getirilmesi ve bunun da önerildiği gibi ülkelerde daha halkçı ve toplumsal bir sağlık sistemi için harcanması çok mantıklı olacaktır. Çünkü bir yandan, bu salgın süresinde küresel anlamda iş yapan bilişim şirketlerinin karlarının olağanüstü düzeyde arttığına ilişkin tezler öne sürülmeye başlanmıştır. Başta bu şirketler olmak üzere en üstteki yüzde 1’lik kesimlerin kurumsal ve gelir vergileri arttırılarak toplumsal düzeyde kamuya kaynak aktarımı oldukça mantıklı görünmektedir.

Konuya psikoloji perspektifinden bakıldığında da benzerlikleri ile paralel ancak yeni bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu noktaya kadar ifade edilen tüm bu öneriler ve söylemler göz önüne alındığında, salgın sürecinde gözlenen insan davranışları eski bir tartışmayı da yeniden gündeme getirmektedir. Bu salgın sürecinin pek çok açıdan tüm dünya toplumlarına etkileri olmuştur. Ancak gözlenen insan davranışları pek çok noktada birbirinden farklılaşmaktadır. Bu

farklılıklar, kültür, toplum, meslek ve benzeri pek çok değişken üzerinden gözlemlenebilmektedir. İnsan davranışlarındaki bu çeşitlilik ve bu davranışların ön görülmesi hem psikolojinin hem de iktisadın çalışma alanına girmektedir. Örneğin bazı toplumlarda insanlar salgına karşı getirilen önlem ve yasaklara harfiyen uymakta, bazı kültürlerde ise söz konusu önlemlere karşı protestolar yapılmaktadır. Bazı toplumlarda ise hem salgın hastalık hem de önleyici yasaklar yok sayılmakta ve insanlar günlük alışkanlıklarını sürdürmektedirler. Aynı toplum içinde ve aynı toplumsal dönemde, hem; kişisel çıkarlarını hiçe sayarak fedakârca çalışan insanlar, hem de en küçük konuda bile bencilce davranıp sadece kendini düşünenler olabilmektedir. Bu iki tip insan arasında her iki davranıştan da farklı dozlarda bileşim gösteren karmaşık yapıda insanlar da olabilmektedir. Örneğin pandemi sürecinde; yaşını, hastalıklarını ve geride bırakabileceklerini göz ardı etme tercihinde bulunarak, canla başla çalışan doktor da, ev ev gece yarısına kadar kargo dağıtan kargocu da, evine bu süreçte çeşit çeşit makyaj malzemeleri ve teknoloji ürünleri sipariş eden, sıkıldığı gerekçesiyle alışveriş merkezine gitme arzusunu dile getiren insan da aynı kültürde, aynı toplulukta yaşamaktadır.

İnsanların bu tip davranışlarını tahmin etmek için işlevsel olarak kullanılan homo economicus modeli, bu aşamada oldukça zorlanmaktadır. Bu noktada bu modelin genel tanımından biraz uzaklaşıp, Foucault’un (2008) 1978-1979 yıllarında üniversitede verdiği *Biyopolitiğin Doğuşu* dersindeki, homo economicus tanımına bakacak olursak yeni bir bakış açısı elde edilebilmektedir. Foucault homo economicus’un sadece değiş tokuş sistemi içerisindeki bir tüketici ve bir taraf olarak algılanmasını, modelin açığı olarak yorumlamaktadır. Bunun yerine homo economicusu bir girişimci olarak kurgulamakta ve bu şekilde, kendi adına girişimlerde bulunan bu insan modelinin tüm toplumun gelişimine katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Öte yandan bu insan modelinde insanın kendi hazzını üretme amacıyla hareket ettiğini de tekrar dile getirmiştir

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

(Foucault, 2008). COVID-19 pandemisi sürecinde de başka kriz durumlarında da inanları homoeconomicus olmaya ve daha benmerkezci davranmaya iten en temel duygu aslında panik olduğu bilinmektedir (Drury, Reicher & Stott,2020). Kolektif bir paniğin aslında tüm süreci yönetmeyi daha da güçleştirebileceği ve bu yüzden en az virüs kadar hızlı yayılabilen bir panik halinden kaçınmak gerektiği dile getirilmiştir (Peckham, 2020). Araştırmacılar, COVID-19’un pek çok kriz durumu gibi kısa süreli olmaması ve daha küresel bir etkiye sahip olması sebebiyle yarattığı paniğin daha büyük olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak bu süreğen panik halinin de insanları daha bencil düşünen ve kendi çıkarına hareket eden bir yapıya yönelttiğini belirtmişlerdir (Drury, Reicher & Stott,2020).

Evrimsel psikoloji, insanoğlunun tercihlerini açıklayan teorileri oluştururken tarihsel bir evrimi de açıklamaktadır. Başlangıçta daha kendine dönük “bencil” olarak değerlendirilen insanoğlu, tarihsel süreçteki değişimleri ile birlikte, eşini ve türünü devam ettiren bireyleri korumaya yönelen, ötekini odağa alan bir canlı şeklinde açıklanmaya başlanmıştır (Hamilton, 1964). Stroebe ve Frey (1980) psikolojik insan ve iktisadi insanın birbirinden çok da uzakta olmadığını, sadece psikolojik insanın, iktisadi insanda varsayıldığı gibi tamamen dışsal faktörlerin etkisiyle hareket etmediğini iddia etmiştir. Bu sebeple sadece çevresel faktörleri incelemek yerine, insanın çevresindeki faktörleri nasıl algıladığını da inceleyip, hesaba katarak yine insan davranışlarını tahmin etmek için aynı modelin kullanılabilir olduğu öne sürülmüştür (Stroebe ve Frey, 1980). Bu açıdan, belki de bencillikten öteki odağında hareket etmeye yönelen insan aslında kendi hazzının girişimcisi de olan insandır yine; ancak bizim baktığımız pencere psikoloji biliminin katkısıyla birlikte genişlemiştir. Tüm bu karakterleri, sabit, değişmez bir insan doğası anlayışı kapsamında, tek tip bir “homo economicus” teorisiyle açıklamak tarihsel ve toplumsal yapıyı hiç anlamamak demektir.

Evrimsel Psikoloji’deki insan anlayışı iktisat teorisinde de karşılık bulmuştur.

Güncel teorilerde insanın homo economicus özelliği giderek “homo sapiens” insan anlayışına evrilmiştir. Temel neoklasik iktisat teorisi, insanı “homo economicus” olarak tanımlar ve “kişisel faydasını maksimize etmeye çalışan varlık” diye açıklamaktadır. Takip eden teoriler “homomoralis” ya da “homo sapiens” modern insan kavramları ile açıklamalar sunmuştur (Aktipis & Kurzban, 2004). Türkiye’de bazı araştırmalarda da “İslami insan” kavramı ile açıklamalar getirildiği de görülmüştür (Dilek, Küçük & Özdirek, 2017). Daha yakın zamanda davranışsal iktisatçılar Homo anomalous isimli yeni bir tür ortaya attılar ve bu tür birçok açıdan Homo economicus’tan ayrılmaktadır. Son dönemde ise disiplinler arası bir bilim insanı grubu tarafından yepyeni bir tür keşfedilmiştir. Bu yeni türe, bu grubun üyesi ve konuda çalışan yazar; Joseph Henrich, “Homo bioculturus” demektedir (Wilson & Henrich, 2017).

Adam Smith (1776), *Milletlerin Zenginliği* isimli kitabında, insanların kendi çıkarını esas almasıyla toplumsal çıkarın da sağlanacağını öne sürmüştür. Ancak bu durum kriz dönemlerinde mümkün gözükmemektedir. Krizin aşılması için, bu dönemlerde ötekini düşünen, altruistik (fedakâr) bireylere gereksinim artmaktadır. Ekonomist Saad –Filho da (2020), yaşanan bu salgından; “*dayanışma, sanayi ve kamu politikaları ile çıkarılabileceğini*” önerirken, aslında insanların liberalizmin benimsetmeye çalıştığı “homo economicus” karakterinde olmayıp, “*toplumsal bir canlı*” olduklarına vurgu yapmakta ve çözümün de bu anlayışta yattığını ifade etmektedir.

4. Çıkarımlar

Bu çalışmada COVID-19 salgını, sürecin ilerleyişi, tarihteki salgınlar ve etkilerine dair bilgiler verilmiş, bu temel bilgiler üzerine homoeconomicus modelinin kriz durumundaki geçerliliği iki farklı disiplinin ortak bakış açısıyla yöneltilen sorular ve çıkarımlar ile ele alınmıştır. Bu bölümde ise iki farklı bilimin ortak

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

köprüsünden homoeconomicus modelinin gelişimine dair bir bakış sunulacak ve çıkarımlar gelecek çalışmalara ışık tutacak şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

Son noktada Saad-Filho (2020) gibi pek çok araştırmacının da değindiği dayanışma ortaklaşma gibi kavramların önemini yoğun şekilde vurgulandığı görülmektedir. Bu durumda da bireyci düşünüp davrananlar ile alturistik davranan insanların, toplumun ilerlemesinde nerede ve ne şekilde ortak bir paydaya varabilecekleri sorusu zihinlerde belirlemektedir. Şayet bir denge ya da uzlaşma noktası mevcut ise, sistemin unsurları o noktaya kadar bu yükü taşımaya muktedir midir?

Salgın hastalıklar halen, gelişen tüm teknolojiye rağmen ve küreselleşmenin de destekleyici etkisi ile insanoğlunun en çaresiz kaldığı alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde pek çok

farklı alana etki eden durumlar da farklı bilimsel bakış açılarıyla incelenmeye değer konular olarak görülmektedir. Bu yazıda, psikoloji ve ekonomi açısından, genel bir çerçeveden güncel salgın konusu hakkında sorulabilecek bazı sorular ele alınmaya çalışılmıştır. Dünya çapında yaşanan korona salgını üzerine ekonomi ve psikoloji cephesinden sorulacak sorular elbette bunlarla sınırlı olamaz. Ülkelerin politik iktisat gelişmeleri ve insanlığın hem bireysel hem de toplumsal davranış özellikleri daha derinden gözlemlendikçe, yeni sorular ve olası çözüm önerilerinin ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 191-221.

Aktipis, C. A., & Kurzban, R. O. (2004). Is homo economicus extinct? Vernon Smith, Daniel Kahneman and the evolutionary perspective. In Kopple, R., Birner, J. & Kurrild-Klitgaard, P. Editor (Eds.), *Advances in Austrian Economics* (135-154). Oxford, UK: Elsevier.

COVID-19 Salgını, Türkiye ekonomisine etkileri ve politika alternatifleri: Kamu hizmetlerine erişimi korumak önemli. (2020, Haziran). *Birgün*. Erişim adresi <https://www.birgun.net/haber/covid-19-salgini-turkiye-ekonomisine-etkileri-ve-politika-alternatifleri-kamu-hizmetlerine-erisimi-korumak-onemli-304538>.

Dilek, S., Küçük, O., & Özdirek, R. (2017). Homo economicus mu? İslami insan mı?

Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(4), 635-641.

Drury, J., Reicher, S. & Stott, C. (2020). COVID-19 in context: Why do people die in emergencies* It's probably not because of collective psychology. *British Journal of Social Psychology*, 59, 686-693. doi: 10.1111/bjso.12393.

Dünyaca ünlü ekonomistler uyardı: Servet vergisi olmadan çıkış zor. (2020, Haziran). *Cumhuriyet*. Erişim adresi <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya-aca-unlu-ekonomistler-uyardi-servet-vergisi-olmadan-cikis-zor-1746071>.

Foucault, M., Davidson, A. I., & Burchell, G. (2008). *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Springer.

Giraud, G. (Chief Economist and Executive Director). (2020). Gaël Giraud: Will COVID lead to authoritarianism? [audio post].

UYAR SUIÇMEZ, T. ve SUIÇMEZ, H., “Korona Pandemisi ve İnsan Tiplerine Ekonomi ve Psikoloji Perspektifinden Ortak Bir Bakış”

- https://www.ineteconomics.org/perspective/s/podcast/gael_giraud.
- Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behavior, I & II. *Journal of Theoretical Biology*, , 1-52.
- Hançerlioğlu, O. (1976). Ekonomi Sözlüğü. İkinci basım. Remzi Kitabevi: İstanbul
- Henrich, J. (2017). The secret of our success: How culture is driving human evolution, domesticating our species, and making us smarter. Princeton University Press.
- Küçük, Y. (2016). Tenkit: materyalist gözlerimle yazarlarımız (2.baskı). Tekin Yayınevi.
- LePan, N. (2020). Visualizing the History of Pandemics. Erişim adresi <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>
- Peckham, R. (2020). Robert Peckham: The covid-19 outbreak has shown we need strategies to manage panic during epidemics (21 Şubat 2020). Erişim adresi <https://blogs.bmj.com/bmj/2020/02/21/robert-peckham-covid-19-outbreak-need-strategies-manage-panic-epidemics/>.
- Saad-Filho, A. (2020). From COVID-19 to the end of Neoliberalism. *Critical Psychology*, 46(4-5), 477-485. <http://doi.org/10.1177/0896920520929966>
- Smith, A. (2011). Uluların zenginliği. Ankara: Palme. (Eserin orijinali 1776 yılında yayınlanmıştır.)
- Stroebe, W., & Frey, B. S. (1980). In defense of economic man: Towards an integration of economics and psychology. *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, 116(2), 119-148.
- Sürdürülebilir kalkınma hedefleri. (t.y.). Global Compact Türkiye web sayfası içinde. Erişim adresi <https://www.globalcompactturkiye.org/surdurulebilir-kalkinma-amaclari> erişim tarihi
- Taymaz, E. (2020, 8 Nisan). Covid-19 tedbirlerinin Türkiye ekonomisine etkisi ve çözüm önerileri. Erişim adresi <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri>.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (17 Nisan 2020). COVID-19 pandemi değerlendirme raporu. Rapor No:34. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Voyvoda, E. & Yeldan E. (2020, Mayıs). *COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri ve politika alternatiflerinin makroekonomik genel denge analizi* (Proje No. 120K541). TÜBİTAK, 1001- Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı, Erişim adresi https://yeldan.files.wordpress.com/2020/05/covid_v2_31mayis.pdf.
- Wilson, D. S., & Henrich, J. Bilim insanları, iktisatçıların bulamadığı şeyi keşfetti. (28 Temmuz 2017). *Medyascope*. Çeviri: İlker Kocael. Özgün kaynak: <https://evonomics.com/scientists-discover-what-economists-never-found-humans/> Erişim adresi <http://medyascope.tv/2017/07/28/bilim-insalari-iktisatcilarin-bulamadigiP-seyi-kesfetti-insanlar/>.

Cam Uçurum: Efsane Avcısı

Fidan ALHAS*

Özet

Toplumların var olduğu andan itibaren kadın ve erkeğin rolleri daha onlar doğmadan önce belirlenmiştir. Bu durumda bazı rollerin kadınlar tarafından yerine getirilmesini zorlaştırmıştır. Bu rollerden biri de yöneticiliktir. Kadınların kendi rollerinin dışına çıkmaları çok farklı ve değişik engellerle karşılaşmalarına neden olmuştur. Özellikle de erkeklerin yoğun olarak buldukları orta ve üst düzey yöneticilikte istekli oldukları yöneticilik pozisyonlarında bu engeller daha fazla görülmektedir. Bu engellerin en başında geleni cam tavadır. Bir üst aşaması ve en son bilineni ise cam uçurumdur. Bu çalışmanın amacı geçmişten günümüze kadar kadınlara konulan engellerin şekil ve biçim değiştirerek devamlı bir şekilde uygulandığını ortaya koymaktır. Çalışma literatüre dayalı derleme bir makaledir. Çalışmada feminizm, toplumsal cinsiyet ve cam tavan kavramlarından yola çıkılarak cam uçurum kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın özgünlüğünü ise, toplumun kadın ve erkeğin cinsiyetlerine ilişkin farklı roller biçmesi ve kadınların bu biçilen rollerin dışına çıkmaya istekli oldukça farklı engellerle karşılaşacak olmalarından kaynaklanmaktadır. Kadınların işletmelerde daha fazla yükselmek istedikçe farklı ve bilinmeyen engellerle yüzleşecek olmaları da çalışmanın katkısını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Toplumsal Cinsiyet, Cam Tavan, Cam Uçurum.

Glass Cliff: The Legend Hunter

Abstract

From the moment societies existed, the roles of men and women were determined before they were born. This has also made it difficult for some roles to be performed by women. One of these roles is management. The fact that women go out of their roles has caused them to face very different and different obstacles. Especially in the middle and senior management positions where men are intense, these barriers are more visible in the management positions they are willing to take. At the top of these obstacles is the glass ceiling. An upper stage and the last known one is the glass cliff. The aim of this study is to show that the barriers placed on women from the past to the present are constantly applied by changing shape and form. The study is a compilation article based on literature. The study also attempted to explain the concept of the glass cliff based on the concepts of feminism, gender and the glass ceiling. The originality of the study is due to the fact that society has different roles related to the gender of men and women, and women will face quite different obstacles that are willing to step out of these roles. The fact that women will face different and unknown obstacles as they want to rise more in businesses also contributes to the study.

Keywords: Feminism, Gender, Glass Ceiling, Glass Cliff.

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi SBE, İşletme ABD, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Merkez/Malatya, ORCID: 0000-0002-4254-3519, fdalhas@gmail.com

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadınlar erkeklerle eşit düzeyde görülmemiştir. Bunun sebebinin ise toplumsal cinsiyet rolleri olduğu düşünülmüştür. Toplumsal cinsiyet rolleri ise kadınların evde ev işleri yapmaları gerektiğini erkeklerin ise çalışıp para kazanmaları gerektiğini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Buna göre erkekler ve kadınlar aynı işleri yapamamalıdır. Kadınlar yöneticilik yapma konusunda erkeklere göre daha iyi değildirlir. Ancak eskiden beri süregelen bu durum kadınların daha iyi eğitim almaları, kendilerini daha iyi geliştirmeleri ve toplumun kadınlara olan desteğinin artmasıyla birlikte birtakım değişim ve dönüşümlere maruz kalmıştır. Bunlardan bir tanesi de toplum tarafından kadınların orta düzey yöneticilik yapmalarına verilen destektir. Kadınların artık arkalarına toplumu almaları erkek meslektaşları tarafından pek de hoş karşılanmamaktadır. Çünkü eskiden kendilerinden daha aşağı seviyede gördükleri kadın yöneticiler artık kendileriyle rekabet edebilecek seviyeye kadar gelmişlerdir. Bu durumu hazmedemeyen erkek yöneticiler ise hem topluma hem de kadınlara karşı görünmeyen birtakım engeller koymuşlardır. Bu engellerden en popüler olanı cam tavanıdır. Cam tavan kadınların orta düzey yönetici olmamaları için geliştirilen görünmeyen bir engeli ifade etmektedir (Bilim ve Bülez, 2018). Ancak yapılan araştırmaların neticesinde kadın yöneticilerin artık kendilerini işletmelerde istemeyen erkek meslektaşlarının var olduğunu bildikleri ve bu durumda kadın yöneticilerin daha çok yüksek pozisyonlara ulaşmayı istemelerine neden olduğu düşünülmektedir. Bu noktada hem toplumun ilgisini çekmemek hem de kadın yöneticiler tarafından eleştirilmek istenmeyen erkek yöneticiler kadınlara bir oyun oynamamaktadırlar. Bu durumda yeni bir kavram olan cam uçurum aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Cam uçurum ise, işletmenin veya firmanın krizli, riskli ve finansal açıdan zor durumda olduğu dönemlerde veya durumlarda erkek yöneticilerden ziyade kadın yöneticilerin üst düzey yöneticilik

pozisyonlarına bir hile aracılığıyla atanmalarını ifade etmektedir.

Makaledeki cam uçurumlar aslında kadınların karşılaşacağı ve yüzleşmek zorunda kalacağı engeller olarak sembolleştirilmiştir. Ayrıca toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak kadınların çalışma şartları ne kadar iyileştirilirse iyileştirilsin kadınların birtakım görünmeyen ve bilinmeyen engellerle karşılaşacağı da düşünülmektedir. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar kadınların birtakım görünmeyen ve bilinmeyen engellerle karşılaşacakları ifadesinden hareket edilmiştir. Son yıllarda kadınlara halen engel konulması ve bunun devam ettirilmesi efsane avcısı kavramının doğmasını sağlamıştır.

Bu çalışmanın amacı geçmişten günümüze kadar kadınlara konulan engellerin şekil ve biçim değiştirerek devamlı bir şekilde uygulandığını ortaya koymaktır. Çalışma araştırmaya dayalı derleme bir makaledir. Çalışmada feminizm, toplumsal cinsiyet ve cam tavan kavramlarından yola çıkılarak cam uçurum kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın özgünlüğünü ise, toplumun kadın ve erkeğin cinsiyetlerine ilişkin farklı roller biçmesi ve kadınların bu biçilen rollerin dışına çıkmaya istekli oldukça farklı engellerle karşılaşacak olmalarından kaynaklanmaktadır. Kadınların işletmelerde daha fazla yükselmek istedikçe farklı ve bilinmeyen engellerle yüzleşecek olmaları da çalışmanın katkısını oluşturmaktadır.

2. Feminizm

Feminizm kavramından Mary Wollstonecraft'ın “A Vindication of the Rights of Woman” adlı eserinde ilk kez bahsedilmiştir. Wollstonecraft'ın eserinin çıkış noktası yazarın çalışmak istemesi ve babasının “kadınların yeri evdir, ev işi yapmak ve çocuk bakmaktır” demesinden kaynaklanmaktadır. Wollstonecraft'ın babasının bu düşünceleri üzerine yazarın evden kaçması, bir gazetede erkek ismiyle köşe yazıları yazması ve yazdığı makalelerin kadınların içinde buldukları durumu anlatması yazarın eserlerine olan ilgiyi arttırmıştır.

Mary Wollstonecraft’ın eserlerini inceleyen pek çok kadın da bu düşüncelere destek vermiştir. Bu desteğin birleşmesi sonucunda ise bugünkü adıyla Feminizm olarak bilinen kadın düşünce ayaklanması ortaya çıkmıştır (Ghorfati ve Medini, 2014: 14). Feminizm kadınların sırf kadın olmalarından yani cinsiyetinden kaynaklanan sorunları inceleyen ve kadınların dil, din, sınıf, kültür farklılıklarından dolayı yaşadığı problemleri inceleyen bir bilim dalıdır (Jain, 2020).

Feminizm, cinsiyete dayalı ayrımcılık düşüncesine karşı geliştirilen bir kavramdır. Başlangıçta kadınların görevlerinin bebek bakma, ev işi yapma ve çocuklarla ilgilenme gibi durumlarla ilişkili olduğuna dair atıf yapılıyordu. Ancak daha sonraları kadınların toplumda ve iş hayatında yer almak istemeleri sonucu erkeklerin rollerinin daha da belirginleştirilip kadınların rollerinin daha da hafifletilmesine dayandırılmıştır. Bu hazırlanan zeminin altında tüm sosyal normların erkekler tarafından yaratıldığı ve kontrol edildiği ataerkil bir toplumun yaratıldığını ve kadınları tüm hayatları boyunca pasif bir ortak haline getirilmesi düşüncesi yatmaktadır (Ranjan, 2019: 120).

Feminist teori üç ana ilke üzerine kurulmuştur (Ropers Huilman, 2002). Bunlar;

1. Kadınların dünyanın her yönüne katkıda bulunacak değerli bir şeyleri vardır.
2. Ezilen bir grup olarak kadınlar var olan potansiyellerine, yeteneklerinin ve çabalarını karşılığı olan maaş ve pozisyonlara ulaşmadılar veya topluma tam olarak katılım sağlayamadılar.
3. Feminist araştırma eleştiriden daha fazlasını yapmalıdır. Sosyal dönüşüme doğru çalışmalıdır.

Bununla birlikte Feminizm üç aşamada meydana gelmiştir. İlk aşama birinci feminist dalgadır. Birinci feminist dalga’da çoğu zaman, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemi kapsamaktadır ve kadınların var olan haklarını elde edebilmek için nasıl bir çaba sarf etmeleri gerektiğini araştırılmıştır. Bunun içinde öncelikli olarak siyasi gücü yani oy hakkını kazanmalarını gerektiğini fark etmişlerdir. Daha sonra ise siyasi gündemleri cinsellik, üreme ve

ekonomik konulara kadar genişlemiştir (<https://www.progressivewomensleadership.com>. Erişim Tarihi: 26.08.2020). I. dalga feminizmde kadın yöneticiler erkek yöneticileri yargılamamaktadır. Kadınların da erkeklerin sahip oldukları haklara sahip olmaları gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmamalarının nedeninin de içinde yetiştikleri toplum olduğunu düşünmektedirler (Alhas, 2020: 27). Birinci dalga feminizm evli kadınların kocaları tarafından sahiplenilmesine karşı çıkan kadınlar için eşit sözleşme ve mülkiyet haklarının olması gerektiğini konusunda da teşvik etmiştir. Amerikan birinci dalga feminizmi, 1919’da ABD Anayasasında 19. Maddedeki değişikliğin kabul edilmesiyle sona erdi ve kadınlara oy hakkı verildi (<http://www.ohiohumanities.org/betty-friedan-the-three-waves-of-feminism>. Erişim Tarihi: 01.09.2020).

II. dalga feminizm genellikle 1960’lardan 1980’lerin sonlarına kadar olan dönemle sınırlandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra erkeklerin kendi işlerine geri dönmeleri kadınların ev hanımlığı ve annelik rollerine geri dönmelerine neden olmuştur. Savunma güçlerine katılmak için işlerini bırakan erkek işgücü işlerinin başına geri dönmüş kadınlar yükselmiş oldukları pozisyonlarından uzaklaştırılmış ve kadın yöneticilerin yerlerine erkek yöneticiler geri gelmiştir (<https://feminisminindia.com>. Erişim Tarihi: 01.09.2020). Bu dalga savaş karşıtlığı, sivil haklar içindeki hareketler ve dünyadaki çeşitli azınlık gruplarının artan öz-bilinci bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu aşamada cinsellik ve üreme hakları baskın konular olmuştur. İkinci feminizm dalgası diğer birçok sosyal hareketin ortasında ses bulduğu için kolayca marjinalleştirilmiştir. İkinci dalgada kadınların boyun eğdirilmesini, ataerkillik, kapitalizm, normatif heteroseksüellik, kadının eş ve anne rolünün daha geniş bir şekilde eleştirilmesiyle ilgili olarak incelemeler yapılmıştır (<https://www.pacificu.edu>. Erişim Tarihi: 01.09.2020). Üçüncü feminist dalga kısmen feminizmin iç dinamikleri ve dış faktörlerin etkili olduğu argümanlara

dayanmaktadır. İç dinamikler; ikinci dalganın sona erdiğini ve üçüncü dalganın nesil değişimi yoluyla nasıl üretildiğini, feminist siyaset ve feminist teorileştirme kalıplarını ele alınmıştır. Yeni nesil genç kadınlar kendilerini ikinci dalga feminizm ile olan ilişkiden uzaklaştırırken farklı bakış açıları ve hedefleri savunmaktadırlar. Yinede eğitimde, işyerinde ve ailede cinsiyet eşitliği beklemektedirler. Kendilerini feminist olarak adlandıran genç kadınlar erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlik ve ayrımcılık alanlarıyla ilgili olarak kabul edilebilir feminist konular ve endişeler için başka bir gündem geliştirmişlerdir (<https://ecpr.eu/>. Erişim Tarihi: 01.09.2020).

III. dalga feminizm “çok ırklı, çok kültürlü, çok cinsiyetli ve çeşitli dini yönelimlere sahip üyeleri içeren” bir durum olarak tanımlanmıştır. Bu dalga yeni bir kadın düşünce yapısını ifade eden görüşleri ifade eder. Kadınların kadın olmalarının getirdiği endişeleri taşımanın yanı sıra endişelerini, siyah/beyaz, eşcinsel/heteroseksüel, kadın/erkek karşıtlığı gibi kategorilere kolayca ayrılamayan kimliklerle ifade eden ilk dalga olmuştur (Yu, 2012: 69). Çoğu feminist eleştirmen üçüncü dalga feminizminin diğer feminizmlere karşı bir tepki olarak ana akım feminist anlatımın bir revizyonu olarak ve bitmemiş ikinci dalga çalışmalarıyla devam eden bir katılım olarak ortaya çıktığı konusunda hemfikirdir. Bu nedenle üçüncü dalga feminizm “kadınların kendi kimliklerini, feminizmin ne olduğu ve kendi bakış açısıyla ne olabileceğine dair bir inanç geliştirmek suretiyle kendi feminist düşüncelerini de bu sistemine dahil ederek feminizmin kendileri için tanımlamasına izin verdiklerini” iddia etmişlerdir (Reese, 2011: 25).

3. Ataerkil Kültür/Ataerkil Sistem

Ataerkil kültür veya ataerkil sistem, kadınların ve erkeklerin bulunduğu gruplarda veya toplumlarda erkeklerin kadınların üzerindeki egemenliğini artırması, aile içerisinde kadın ve kız çocuklarının üzerinde erkek hakimiyetinin daha fazlalaşması ve kurumsallaşması şeklinde ortaya çıkan bir durumdur (Jagger ve Rosenberg, 1984). Ayrıca toplum içinde bu şekilde bir uygulamanın görülmesi kadın ve kız çocuklarının aslında

tamamen yok sayıldığı anlamına da gelmemektedir. Aksine kadın ve kız çocuklarının da birtakım haklara sahip olduğunu ancak bu hakların çoğunluğunun ya da büyük bir bölümünün erkeklerin hakimiyetinde olduğunu ifade etmektedir (Cenkci, 2019: 3972-3973). Ayrıca erkeklerin kurdukları bu otoritede kadınlarında rızası vardır. Yani kadınlar akademik kurumlarda, yöneticilik pozisyonlarında, kiliselerde, okullarda erkeklerin gerisinde olduklarını kabul etmektedirler (Millet, 1977: 35). Ataerkillik bir bakıma erkeklerin kadınları ikinci sınıfa düşürmelerine yarayan bir sistemdir. Bu sistemde bireyin eğitim düzeyi, içinde bulunduğu toplum, sınıfı, yaşı, geliri ne olursa olsun kadınlar her zaman için en kötü ve en olumsuz olaylara kadınlar ve kız çocukları maruz kalmaktadır (Bhasin, 2003). Bu maruz kalınan durumlardan bazıları ise, kadınların erkeklerin gölgesinde yaşamaya zorlanmaları, şiddet görmeleri, aşırı hakarete uğramaları, ayrımcılığa uğramaları, mobinge uğramaları vb. gibi durumlar yer almaktadır. Bu noktada kız ve erkek çocuklarının geçmiş dönemlerden öğrendikleri önem teşkil etmektedir. Çünkü çocuklar dünyaya geldikleri zaman hiçbir şey bilmezler. Aile ya da toplum onlara ne öğretirlerse çocuklarda bunu öğrenirler. Toplum hem iş yaşamında hem de sosyal hayatta çocuklara nasıl davranmasını gerektiğini öğrettiği için çocuk kendisine öğretildiği şekilde davranmak zorunda kalacaktır. Bu öğretilen davranışın dışında davranış sergilediğinde ise toplumun dışında kalacağını bildiğini için öğretilenlerden farklı davranmayacaktır (Kandiyoti, 2009). Örneğin, orta çocukluk döneminde olan bir erkek çocuk hemşire olmak istediğinde etrafında olan kişiler ya da aile büyükleri bu meslek seçeneğine karşı itiraz edecekler. Ve bu mesleğin kız çocuklarının yapabileceğini erkek çocuklarının bu mesleği icra edemeyeceklerini söyleyerek erkek çocuğunu bu mesleği yapmaması için ikna etmeye çalışacaklardır. Erkek olan çocuk da bu dönemde rol modeli olan büyüklerinin istediği mesleklerden birini seçecektir. Erkek çocuğun seçebileceği meslekler olarak da avukatlık, polislik, doktorluk, mühendislik ve yöneticilik gibi meslekler

önerilecektir (Çakır, 2009). Orta çocukluk dönemini yaşayan kız çocukları içinde böyle bir durum söz konusudur ancak bu durum tam tersi bir şekilde gerçekleşmektedir. Kız çocukları evde anneleri gibi olmak zorundadırlar. Yemek yemeleri için önce erkek çocuklarının yemek yemelerini beklemeleri, kızların erkeklere hizmet etmesi, kız çocukları okumaz evde oturur denilmesinden dolayı kızların okula gönderilmemesi, kadının her zaman için erkeğin itaatinde olması gerektiği, ailenin reisi olan erkeğin atalarından gördüğü üzere kadın ve kız çocukları üzerinde kontrol sağlaması, çalışma alanlarında kadına yönelik tacizler, kadınlar için miras ya da mülkiyet hakkının olmayışı, erkeklerin kadın bedeni ve cinsiyeti üzerindeki kontrolü, doğum kontrolünün ve hakların yeniden üretilmesinin olmayışı kadınların toplumların var olduğu andan itibaren erkeklerle eşit olmadıklarına işaret etmektedir (Yaraman, 2010). Bireylerin sahip oldukları cinsiyete ilişkin iş bölümünde ise, kadın ve erkekler birbirinden tamamen farklı işlerle uğraşarak farklı statü ve konuma sahip olabilmektedirler. İşletmelerde “kadınlar acizdir işi yükünü fazla tutmayalım, kadınların ev işi var yapmazlar, kadınların yeri evdir yöneticilik yapmazlar, kadının saç uzundur-aklı kısadır herhangi işi yerine getiremez” gibi söylemlerle kadınlar girmiş oldukları çalışma hayatında hep bir ötekileştirilmeye maruz kalmaktadırlar. Bu yüzden toplumdaki kadın yöneticilere bakış açısı olan kadın yönetici olmaz ifadesi erkelerin kadınları ikinci plana atması için bir bahane olmaktadır. Bu anlamda kadın ev-aile işleri ile sınırlandırılırken erkek ise, kamu alanlarını elinde tutacak olan özel şirket, ticaret, ordu gibi işlerin yöneticisi olarak toplumsal cinsiyet sisteminin sürdürülmesini sağlamaktadır (Sancar, 2011: 31-32). Ayrıca kadınlar sadece özel alanlarında değil çalışma ortamlarında ve kamu kurumlarında da genellikle erkeklerin gerisinde kalmaktadırlar.

4. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk olarak Ann Oakley tarafından 1970’li yıllarda yazılan *Sex, Gender and Society* eserinde bahsedilmiştir. Bu eserde

bireylerin sahip oldukları cinsiyet (sex) ve toplumun bireye atfetmiş olduğu cinsiyet olan toplumsal cinsiyet (gender) kavramlarının birbirinden farklı olduğu ifade edilmiştir (Kıran, 2017: 2-3). Bu bağlamda sex kavramı bireyin biyolojik özelliğine ilişkin yapılan bir tanımlama iken gender kavramı toplumdaki kadın ve erkeğe yüklenen farklı kimlik tanımlamalarına, toplumdaki statülerinin farklı olduğuna ve kadın ve erkeğin iş hayatındaki farklı pozisyonlarına kadar birçok olumsuz ayrımı içermektedir (Topuz ve Erkanlı, 2016: 303).

Kadınların ve erkeklerin cinsiyet rolleri arasında farklı iş sorumlulukları, karar verme süreçleri ve bilgi yer alır. İhtiyaçlarına göre erkekler ve kadınlar genellikle kaynakları farklı şekillerde kullanır ve yönetirler (<https://www.cbd.int>. Erişim Tarihi: 01.09.2020). Erkeklerin ve kızların farklı davranışları gerektiği inancı çocukların farklı roller üstlenmeleri için bir beklenti gerektirir.

Toplumsal cinsiyet klişeleri, toplumun kadınlardan ve erkeklerden beklediği tutum ve davranışlar olarak tanımlanır. Stereotipler insanları bu beklentilere uymaya zorlar. Bu nedenle erkek ve kadınların faaliyetlerini sınırlayan sosyal beklentiler bireyin cinsiyet rolünün tanımlanmasında önemli bir rol oynayabilir. Cinsiyet rollerinin kazanılması erken yaşlarda başlar. Aile cinsiyete özgü davranışlarda ve cinsiyet rollerinin gelişiminde birincil yapı belirleyicisidir.

Ebeveynler, çocuklarının geleneksel cinsiyet rollerini benimsemeleri için çaba gösterirler. Bu yaklaşımlar çocukların bu ayrımı daha önce öğrenmelerine neden olur ve ebeveynler bu inançları ve beklentileri sosyalleşme sürecinde modelleme, baskı veya öğretim yoluyla aktarırlar. Bazı geleneksel basmakalıp yargılar, toplumsal cinsiyet algısının oluşumunda eşitsizliklere neden olabilir (Karabey vd., 2019: 275).

Literatürde toplumsal cinsiyet ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Köşeler (2009) tarafından yapılan çalışmada kadınların mesleki yaşamlarının sınırlı alanlarda sunulduğu ve işlerindeki rollerinin yeterince açıklanmadığı ve söz konusu kitaplardaki kadın figürleri evde

çocuklarına bakan anneler olarak sunulmaktadır. Bu kitaplarda, sosyalleşmenin bir sonucu olarak kızlar annelerine mutfakta ve ev işlerinde yardım ederken erkeklerin ise annelerine alışveriş yapmalarına konusunda yardımcı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Daşlı (2019) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların dörtte üçü, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin Türk toplumunun temel bir sorunu olduğunu ve bu eşitsizliğin nedeni olarak toplumsal yapıya olan bağlılıklarının cinsiyet kavramı hakkındaki bilgi düzeylerini de ortaya koyduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Vefikuluçay vd., (2007) tarafından yapılan çalışmada çoğu üniversite öğrencisi arasında cinsiyet rolleri hakkındaki görüşlerin ortaya çıkması açısından önemlidir. Üniversite öğrencilerinin hala toplumsal cinsiyet rollerine geleneksel bir bakış açısına sahip oldukları bulgusu, üniversitelerin entelektüel ve açık fikirli bireyleri eğitime hedefine ulaşmada belirli bir dereceye kadar başarısız olduğunu ve mesleki bilginin edinilmesinin yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerinin eşitliğinde duyarlılık ihtiyacını ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurtuluş (2019) tarafından yapılan çalışmada cinsiyet eşitliği ile cinsiyet rol stresi arasında negatif anlamlı ilişki, cinsiyet eşitliği ile olumsuz değerlendirme korkusu arasında düşük düzeyde pozitif anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bekleviç (2013) tarafından yapılan çalışmada biyolojik cinsiyetin doktorlar arasında cerrahi, dahiliye ve temel tıp dallarında çoğunlukla erkeklere karşı olumlu bir algı yarattığı ve dalların seçiminde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. Cam Tavan

1980'lerden önce feministler ve işyerinde cinsiyetçiliği izleyenler tarafından kullanılsada 'cam tavan' terimi, Wall Street Journal'da Hymowitz ve Schellhardt (1986) tarafından yayımlanan bir makalede görüldükten sonra Amerika'daki kurumsal şirketlerde çalışan üst düzey kadın yöneticilerinin sözlüğüne hızlı bir şekilde dahil edilmiştir (Alhas, 2016). Bu terim ilk olarak 1980'lerden bu yana Amerika'daki kurumsal şirketlerde çalışan kadınların deneyimlerini tanımlamak için icat edilirken

Federal Hükümetler işyerindeki haklarından mahrum bırakılmış diğer gruplar arasında kadınların ve renkli insanların ilerlemesini yasaklayan bir cam tavanın varlığını kabul etmiştir (Jackson ve O'Callaghan, 2009: 462).

Powell ve Butterfield (2003) ise cam tavanı işyerinde çok ince ve belirgin olan ancak kadınları ve azınlıkları yönetim hiyerarşisinde en üst sırada yer almaktan alıkoyacak kadar zor olan bir bariyer biçimi olarak tanımlamıştır. Morgan'a (2015) göre, cam tavan engelleri yapay ve doğal engeller olarak ikiye ayrılabilir. Ona göre yapay engeller kariyer ilerlemesini etkileyen eğitim veya kariyer molalarına dayanan "doğal" engeller olarak adlandırılabilir. Ayrıca cam tavan kadınların kariyer gelişimi üzerinde olumsuz bir etkiye de sahiptir.

Bazı araştırmalar kadınların erkeklerle aynı pozisyonlara sahip olsalar bile erkeklerden daha düşük bir maaş alabileceklerini iddia etmektedir. Üst düzey idari pozisyonlar için erkekler ve kadınlar arasında maaş farkı vardır. Öte yandan cam tavan kadınların öznel çalışma yönünü de etkilemektedir (Wesarat ve Mathew, 2017: 22). Smith vd., (2012) kadınların cam tavan inançlarının öznel kariyer başarıları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir (örneğin, iş tatmini, psikolojik refah ve mutluluk gibi).

Kadınların öznel kariyer başarısını sürdürmeleri örgütsel performanslarını artırmaları açısından önemlidir. Cam tavanda temel esas bir kadının bir şirketteki kariyer gelişiminin belirli bir seviyede kalacağı ve bu seviyenin üzerine çıkmasına izin verilmeyeceği düşüncesine dayanmaktadır. İşletmelerde orta düzey yöneticilik pozisyonlarında kariyer yapmak isteyen kadın yöneticiler için bu kariyer basamaklarında ilerlemek pek de mümkün görünmemektedir. Bu durum kadınların erkek egemen mesleklerde çalıştığı zamanlarda oldukça belirgindir.

Araştırmalar kadınların erkeklerden daha demokratik olma eğiliminde olduklarını kadınların daha yüksek hareketliliğe sahip olma eğiliminde olduklarını (erkeklerden daha fazla terfi ettiklerini) ve kadınların sınıf uçurumunu kırmak

yerine atlamayı kullandıklarını ortaya koymuştur (Andrijasevic vd., 2014: 4). ABD ve diğer ülkelerde örgütsel statüleri düşük, örgütsel gücü düşük olan ve erkeklerden önemli ölçüde daha az para kazanan kadınlar cinsel tacizin daha sık hedefleridir. Ayrıca bu düşük statü pozisyonlarda ve kadınların işgal ettiği diğer birçok durumda kadınların erkekler tarafından denetlenmeleri veya yönetilmeleri kadınlardan çok daha olasıdır ve bu durumda erkek üstleri tarafından taciz edilme riskini artırır (Bell vd., 2002: 67).

Cam tavanın etkisinin önemli bir işareti cinsiyet önyargılı tazminatıdır. Sayısız çalışma benzer kuruluşlardaki benzer pozisyonlar için bile erkekler lehine maaşta büyük tutarsızlıklar göstermiştir. Örneğin, 2002 yılında kar amacı gütmeyen kuruluşlarda erkek CEO'ların ortalama toplam tazminatı benzer ortamlarda kadın CEO'ların ortalama toplamının yaklaşık %50'den daha yüksek olduğu görülmüştür (<http://citeseerx.ist.psu.edu>. Erişim Tarihi: 02.09.2020).

Literatürde yapılan çalışmalara baktığımızda Cotter vd., (2001) tarafından yapılan çalışmada kadınlar için cam tavanın varlığına dair kanıtlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karakılıç (2019) tarafından yapılan çalışmada cinsiyet eşitliği algısının cam tavan sendromu üzerinde etkili olduğu ve demografik faktörler üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Folke ve Rickne (2014) tarafından yapılan çalışmada kadınların cam tavanla karşı karşıya olduğunu ve azınlıkların kariyer dezavantajlarının ise daha önceki kariyer basamaklarından (“yapışkan bir zemin”) daha şiddetli olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. İpçioğlu vd., (2018) tarafından yapılan çalışmada cam tavanın insanların neden olduğu bireysel bir engel olduğu ve sosyal faktörün en önemli faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gökhan (2020) tarafından yapılan çalışmada cam tavan algısı, çalışanların kariyer memnuniyeti ve istifa etme niyeti üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, örgütsel desteğin cam tavan algıları ile bırakma niyeti arasındaki ilişki üzerindeki kısmi aracılık etkisi de desteklenmiştir. Gezer (2019) tarafından yapılan çalışmada

öğretmenlerin cam tavan sendromu algısı ile örgütsel sessizlik düzeyi arasında orta düzeyde negatif anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. Cam Uçurum

Cam uçurum kavramından ilk olarak Judge'nin (2003)'te The Times'da yayınlanan Women on the Board: Help or Hindrance? makalesinde bahsedilmiştir (Ryan ve Haslam, 2005: 82). Cam, uçurum olmak için tehlikeli bir yerdir. Sürekli olarak kötü performans yaşayan şirketler hem kendilerine hem de yönetim kurullarına dikkat çekme eğilimindedirler (<http://news.bbc.co.Uk/1/hi/magazine>. Erişim Tarihi: 03.09.2020). Burada yani cam uçurumda bariz olan bir soru şudur: bu yaşatılan durumun erkekler ve kadınlar arasındaki gerçek farklılıkların bir yansıması olup olmadığı veya kadınların cam tavanı kırdıktan sonra karşılaştıkları ek engellerin bir belirtisi olup olmadığıdır (Ryan ve Haslam, 2007: 550). Burada bahsedilen cam uçurum erkeklere kıyasla cam tavanı “delen” kadınların genellikle daha güvenilmez olan ve daha yüksek bir başarısızlık riski ile ilişkili olan pozisyonlara atandığını gösteren bir fenomendir (Alhas, 2016).

Kadın liderlerin sorunlu örgütsel koşullarda liderlik pozisyonlarına atanmaları için erkeklerden daha muhtemel olacak şekilde bir “cam uçurumun” üstüne yerleştirilmeleri de son derece olasıdır (Ashby vd., 2007: 778). Ayrıca cam uçurum işletmenin veya firmanın riskli, krizli, sorunlu ve mali açıdan olumsuz bir durumda olduğu zamanlarda erkek yöneticilerden ziyade kadın yöneticilerin üst düzey yöneticilik pozisyonuna getirilmesi ifade eden bir kavramdır (Alhas, 2020). Bununla birlikte lider prototipleri liderlik olasılık teorilerinin önerdiği gibi genellikle belirli bir içeriğe özgüdür. İyi bir lider olmanın anlamı içeriğe bağlıdır ve bu nedenle kriz zamanlarında doğal olarak farklı olabilir. Bazı kadınsı özellikler bir kriz durumunda özellikle talep görmektedir. Bu noktada kriz denilince ilk akla gelen kişiler kadınlar olmaktadır aynı “kriz düşün-kadın düşün” gibi kalıbında olduğu gibi (Darouei ve Pluut, 2018: 5).

Daha spesifik olarak mevcut araştırmalar toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili yaygın toplumsal normların yanı sıra basmakalıp liderlik özelliklerinin kadınların yönetimdeki ilerlemesini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Bu tür pozisyonlardaki kadınlar cam uçurumun üzerinde dururken kuruluşların olumsuz sonuçlarıyla yüzleşmeli ve müzakere etmelidirler. Çünkü başarısız olmak ve risk almak için kadın yöneticiler cam uçuruma sürüklenirler.

Tehlikeli koşullar göz önüne alındığında cam uçurum kadın liderler için özellikle sorunludur. Çünkü bir dizi nedenden dolayı üst düzey pozisyonlara terfi etmeyi reddetme olasılıkları daha düşüktür. Bu bir dizi yukarı doğru hareketliliğin önündeki mevcut engelleri, alternatif liderlik tekliflerinin eksikliğini ve kariyer başarısı arzusunu içerir (Ahn ve Cunnigham, 2020: 118).

İnovasyon yönetiminin yanı sıra erkeklerin egemen olduğu yönetim kurulları, riskli iş durumlarında yüksek başarısızlık riski ve kısa görev süresi nedeniyle olumsuz bir durumda bir kadını atayabilir. Bir firmanın krizi devam ederse veya kötüleşirse ve büyük paydaşlarında farkındalığı artarsa kötü performans veya kriz durumu ile ilişkili baskıcı yönetim üst düzey pozisyonlara bir kadın lideri atayabilir (Velte, 2018: 34). Örneğin, siyasi bir parti iyi performans gösterdiğinde erkek egemen statükodan vazgeçmesi için çok az nedeni olduğu söylenebilir. Bir parti kötü performans gösterdiğinde durumu kendi lehine çevirmek için alternatif stratejiler izleme konusunda istekli olabilir. Ancak kötü performans gösterdiğinde ise sadece partiye yönetici olarak erkek liderin atanması konusunda daha az istekli olmaktadır. Aynı zamanda kadın liderleri seçmeye daha eğilimlidirler (O'Brien, 2012: 8).

Bilinen kadınsı özellikleri haricinde kadın yöneticilerin normal şartlar altında üst düzey yöneticilik pozisyonuna gelemeyecekleri söylenebilir. Bu yüzdende yöneticilik denildiği zamanlar da ilk akla gelen “yönetici düşün-erkek yönetici düşün” kalıbı gelmektedir (Schein, 1973). 2015 yılında Pew Research Center tarafından

yapılan bir ankette, ankete katılanların %43'ünün kadınların üst düzey liderlik pozisyonları için rekabet ettikleri erkeklerden daha nitelikli olmaları gerektiğini ortaya çıkarmıştır (D'Agostino, 2017). Literatürde yapılan çalışmalara baktığımızda Tran (2015) tarafından yapılan çalışmada siyahi kadınların finansal kriz zamanlarında cinsiyet ve ırksal meslektaşlarından daha çok seçildiği sonucuna ulaşılmıştır. Cook ve Glass (2013) tarafından yapılan çalışmada mesleki azınlıklar ve beyaz erkekler arasındaki görev süresinde önemli bir fark bulamamamıza rağmen mesleki azınlık Ceo'larının görev süresi boyunca firma performansı düştüğünde bu liderlerin beyaz erkekler tarafından değiştirilmesinin muhtemel olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bruckmüller ve Brascombe (2010) tarafından yapılan çalışmada erkek liderlik geçmişine sahip bir şirkette şirketin olumlu durumlarında erkek yöneticilerin atandığını şirketin olumsuz durumlarında ise kadın yöneticilerin üst düzey yöneticilik pozisyonlarına atandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yaghi (2018) tarafından yapılan çalışmada işyerindeki adaletsizliğin aşırı basitleştirilmesi ve tek bir faktöre (cinsiyet) indirgenmesi nedeniyle literatürün hem kadınları sınırlayan hem de kadınların yetenekleri hakkında basmakalıp varsayımları yineleyen bir cam uçurum yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

7. Sonuç

Eskiden toplumların büyük bir çoğunluğunun ataerkil aile yapısıyla yönetilmeleri kadınların her zaman için ikinci plana atılmalarına neden olmuştur. Toplumlara göre erkeğin ve kadının farklı rolleri vardır ve buna göre davranmak zorundadırlar. Bu rollerin dışına çıkmaları toplum tarafından kınanmakta ve eleştirilmektedir. Ancak gerek işletmelerde gerekse toplumlarda görülen değişim ve dönüşümlere bağlı olarak kadınlara biçilen rollerde de değişimler görülmüştür. Kadınlara verilen değerin artması erkeklerin ikinci plana atılmalarına olmuştur. Her zaman için kendilerini kadınlardan üstün gören erkeklerde hem toplumun hem de kadınların tepkisini çekmemek için birtakım oyun ve hileye başvurmuşlardır. Ancak bu oyun ve hileler

kadınların hemen anlayabileceği türden açık ve kesin yapılmamaktadır. İlk olarak toplumda kadınların çalışmaya istekli olmaları ve toplumunda ise artık kadın ve erkeğin eşit olduğu düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Bu düşüncenin sonucu olarak kadın yöneticiler ilk olarak orta düzey yöneticilik pozisyonunu hedeflemiştirler. Tabii ki kadın yöneticilerin kendileriyle eşit olmasını istemeyen erkek yöneticiler kadınların istekli oldukları bu pozisyonlara görünmeyen bir engel koymuşlardır. Bu engeli ne toplum ne de kadın yöneticiler görememektedir. Bu engele çarpan kadınlar orta düzey yöneticilik pozisyonuna kadar gelemeyeceklerini düşünmeye ve kabul etmeye başlamışlardır (Korkmaz, 2016). Ancak normal şartlarda orta düzey yöneticilik pozisyonlarına kadar ulaşamayacağı bilinen kadın yöneticilerin üst düzey yöneticilik pozisyonlarına gelmelerine izin verilmektedir. Bu durumda işletmenin krizli, riskli ve finansal açıdan zor durumda olduğu zamanlarda olmaktadır. Yıldız (vd., 2016) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonuçları desteklemektedir. Hangi şartlar altında olursa olsun toplum tarafından dahi desteklense de kadın yöneticilerin işletmelerde dahi üst düzey yöneticilik pozisyonlarına gelmelerine izin verilmez. Çünkü kadınların yeri evidir, ev işi yapmaktadır ve çocuk bakmaktır. Alhas (2016) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonucu desteklemektedir. Kadın yöneticiler her zaman için iyi birer yönetici olarak düşünülemez. Evde ev işleri ve çocuk bakmaktan başka yeteneği olduğu düşünülmeyen kadınlar içinde buldukları işletmeyi kötü duruma getirebilecek birinci derece suçlular olarak görülmektedir. Ancak bu düşünce tamamen kadınları kötü olarak göstermek için uydurulan bir görüş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ryan vd., (2010) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonucu desteklemektedir. Kadın yöneticilerin ne kadar iyi bir eğitim alırlarsa alsınlar yinede iyi bir yöneticilik yapmayacakları erkek yöneticiler tarafından düşünülmektedir. Ryan vd., (2010) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonuçları desteklemektedir. İşletmede eğer problemler bir durum varsa üstün olarak

görülen erkeklere herhangi bir sorumluluk devredilemez. Problemler durumu en iyi yönetebilecek seçenek kadın yöneticilerdir. Acar (2015) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonucu desteklemektedir. İşletmeler kadın yöneticilere kapılarını ne kadar açarsa açsınlar üst düzey yönetici olma yolunda hep bir engelle yüzleşeceği kesindir. Bunun sadece uygulanış şekli farklıdır. Elsaid ve Ursel (2018) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonucu desteklemektedir. İşletmelerde bir sorun yoksa kadınlardan ziyade erkekler tercih edilmektedir. Kadınlar normal zamanlarda yöneticilik yapamayacak kişiler olarak görülmektedir. Hentschel vd., (2018) tarafından yapılan çalışma bu elde edilen sonucu desteklemektedir. İşletmelerde olumsuz bir durum varsa ilk akla gelen kişiler kadınlar olmaktadır. Çünkü bir erkeğin kötü bir yönetici olduğu düşünülemez. O yüzden kadın yöneticiler krizli ve olumsuz durumlarda tercih edilmektedir. Oysaki işletmeyi krize sürükleyen erkek yöneticilerdir. Main ve Gregory-Smith (2018) tarafından yapılan çalışma da bu elde edilen sonucu desteklemektedir.

İşletmelerde kadın yöneticilerin riskli pozisyonlara neden atandıkları araştırılmalıdır. Kadın yöneticilerin üst düzey yöneticilik pozisyonlarına gelmelerinin erkek yöneticiler için neden bu kadar tehlikeli olduğunun da araştırılması gerekmektedir. Kadın yöneticiler cam uçurum konusunda bilgilendirilmelidirler. İşletmelerde kadın çalışanlara ve kadın yöneticilere eğitimler verilmelidir. Kadın yöneticilerin gelecekte karşılaşacakları kariyer engelleri konusunda konferanslar düzenlenmelidir. Bu bağlamda ataerkil kültür, cam tavan, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, cam yürüyen merdiven ve cam asansör ilişkileriyle ilgili çalışmaların yapılmasının kısıtlı alanla ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. P. (2015). Gender Differences in Promotions to Top Level Management Positions: An Examination of Glass Cliff in the IT Sector. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (210), 223-230.
- Ahn, N. Y. ve Cunningham, G. B. (2020). Standing on a Glass Cliff?: A Case Study of FIFA’s Gender Initiatives. *Managing Sport and Leisure*, 25(1-2), 114-137.
- Alhas, F. (2016). *Cam Tavan ve Cam Uçurum Olgusunun İncelenmesi: Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Alhas, F. (2020). Cam Uçurum mu? Mobing mi? Bilinmeyene Yolculuk. *SBedergi*, 4(6), 26-45.
- Andrijasevic, A., Kuznin, M. ve Samardzija, J. (2014). Breaking the Glass Ceiling Through Self-Actualization and Performance Improvements in Croatia. *RIThink*, (4), 3-9.
- Ashby, J., Ryan, M. K. ve Haslam, S. A. (2007). Legal Work and The Glass Cliff: Evidence that Women are Preferentially Selected to Lead Problematic Cases. *William and Mary Journal of Women and the Law*, (13), 775-793.
- Bekleviç, A. Ç. (2013). *Bir Üniversite Hastanesi Araştırma Görevlilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeği ve Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Rollerine Algısının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.
- Bell, M. P., McLaughlin, M. E. ve Sequeira, J. M. (2002). Discrimination, Harassment, and The Glass Ceiling: Women Executives as Change Agents. *Journal of Business Ethics*, (37), 65-76.
- Bhasin, K. (2003). *Ataerkil sistem/erkeklerin dünyasında yaşamak*. Çev. Coşkun, A., İstanbul: Kadav Yayınları.
- Bilim, İ. Ö. ve Bulez, A. (2018). Cam Tavandan Yansımalar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 48-58.
- Bruckmüller, S. ve Branscombe, N. (2010) The Glass Cliff: When and Why Women are Selected as Leaders in Crisis Contexts. *British Journal of Social Psychology*, 49(3), 433-451.
- Cenkci, C. (2019). Ümit Ünal Sinemasında Ataerkil Söylemin Eleştirisi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(40), 3971-3982.
- Cook, A. ve Glass, C. 2014. Above The Glass Ceiling: When are Women and Racial/Ethnic Minorities Promoted to CEO?. *Strategic Management Journal*, (35), 1080-1089.
- Cotter, D. A., J. M. Hermsen, Ovadia, S. ve Vanneman, R. (2001). The Glass Ceiling Effect. *Social Forces*, 80(2), 655-681.
- Çakır, S. (2009). *Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi*. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Örs, H. B., (Der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- D’Agostino, M. (2017). Changing the Narrative: The Difference Women Make in Public Administration. *Administration & Society*, 49(1), 9-19.
- Darouei, M. ve Pluut, H. (2018). The Paradox of Being on the Glass Cliff: Why do Women Accept Risky Leadership Positions?. *Published in Career Development International*, 1-60.
- Daşlı, Y. (2019). Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumların Belirlenmesi Üzerine Bir Alan Araştırması.

- YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal of Education Faculty), 16(1), 364-385.
- Elsaid, E. ve Ursel, N. (2018). Re-examining the Glass Cliff Hypothesis using Survival Analysis: The Case of Female CEO Tenure. *British Journal of Management*, (29), 156-170.
- Folke, O. ve Rickne, J. (2014). The Glass Ceiling in Politics: Formalization and Empirical Tests. *IFN Working Paper*, (1034), 1-66.
- Gezer, S. (2019). *Öğretmenlerin Cam Tavan Sendromu Algıları ile Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Ghorfati, A. ve Medini, R. (2014). *Feminism and its Impact On Woman in The Modern Society*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Tlemcen, Department of English, Algeria.
- Gökhan, M. (2020). *Cam Tavan Algısının İş Yeri Davranışlarına Etkileri: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hentschel, T., Braunc, S., Peus, C. ve Frey, D. (2018). The Communal-Bonus Effect for Male Transformational Leaders-Leadership Style, Gender, and Promotability. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(1), 112-125.
- Hymowitz, C. ve Schellhardt, T. D. (1986). The Glass Ceiling: Why Women Can't Seem to Break The Invisible Barrier that Blocks Them from The Top Jobs. *The Wall Street Journal*, 24(1), 1573-1592.
- İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö. ve Şen, H. (2018). Cam Tavan Sendromu: İnsan Kaynakları Yöneticileri Bağlamında Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 689-709.
- Jackson, J. F. L. ve O'Callaghan, E. M. (2009). What Do We Know About Glass Ceiling Effects? A Taxonomy and Critical Review to Inform Higher Education Research. *Res High Educ*, (50), 460-482.
- Jagger, M. A. ve Rosenberg S. P. (1984). *Feminist frameworks*. New York: MC Grew-Hill.
- Jain, S. (2020). The Rising Fourth Wave: Feminist Activism on Digital Platforms in India. *ORF Issue Brief*, (384), Erişim Adresi: <https://www.orfonline.org/research/the-rising-fourth-wave-feminist-activism-on-digital-platforms-in-india>.
- Judge, E. (2003). Women on board: Help or hindrance?. *The Times*, <https://www.thetimes.co.uk/article/women-on-board-help-or-hindrance-2c6fnqf6fng>. Erişim Tarihi: (09.10.2020).
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Çev. Bora, A. ve Sayılan, F., İstanbul: Metis Yayınları.
- Karabey, Ş. O., Aydın, D. G., Tunç, M. ve Kanbur, B. N. (2019). The Effects of Social Gender Equality-Oriented Educational Activities and Materials on Gender Stereotypes of Children. *International Journal of Educational Research Review*, 4 (3), 275-287.
- Karakılıç, Y. N. (2019). Evaluation of Glass Ceiling Syndrome in Term of Gender Discrimination Perception. *Journal of Management and Economics Research*, 17(2), 214-233.
- Kıran, E. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Türkiye'de Çocuk Gelinler. *Balkan Journal of Social Sciences*, (Özel Sayı), 1-8.
- Korkmaz, H. (2016). Yönetimde Kadın ve Cam Tavan Sendromu. *Alternatif Politika*, (Toplumsal Cinsiyet Özel Sayısı II), 95-112.
- Köseler, F. (2009). *Okul Öncesi Öykü ve Masal Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Olgusu*.

- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Kurtuluş, E. (2019). *Kadın Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İle Toplumsal Cinsiyet Rolü Stresi ve Olumsuz Değerlendirme Korkusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Main, B. G. M. ve Gregory-Smith, I. (2018). Symbolic Management and The Glass Cliff: Evidence from The Boardroom Careers of Female and Male Directors. *British Journal of Management*, (29), 136-155.
- Millett, K. (1977). *Sexual politics*. London: Virago.
- Morgan, M. S. (2015). Glass Ceilings and Sticky Floors: Drawing New Ontologies Economic. *London School of Economics and Political Science Department of Economic History Working Papers*, (228), 1-28.
- O'Brien, D. Z. (2012). *Quotas and Qualifications in Uganda. In the impact of gender quotas*. (eds. Susan Franceschet, Mona Lena Krook, and Jennifer M. Piscopo). New York: Oxford University Press.
- Powell, G. N. ve Butterfield, A. D. (2003). Gender, Gender Identity, and Aspirations to Top Management. *Women in Management Review*, 18(1/2), 88-96.
- Ranjan, R. (2019). Understanding Feminism. *Int.J.Eng.Lang.Lit & Trans.Studies*, 6(4), 120-122.
- Reese, J. (2011). *The Essential Elements of Third Wave Feminism*. LaVergne, TN: Six Degress Books.
- Ropers-Huilman, B. (2003). *Gendered Futures in Higher Education: Critical Perspectives for Change*. Albany, NY: SUNY.
- Ryan, M. K. ve Haslam, S. A. (2005). The Glass Cliff: Evidence that Women are Over-Represented in Precarious Leadership Positions. *British Journal of Management*, (16), 81-90.
- Ryan, M. K. ve Haslam, S. A. (2007). Glass Cliffs: Exploring The Dynamics Surrounding The Appointment of Women to Precarious Leadership Positions. *Academy of Management Review*, 32(2), 549-572.
- Ryan, M. K., Haslam, S. ve Kulich, C. (2010). Politics and The Glass Cliff: Evidence That Women Preferentially Selected to Contest Hard-to Win Seats. *Psychology of Women Quarterly*, (34), 56-64.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkansız İktidar İllede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Schein, V.E. (1973). The Relationship between Sex Role Stereotypes and Requisite Management Characteristics. *Journal of Applied Psychology*, (57), 95-100.
- Smith, P., Caputi, P. ve Crittenden, N. (2012). How are Women's Glass Ceiling Beliefs Related to Career Success?. *Career Development International*, 17(5), 458-474.
- Topuz, S. K. ve Erkanlı, H. (2016). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın ve Erkeğe Atfedilen Anlamaların Metafor Yöntemiyle Analizi. *Alternatif Politika*, 8(2), 300-321.
- Tran, N. M. (2015). *Who's on The Executive Glass Cliff? Using Policy Capturing to Examine Race, Gender, and Leadership in Times of Crisis*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Graduate Faculty of The University of Georgia, Athens, Georgia.
- Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Eroğlu, K. ve Taşkın, L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açılıarı. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 26-38.
- Velte, P. (2018). Appointing Female CEOs in Risky and Precarious Firm Circumstances: A Review of The Glass Cliff Phenomenon.

ALHAS, F., “Cam Uçurum: Efsane Avcısı”

Corporate Ownership & Control, 15(2), 33-43.

Wesarat, P. ve Mathew, J. (2017). Theoretical Framework of Glass Ceiling: A Case of India’s Women Academic Leaders. *Paradigm*, (21), 21-30.

Yaghi, A. (2018). Glass Cliff or Glass Prison: Think Evil-Think Men in Organizational Leadership. *International Journal of Public Administration*, 41(12), 998-1008.

Yaraman, A. (2010). Modern Ataerkil Toplumsallaşma: “Erkeksi”, “Erkekçi” Kadınlar, F. Çoban Döşkaya (Ed.). 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar, Değişim ve Güçlenme, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 257-265.

Yıldız, S., Alhas, F., Sakal, Ö. ve Yıldız, H. (2016). Cam Uçurum: Kadın Yöneticiler Cam Tavanı Ne Zaman Aşar?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1119-1146.

Yu, S. L. (2012). Across East and West: Third Wave Feminism as a Traveling Theory. *Asian Women*, 28(1), 65-83.

<http://www.ohiohumanities.org/betty-friedan-the-three-waves-of-feminism/#:~:text=Feminist%20history%20can%20be%20divided,equal%20legal%20and%20social%20rights.> Erişim Tarihi: (01.09.2020).

<https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/10848a93-0467-409f-b5bb-eda84d836838.pdf>. Erişim Tarihi: (01.09.2020).

https://www.cbd.int/gender/doc/fs_cbd_biodiversity.pdf. Erişim Tarihi: (01.09.2020).

<https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism>. Erişim Tarihi: (01.09.2020).

<https://www.progressivewomensleadership.com/a-brief-history-the-four-waves-of-feminism/> Erişim Tarihi: (26.08.2020).

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.6766&rep=rep1&type=pdf>. Erişim Tarihi: (02.09.2020).

<https://feminisminindia.com/2018/04/25/summary-second-wave-of-feminism/> Erişim Tarihi: (01.09.2020).

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/magazine>. Erişim Tarihi: (03.09.2020).

Türkiye'nin En Büyük Sanayi Kuruluşlarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Kimya Sanayi

Yavuz YILMAZ*

Özet

Bu çalışmanın amacı, İstanbul Sanayi Odası tarafından yapılan 2018 yılları verilerine göre Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu araştırmasında kimya ürünleri imalatı yapan firmaların göreceli etkinliklerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılmıştır. İstanbul Sanayi Odasının araştırmasında mali verileri yeterli olan 9 firma için uygulama yapılmış ve 5 kuruluşun etkin olduğu sonucu çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, Etkinlik, ISO 500, Sanayi

Evaluation of the Effectiveness of Turkey's Largest Industrial Corporations: Chemical Industry

Abstract

The purpose of this study, conducted by the Istanbul Chamber of Industry According to 2018 data, Turkey's largest 500 industrial companies relative of companies engaged in manufacturing chemical products in the research is to determine their effectiveness. Data Envelopment Analysis (DEA) was used to achieve this goal. In the research of Istanbul Chamber of Industry, application was made for 9 firms with sufficient financial data and it was concluded that 5 organizations were effective.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Effectiveness, ISO 500, Industry

1. Giriş

Bütün işletme süreçleri dönüşüm içerir – değerleri ve değişimleri hammaddelere katma ve bunları müşterilerin talep ettiği mal ve hizmetlere dönüştürme (Zhu, 2014: 1). Finansal performans, toplam çıktıdan ziyade, kaynakların hangi derecede etkin kullanıldığının ölçümüdür (Özdemir ve Göktaş, 2019: 141). Etkinlik, kaynakları ne kadar iyi kullanarak çıktı üretilebileceğini gösteren bir kavramdır. Mevcut girdiyi kullanarak en fazla çıktıyı üretmek ya da en az girdi ile mevcut çıktıyı elde etmek şeklinde yorumlanır (Gülsevin ve Türkan, 2012: 3).

Etkinlik ölçümü, kaynakların belirli bir zamanda ve belirli bir biçimde kullanımı ile gerçekleşen sonuçların, hedeflenen sonuçlara göre değerlendirilmesidir (Behdioğlu ve Özcan, 2009: 302).

Farrell'in (1957) göreceli etkinlik analizine dayanan, Carnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından etkinlik ölçümünde kullanılmak üzere geliştirilen Veri Zarflama Analizi (VZA), doğrusal programlama tabanlı parametrik olmayan bir yöntemdir (Banker and Morey, 1986). Veri zarflama analizi, birden çok girdiyi birden çok çıktıya dönüştüren karar verme birimleri adı

* Dr., Ziraat Bankası, Gebze/Kocaeli, ORCID: 0000-0002-7437-9661, yavyil@gmail.com

verilen benzer birimler kümesinin performansının değerlendirilmesi için yapılan veriye dayalı bir yaklaşımdır (Cooper et al., 2011). Karar verme birimleri işletme süreçlerini göstermek için kullanılır. Her karar verme birimi, girdiler ve çıktılar olarak adlandırılan çoklu performans ölçüleri kümesine dayanarak değerlendirilir (Zhu, 2014: 3). En temel VZA modellerinden biri, Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından ilk olarak 1978'de önerilen CCR modelidir. Bu modelin bakış açısı, çoklu girdi ve çoklu çıktı etkinlik ölçümü kavramından yararlanarak ölçeğe göre sabit getiri hipotezi altında doğrusal bir birleşim oluşturmaktır. CCR çıktı modeli, girdiye dayalı ve çıktıya dayalı modellere ayrılır (Yang and Chen, 2020).

Bu çalışmada, 2019 yılı İSO 500 listesine giren kimya ürünü imalatı yapan firmaların göreceli etkinliklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, İstanbul Sanayi Odası'nın 2019 yılı Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşları araştırmasında yeterli verisi olan 9 özel firma üzerinde Excel Solver programı yardımıyla veri zarflama analizi yöntemi kullanılarak analiz sonuçları tablolar halinde gösterilmiştir.

2. Literatür

VZA, bir birimin performansını en iyi performans gösteren birimlerle karşılaştırarak göreceli bir performans ölçüsü ortaya koyar (Ayanoğlu vd., 2010: 48). Veri Zarflama Analizi yönteminin en önemli özelliği, birden fazla girdi kullanılarak birden fazla çıktının elde edildiği ortamlarda, parametrik yöntemlerde olduğu gibi önceden belirlenmiş herhangi bir analitik aracılık fonksiyonunun varlığına gereksinim duymadan ölçüm yapılabilmesidir. Bu, yöneticilerin etkin olmayan birimlerin girdi ve çıktılarında ne kadarlık artış yapmaları gerektiğine karar verebilmelerine imkân verir (Eroğlu ve Çerçit, 2019: 15).

Wang vd. (2014), hangilerinin daha iyi finansal performansa sahip olduğunu belirlemek için çevre harcamaları olan kimya sanayi şirketlerini analiz etmiştir. Bu çalışmada, çevresel harcamaları olan ve olmayan firmaların verimliliğini

değerlendirmek için veri zarflama analizi kullanılmışlardır. Bu çalışmada, firmaların verimlilik değişimini analiz etmek için Malmquist verimlilik indeksi ve indekslerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek için bir önyükleme yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, çevresel harcamalar ve finansal performans arasındaki ilişkiye dair önemli kanıtlar sağlamıştır. Çalışmanın bulguları, çevresel harcamaları olan firmaların daha iyi verimlilik ve üretkenliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, sektördeki şirketleri daha çok fayda sağlayacak daha temiz üretim uygulayarak çevreyi korumaya çaba göstermeye teşvik eder.

Yang ve Li (2018), Çin'in farklı endüstrilerindeki atık gaz kontrolünün toplam faktör etkinliğini hesaplamak ve değerlendirmek için karar verme birimleri olarak Çin'in 39 endüstriyel sektörünü ve bunların 2003 ile 2014 arasındaki girdi-çıkıtı verilerini kullanmıştır. Çok değişkenli kısıtlı doğrusal olmayan fonksiyonların optimizasyon çözümleri için orijinal bir MATLAB algoritması tasarlayarak, dönem sonunda atık gaz kontrol verimliliği başlangıç dönemindekinden daha düşük olan 24 endüstri (toplam endüstrilerin% 61,5'i) olduğunu bulmuşlardır.

Sueyoshi ve Goto (2014), veri zarflama analizi kullanarak Japon kimya ve ilaç firmalarının operasyonel ve çevresel verimliliklerini karşılaştırmıştır. Bu çalışma iki deneysel çıkarımda bulunmuştur. Birincisi, iki gruptaki firmaların yaklaşık % 50'sinin azalan Bu nedenle operasyonel performansı artırmak için kurumsal boyutlarını küçültmeleri önerilir. Diğer bir sonuç, kimya firmalarının % 59,5'inin çevresel performanslarını azaltmak için boyutlarını küçültmeleri gerektiğidir. Ayrıca, bu çalışma arzu edilmeyen çıktılarının bir miktarını azaltmak için yeni çevre teknolojileri getirmelerini önermiştir. Kimya firmaları için istenmeyen çıktılar için getirilen teknolojik yenilikler, ölçek küçültmekten daha uygulanabilirdir.

Türkiye'de ise son yirmi yılda veri zarflama analizi uygulaması ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan İSO 500 listesine giren

firmalara uygulanan çalışmalardan Ulucan (2002), ölçeğe göre getiri odaklı yaklaşım ile ISO500 firmalarının çalışan sayısı, aktifleri ve öz sermayesini girdi, karlılık ve piyasa değerlerini çıktı olarak kullanmıştır.

Yayar ve Çoban (2012), ISO 500 listesine giren dokuma ve giyim sanayinde faaliyet gösteren firmalar üzerinde girdi yönelimli ölçeğe sabit getirili (Charnes, Cooper, Rhodes (CCR)) modeli ve girdi yönelimli ölçeğe göre değişken getirili (Banker, Charnes, Cooper (BCC)) modeli kullanılmıştır. Bu çalışmada, girdi olarak net aktif toplamı, öz sermaye ve çalışan sayısı, çıktı olarak ise net satışlar, ihracat ve brüt katma değer kullanılmıştır.

Akyüz vd. (2015), ISO 500 ve ikinci ISO 500 listesine giren mobilya ve levha sanayinde faaliyet gösteren firmalar üzerinde VZA uygulamıştır. Burada, öz kaynaklar, aktif varlıklar ve ücretli çalışanlar girdi olarak, üretimden satışlar, satış hâsılatı ve ihracat çıktı olarak kullanılmıştır.

Oralhan ve Sarıgül (2016), ISO 500 birinci ve ikinci listesine giren firmaların faaliyet gösterdiği sektörler üzerinde VZA uygulamıştır. Bu çalışmada, firma sayısı, aktif devir hızı, işletme sermayesi oranı, borç yükü, borç/öz kaynak oranı, çalışanlara ödenen oran, işletme sermayesi devir hızı girdi olarak kullanılmıştır. Amortisman öncesi aktif karlılığı, aktif karlılığı ve satış karlılığı çıktı olarak kullanılmıştır.

Benli ve Karaca (2017), ISO 500 listesine giren firmaların 2008 krizi öncesi ve sonrası etkinliklerini inceledikleri çalışmada, çıktı olarak net kar marjı ve girdi olarak aktif devir hızı, öz kaynak devir hızı, alacak devir hızı ve duran varlık devir hızı kullanmıştır.

3. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, İstanbul Sanayi Odasının 2019 yılında yaptığı Türkiye’nin 500 büyük sanayi kuruluşu araştırmasından elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu kuruluşlardan yeterli verisi olan 9 kimya ürünü imalatı yapan firmanın görece etkinlikleri ölçülmüştür. Tablo 1’de ayrıntıları gösterilen mali göstergelerden öz kaynak, aktif

toplamı ve ücretle çalışanların ortalaması girdi, net satışlar, brüt katma değer ve ihracat ise çıktı olarak değerlendirilmiştir. Etkinlik ölçümünde Excel Solver programı kullanılmıştır. VZA’nın, girdi yönlü ve çıktı yönlü olmak üzere iki temel modeli bulunmaktadır. Girdi yönlü VZA (CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes)) modeli, sınırlı bir çıktı kümesini en verimli biçimde üretebilmek için kullanılacak en uygun girdi kümesinin nasıl olması gerektiğini inceler. Çıktı yönlü VZA (BCC (Banker, Charnes ve Cooper)) modeli ise sınırlı bir girdi ile maksimum ne kadar çıktıya ulaşılabileceğini inceler (Özdemir ve Göktaş, 2019: 142). Bu çalışmada CCR modeli kullanılmış olup, m adet girdi değişkeni ve s adet çıktı değişkeni olan n adet karar birimi için girdi yönlü CCR modelin matematiksel ifadesi aşağıda verilmiştir (Kula ve Özdemir, 2000: 61).

$$\text{Amaç fonksiyonu: } \text{Max } q_0 = \sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk} \quad k = 1, 2, \dots, n$$

$$\text{Kısıtlayıcı koşullar: } \sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij} \leq 0 \quad j = 1, 2, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik} = 1$$

$$v_{ik} \geq 0 \quad i = 1, 2, \dots, m$$

$$u_{rk} \geq 0 \quad r = 1, 2, \dots, s$$

x_{ij} : j karar birimi tarafından kullanılan i girdi miktarı

y_{rj} : j karar birimi tarafından üretilen r çıktı miktarı

x_{ik} : Karar birimi tarafından kullanılan i girdi miktarı

y_{rk} : Karar birimi tarafından üretilen r çıktı miktarı

v_{ik} : Karar biriminin i. nci girdiye verdiği ağırlık

u_{rk} : Karar biriminin r. inci çıktıya verdiği ağırlık

YILMAZ, Y., “Türkiye’nin En Büyük Sanayi Kuruluşlarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Kimya Sanayi”

CCR modelinde, karar birimlerin çıktılarının ağırlıklı ortalamasının maksimum olması hedeflenmektedir. Karar biriminin girdilerinin ağırlıklı ortalaması 1’e eşitlenmektedir. Modelin diğer bir şartı, her karar birim için ağırlıklı çıktı ortalamalarının, ağırlıklı girdi ortalamalarından küçük olmasıdır. Bu şarta göre etkinlik değeri hesaplanmak istenen karar birimlerin çıktılarının ağırlıklı ortalaması maksimum 1’e eşit olmaktadır. Dolayısıyla, etkinlik değeri 1 ise karar birimi etkin, etkinlik değeri 1’den küçük ise karar birimi etkin değildir kararı verilir (Özdemir ve Göktaş, 2019: 143). Bu çalışmada, belirli bir çıktı kümesini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla, kullanılacak en uygun girdi kümesinin nasıl olması gerektiğini ortaya koyan, girdiye yönelik VZA yöntemi kullanılmıştır. Girdi ve çıktı verileri Tablo 1’de gösterildiği gibidir. Bunlar, öz kaynak, aktif toplamı, ücretli çalışan sayısı, net satışlar, brüt katma değer ve ihracattır. VZA her bir karar verme birimindeki etkinsizlik düzeylerini ve kaynaklarını belirleyerek, alınması gereken önlemlere dair yöneticilere ışık tutmaktadır. Bu kapsamda Potansiyel iyileştirme oranı şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$\text{Potansiyel iyileştirme yüzdesi} = \frac{\text{Hedeflenen girdi} - \text{Gerçekleşen girdi}}{\text{Gerçekleşen girdi}}$$

Tablo 1. Kullanılan girdi ve çıktı verileri

Kuruluşlar	Öz kaynak	Aktif Toplamı	Çalışanlar Ortalaması	Net Satışlar	Brüt Katma Değer	Ihracat (Bin \$)
AKSA Akrilik Kimya	1.416.307	4.408.065	1.303	3.917.895	560.333	369.628
Toros Tarım	1.289.447	2.836.886	522	2.763.953	635.884	81.533
Soda Sanayii	3.625.284	4.447.642	1.003	2.570.520	1.053.498	343.741
Sasa Polyester	1.119.728	3.469.584	1.512	2.283.886	589.982	3.761
Ravago Petrokimya	113.414	1.576.627	499	1.665.226	309.260	621
Ak-Kim Kimya	335.371	1.057.806	529	816.480	211.043	37.518
Gemlik Gübre Sanayii	524.240	2.069.003	560	1.426.046	248.269	78.163
Hektaş Ticaret	259.544	657.082	307	509.350	211.371	3.859
Likit Kimya	72.283	232.252	87	705.263	97.291	3.628

4. Bulgular

Çalışmada girdiye yönelik VZA yöntemi kullanılarak analiz yapılması amaçlanmıştır. Etkinlik değerlerinin hesaplanması için Excel Solver programı kullanılmıştır. Geleceğe yönelik getiri garantisi verilemeyeceği ve çıktıya müdahale edilemeyeceğinden girdi yönelimli CCR modeli tercih edilmiştir. İSO500 2019 yılı listesinde yer alan kimyasal ürün imalatı yapan 9 firmanın 2018 yılı verileri kullanılarak hesaplanan etkinlik katsayıları Tablo 2’de verilmiştir. VZA sonucunda etkinlik katsayısı 1’e eşit olan firmaların etkin olduğu söylenmektedir.

Tablo 2. Etkinlik katsayıları

Karar Birimi	Etkinlik	Sonuç
1 AKSA Akrilik Kimya Sanayii A.Ş.	1,00000	Etkin
2 Toros Tarım San. ve Tic. A.Ş.	1,00000	Etkin
3 Soda Sanayii A.Ş.	1,00000	Etkin
4 Sasa Polyester Sanayi A.Ş.	0,40593	Etkin değil
5 Ravago Petrokimya Üretim A.Ş.	1,00000	Etkin
6 Ak-Kim Kimya San. ve Tic. A.Ş.	0,72283	Etkin değil
7 Gemlik Gübre Sanayii A.Ş.	0,71550	Etkin değil
8 Hektaş Ticaret T.A.Ş.	0,76791	Etkin değil
9 Likit Kimya San. ve Tic. A.Ş.	1,00000	Etkin

Tablo 2’de görüldüğü gibi AKSA Akrilik Kimya Sanayii A.Ş., Toros Tarım San. ve Tic. A.Ş., Soda Sanayii A.Ş., Ravago Petrokimya Üretim A.Ş. ve Likit Kimya San. ve Tic. A.Ş. etkin kuruluşlardır. Etkin olmayan kuruluşlar ise Sasa Polyester Sanayi A.Ş., Ak-Kim Kimya San. ve Tic. A.Ş., Gemlik Gübre Sanayii A.Ş. ve Hektaş Ticaret T.A.Ş.’tir. Etkin olmayan kuruluşlara referans olabilecek kuruluşlar ve yoğunluk değerleri Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre Likit Kimya San. Ve Ti. Ltd. Şti. etkin olmayan dört firmaya da referans olmuştur.

Tablo 4’te ise etkin olmayan kurumların girdilerinde yapılması gereken iyileştirme oranları gösterilmiştir. Bu tabloda örnek olarak Sasa Polyester Sanayi A.Ş. kuruluşunu ele aldığımızda,

YILMAZ, Y., “Türkiye’nin En Büyük Sanayi Kuruluşlarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Kimya Sanayi”

firmanın öz kaynağının % 0.61, aktiflerinin % 0.59 ve çalışan sayısının % 0.65 azaltması gerektiği görülmektedir. Tablo 5’te de etkin olmayan kuruluşların çıktılarında yapılması gereken iyileştirme oranları gösterilmiştir. Bu tabloda ise

örnek olarak Hektaş Ticaret T.A.Ş. kuruluşunu incelediğimizde, firmanın net satışlarını % 2 ve ihracatını da % 1,04 artırması gerektiği görülmektedir.

Tablo 3. Etkin olmayan kuruluşların referans kümeleri

Sasa Polyester	Likit Kimya	6,06						
Ak-Kim Kimya	AKSA Kimya	Akrilik	0,08	Soda Sanayii	0	Likit Kimya	1,68	
Gemlik Gübre Sanayii	AKSA Kimya	Akrilik	0,20	Ravago Petrokimya	0,08	Likit Kimya	1,14	
Hektaş Ticaret	Likit Kimya	2,17						

Tablo 4. Etkin olmayan kuruluşların girdi iyileştirme oranları

	Öz kaynak (Bin TL)			Aktif Toplamı (Bin TL)			Çalışanlar Ortalaması (Adet)		
	Gerçekleşen	Hedeflenen	%	Gerçekleşen	Hedeflenen	%	Gerçekleşen	Hedeflenen	%
Sasa Polyester	1.119.728	438.333	-0,61	3.469.584	1.408.398	-0,59	1.512	527	-0,65
Ak-Kim Kimya	335.371	242.415	-0,28	1.057.806	764.610	-0,28	529	256	-0,52
Gemlik Gübre Sanayii	524.240	375.093	-0,28	2.069.003	1.275.665	-0,38	560	400	-0,29
Hektaş Ticaret	259.544	157.040	-0,39	657.082	504.583	-0,23	307	189	-0,38

Tablo 5. Etkin olmayan kuruluşların çıktı iyileştirme oranları

	Net Satışlar (Bin TL)			Brüt Katma Değer (Bin TL)			İhracat (Bin \$)		
	Gerçekleşen	Hedeflenen	%	Gerçekleşen	Hedeflenen	%	Gerçekleşen	Hedeflenen	%
Sasa Polyester	2.283.886	4.276.782	0,87	589.982	589.982	0	3.761	22.000	4,85
Ak-Kim Kimya	816.480	1.516.103	0,86	211.043	211.043	0	37.518	37.518	0
Gemlik Gübre Sanayii	1.426.046	1.723.793	0,21	248.269	248.269	0	78.163	78.163	0
Hektaş Ticaret.	509.350	1.532.233	2,00	211.371	211.371	0	3.859	7.882	1,04

5. Sonuç

Bu çalışmada, Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılarak ISO 500 kuruluşlarının görece etkinlikleri belirlenmiştir. Çalışmada, 2019 yılında yapılan Türkiye’nin en büyük kuruluşları listesinde yeterli verisi olan kimyasal ürün imalatı yapan 9 sanayi kuruluşunun görece etkinliği ölçülmüştür. Yapılan çözümler sonucu etkin olan 5 firma tespit edilmiştir. Etkin olmayan firmalar için referans kümeleri ve potansiyel iyileştirmeler belirlenmiştir. Buna göre, AKSA Akrilik Kimya Sanayii A.Ş., Toros Tarım San. ve Tic. A.Ş., Soda Sanayii A.Ş., Ravago Petrokimya Üretim A.Ş. ve Likit Kimya San. ve Tic. A.Ş. sanayi kuruluşlarının görece etkin olduğu veri zarflama analizi sonucu ortaya çıkmıştır. Etkin olmayan kuruluşlar ise, Sasa Polyester Sanayi A.Ş., Ak-Kim Kimya San. ve Tic. A.Ş., Gemlik Gübre Sanayii A.Ş. ve Hektaş Ticaret T.A.Ş.’dir.

Etkin çalışmayan firmaların etkin olamamasının ana sebebi genellikle girdilerin atıl kalmasından kaynaklandığı söylenebilir. Elde edilen analiz sonuçları ile kesin bir sonuca ulaşılabileceği doğru değildir. Burada ifade edilen açıklamalar firmalar için sadece birer tavsiye niteliğindedir. Oluşturulan modellerde kullanılan girdi ve çıktı değerleri sadece firmaların etkinlik boyutlarına yöneliktir. Firmaların diğer boyutlarının da dikkate alınması etkinlik için daha doğru

kararların ve sonuçların alınmasına imkân verebilecektir. Bu çalışma elde edilen etkinlik skorları ve potansiyel iyileştirmeler sayesinde firmalar, etkinliklerini yükseltmede, doğru kararlara temel oluşturmada ve performanslarını artırmada daha doğru tercihler yapabileceklerdir. Bunun olumlu etkilerini de tüm ekonomiye yansıtabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, K. C., Çamur, G. ve Yıldırım, İ. (2015). Mobilya ve levha sektöründe veri zarflama analizi yardımıyla etkinlik ölçümü, *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 16(1), 50-59.
- Ayanoğlu, Y., Atan, M. ve Beylik, U. (2010). Hastanelerde Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemiyle Finansal Performans Ölçümü ve Değerlendirilmesi, *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi*, 2(2), 40-62.
- Banker, R. D. and Morey, R. C. (1986). The Use of Categorical Variables in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 32(12), 1613-1627.
- Behdioğlu, S. ve Özcan, G. (2009). Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301-326.
- Benli, Y. K. ve Karaca, S. S. (2017). 2008 Kriz Öncesi ve Sonrası ISO 500 Sanayi İşletmelerinin Etkinliklerinin Ölçümü: Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 19-34.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., and Zhu, J. (2011). *Handbook on Data Envelopment Analysis*, Second Edition, Springer, New York, USA.
- Eroğlu, N. ve Çerçit, Y. Ç. (2019). Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektöründe 2001-2017 Yılları Arasında Yaşanan Banka Birleşmelerinin Etkinlik Ölçümü, *Maliye ve Finans Yazıları*, 112, 9-30.
- Gülsevin, G. ve Türkan, A. H. (2012). Afyonkarahisar Hastanelerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1-8.
- Oralhan, B. ve Sarıgül, S. S. (2016). ISO Birinci 500 ve İkinci 500 Şirketlerin Veri Zarflama Analizi Yaklaşımıyla Sektör Etkinliklerinin Ölçülmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 771-792.
- Özdemir, L. ve Göktaş, A. (2019). Borsa İstanbul'da Yer Alan Petrol İşletmelerinin Etkinliklerinin Ölçülmesi: Veri Zarflama Analizi, *Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 140-147.
- Sueyoshi, T. and Goto, M. (2014). DEA Radial Measurement for Environmental Assessment: A Comparative Study between Japanese Chemical and Pharmaceutical Firms, *Applied Energy*, 115, 502-513.
- Ulucan, A. (2002). ISO 500 Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi: Farklı Girdi Çıktı Bileşenleri ve Ölçeğe Göre Getiri Yaklaşımları ile Değerlendirmeler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 185-202.
- Wang, W.-K., Lu, W.-M., and Wang, S.-W. (2014). The Impact of Environmental Expenditures on Performance in the U.S. Chemical Industry, *Journal of Cleaner Production*, 64, 447-456.
- Yang, C.-W. and Chen, P.-S. (2020). Applying Data Envelopment Analysis to Evaluate the Operation Performance of Taiwan's TFT-LCD Industry After Post-Global Financial Crisis: A Longitudinal Study, *IEEE Access*, 8, 145171-145181.
- Yang, W. and Li, L. (2018). Efficiency evaluation of industrial waste gas control in China: A study based on data envelopment analysis (DEA) model, *Journal of Cleaner Production*, 179, 1-11.

YILMAZ, Y., “Türkiye’nin En Büyük Sanayi Kuruluşlarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Kimya Sanayi”

Yayar, R. ve Çoban, M. N. (2012). İSO 500 Firmalarının Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Dokuma ve Giyim Eşya Sanayi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(2), 165-180.

Zhu, J. (2014). Quantitative Models for Performance Evaluation and Benchmarking: Data Envelopment Analysis with Spreadsheets, Third Edition, Springer, New York, USA.

Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*

Hatice ÖZKAN KARABACAK**
Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI***

Özet

Bireysel emeklilik sisteminde toplanan fonlar ekonomi içerisinde değerlendirilerek; yatırımların finansmanında uzun vadeli kaynak sağlanır ve söz konusu yatırımlar ile yeni iş ve istihdam olanakları ortaya çıkarken aynı zamanda sermaye piyasalarının daha sağlıklı işlemesine, fiyat istikrarına ve pozitif büyümeye olumlu etkisi gibi ekonomiye önemli katkıları bulunduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda araştırmada Türkiye için 2009:1 - 2018:4 döneminde bireysel emeklilik sistemi ile makroekonomik değişkenlerden seçilen ekonomik büyüme, cari açık ve sermaye piyasası arasındaki uzun dönemli ilişki Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi ile ve değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Bulunan sonuçlar incelendiğinde, bireysel emeklilik sistemi ile ekonomik büyüme ve sermaye piyasası arasında uzun dönemli ilişki söz konusu iken cari açıkla arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ayrıca bireysel emeklilik sistemi ile makroekonomik değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Emeklilik Sistemi, Ekonomik Büyüme, Sermaye Piyasası, Cari Açık, ARDL Sınır Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

The Effect of Private Pension System on Selected Macroeconomic Variables: The Case of Turkey

Abstract

The funds collected in the private pension system are evaluated within the economy; Long-term resources are provided in the financing of investments and new jobs and employment opportunities arise with these investments, while at the same time, it is accepted that it has significant contributions to the economy, such as a positive effect on the healthier functioning of capital markets, price stability and positive growth. For Turkey, the research on this line 2009: 1-2018: 4 period of economic growth selected from macroeconomic variables with the pension system, long-term relationship between the current account deficit and capital market Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing with and cause-effect relationship between variables Toda-Yamamoto It was analyzed by the causality test. When the results are analyzed, while there is a long-term relationship between the private pension system and economic growth and capital market, there is no significant relationship between the current account deficit. In addition, it has been determined that there is no causal relationship between the private pension system and macroeconomic variables.

Keywords: Individual Pension System, Economic Growth, Capital Market, Current Account Deficit, ARDL Border Test-Toda-Yamamoto Causality Testi

*Bu çalışma; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Yüksek Lisans Programında Dr. Öğr. Üyesi Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI danışmanlığında yürütülen ve Hatice ÖZKAN KARABACAK tarafından yazılan "Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0879-9112, hozkan@mehmetakif.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-0838-1958, fmumcu@mehmetakif.edu.tr

1. Giriş

Makroekonomik düzeyde oluşturulan politikaların temel amacı, istikrarlı ve yeterli düzeyde büyümeyi sağlayarak, bireylerin ve daha ötesinde toplumun refah düzeyini artırmaktır. Bu sonuca ulaşabilmenin temel araçlarından birisi olan mali yapının söz konusu hedefe ulaşmada katkısının maksimum seviyeye çıkarılmasıdır. Katılımcılar, menkul kıymet araçları, hukuksal yapı gibi temel özelliklerden oluşan mali yapının temel amacı, ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli olan fon kaynaklarının oluşturulması, kullanılması ve faydalı bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. Bireysel emeklilik sistemi kişilerin aktif olarak çalıştıkları süre zarfında tasarruf ettikleri kıymetlerin emekli olduklarında kendilerine ek bir getiri oluşturup, hayat standartlarını yükselterek, refah düzeylerini artırmayı amaç edinmiştir. Bireysel emeklilik sistemi, ülke ekonomisi açısından vatandaşların ellerinde bulunan tasarrufları uzun vadeli fonlara yatırarak ekonominin canlanmasına ve enflasyonun düşük seviyelere indirilerek devlet üzerinde bulunan sosyal güvenlik yükünü hafifletmeyi hedefleyen gönüllülük esası ile çalışan özel emeklilik sistemidir (Özbek, 2006: 77). Emeklilik sisteminin tamamlayıcısı olarak ve istek üzerine emeklilik döneminde ek gelir elde etmeyi isteyenler tarafından daha çok rağbet edilen bireysel emeklilik sistemi, aktif çalışma döneminde kişilerin tasarruflarının birikmesini sağlayarak, emeklilik döneminde refah seviyesini yükseltici gelir elde etmelerini sağlamaktadır. Bireysel emeklilik sisteminin, bireylerin aktif çalışma zamanlarındaki yaşam koşullarını çalışma dönemi bittikten sonra emeklilik dönemlerinde de devam ettirmelerini sağlamasıyla sosyal işlevinin yanı sıra makro düzeyde etkinlik gösteren ekonomik işlevleri de bulunmaktadır. Sistemin ekonomik işlevlerinin başında ulusal tasarruf oranlarını artırması, vade sınırlaması olmadan uzun vadeli kullanılabilen, yatırımlar için finansman kaynağı oluşturması, sermaye piyasalarının gelişmesine katkıda bulunması ve istihdam imkânı sağlaması

gelmektedir. Bireysel emeklilik sistemi, yaşamının ilerleyen dönemlerinde emeklilere finansal güvencenin sağlanması, yaşam boyu refahlarını en yüksek seviyeye yükseltebilmeleri ve standart yaşamlarını sürdürmeleri açısından önemliken; ülke içerisinde yurt içi tasarrufların yeni yatırımlara yönlendirilmesi, ekonominin büyüme potansiyelini artırarak amaçlanan süreçlerde ülkede yaşayan vatandaşların istedikleri refah seviyesine ulaşmalarına katkı sağlamaktadır. Bu faydalarının dışında yabancı ülkelere olan finansman bağımlılığının azaltılmasına da büyük katkı sağlamaktadır.

Bireysel emeklilik sisteminin yukarıda ifade edildiği gibi finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme sürecine sağladığı katkıdan dolayı, son yıllarda bireysel emeklilik sistemi ile ekonomik büyüme, finansal gelişim ve finansal derinleşme arasındaki ilişki, araştırmacıların ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda araştırmada BES'in ekonomik büyüme, sermaye piyasası ve cari açık ile ilişkisi incelenmektedir. Bu değişkenler kısaca aşağıda açıklanmıştır.

Ekonomik büyüme: Üretim miktarı üzerinde belli bir zaman diliminde meydana gelen bir artış olarak tanımlanabilmektedir. Daha da somutlaştırmak gerekirse, ekonomik büyüme, bir ülkede, belirli bir dönemde (genelde bir yıl) yerli ve yabancı olan herkes tarafından piyasada üretimi tamamlanmış ve satışa hazır hale gelmiş tüm mal ve hizmetlerin parasal ifadesi olan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'da görülen reel artışa denir (Kaynak, 2011:1).

Cari Açık: Cari açık toplam üretim ile toplam harcama arasındaki farkı ifade eder ve toplam harcama toplam üretimi aşılıyor ise cari işlemler açığı oluşur (Kaya, 2016: 53).

Sermaye Piyasası: Uzun vadeli fonların el değiştirdiği Sermaye Piyasaları, ekonomik birimler içerisinde ihtiyacı fazla fona sahip olup fazla olan miktarı değerlendirmek isteyenler ile tasarruf açığı (fon ihtiyacı) olan ekonomik birimleri bir araya getirerek, bu birimler arasında

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

fon akışını gerçekleştirmek için oluşturulmuşlardır (Bolak, 1994:188).

Ülkemizde 2003 yılından itibaren isteğe bağlı olarak başlayan bireysel emeklilik sistemine 2013 yılında devlet desteği getirilerek yurt içi tasarrufların artırılması ve uzun vadeli finansman kaynağının oluşması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye için 2009:1-2018:4 döneminde bireysel emeklilik sistemi ile makroekonomik değişkenlerden seçilen ekonomik büyüme, cari açık ve sermaye piyasası arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi yaklaşımı ve sebep sonuç ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilecektir. Bu kapsamda çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünü takiben literatür özeti ikinci bölümde, veri seti ve yöntem üçüncü bölümde tanıtılacaktır. Araştırmanın uygulama sonuçları dördüncü bölümde açıklanacak ve genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümüyle çalışma sona erdirilecektir.

2. Literatür Özeti

Çalışmanın inceleme konusu olan bireysel emeklilik sisteminin cari açık, sermaye piyasası, ekonomik büyüme ile ilişkisine yönelik yapılan literatür çalışmalarının sonuçlarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bireysel emeklilik sistemi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Sancak ve Demirci (2012), ekonomik büyümede tasarrufların rolünü araştırdıkları çalışmada ekonomi üzerinde yurt içi tasarrufların olumlu ve yüksek etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Farayibi (2016), Nijerya’da, 2004 yılında başlatılan fonlama esasına dayanan bireysel emekliliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, hata düzeltme mekanizması (ECM) ve klasik en küçük kareler (OLS) yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Analizden elde edilen bulgular, fonlama esasına dayanan bireysel emeklilik uygulamasının Nijerya ekonomisini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmaların aksine Zandberg ve Spierdijk (2010), 2001-2008 dönemi için 29’u OECD ülkesi olmak üzere toplam 58 ülkede bireysel emeklilik fonları ile ekonomik büyüme

arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, tüm ülkeler ve OECD üyesi olmayan ülkeler için bireysel emeklilik varlıklarının büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Bireysel emeklilik sistemi ve sermaye piyasaları ilişkisini inceleyen litaretür incelendiğinde, Impavido ve Musalem (2000), 5 gelişmekte olan ülke ile 26 ülkeden oluşan bir panel veri analizi ile bireysel emeklilik fonları ve hayat sigortalarının sermaye piyasaları ile olan ilişkilerini sermaye riskinin azaltılmasında, sermaye piyasalarının geliştirilmesinde emeklilik fonlarının benzersiz bir rol oynadığı, yatırımları ve büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Paksu (2007) ,bireysel emeklilik sisteminin ekonomi için sağladığı yararları ve sistemde yaşanan sorunları tespit etmek ve bireysel emeklilik sisteminin ekonomi için sağlayacağı katkıları incelediği çalışmasında, bireysel emeklilik sisteminin gelir dağılımı için adalet sağlamada, sermaye piyasasının derinleşmesine, ekonomide istikrarın sağlanmasında etkili olduğu sonucu ortaya çıkartılmıştır. Aynı şekilde Şahin, Özdemir ve Önal (2018) 2006-2017 dönemi için Toda-Yamamoto (1995) testi kullanılarak Türkiye’de bireysel emeklilik fonlarının sermaye piyasasının gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, uzun dönemde sermaye piyasası üzerinde olumlu etkisinin olduğu, ancak kısa dönemde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bireysel emeklilik ve cari açık arasında ilişkinin incelendiği çalışmalarda, Çelik ve Erer (2018), 2004-2016 dönemi için yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi, FMOLS ve CCR modelleri ve Toda-Yamamoto nedensellik testini kullandığı çalışmasında, bireysel emeklilik fonları ile cari açık arasında uzun dönemde negatif bir ilişki ve kısa dönemde ise anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Çiğdem (2017), MENA ülkeleri için tasarruf ve cari açık arasındaki ilişkiyi 1971-2015 dönemi için eşbütünleşme ve sınır testiyle incelemiş ve Mısır, Kuveyt, Libya, Suriye ve Tunus’un

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

ülkelerinin aksine, Bahreyn, Ürdün, Fas, Sudi Arabistan ve Sudan ülkelerinde tasarruf ve cari açık arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Brückner ve Pappa (2013) ise çalışmalarında Sahra Çölü'nün güneyinde bulunan 6 Afrika ülkesi için iki aşamalı en küçük kareler yöntemi kullanılarak yurt içi tasarruflar ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, yurtiçi tasarrufların cari açık üzerindeki etkisinin az ve istatistiki açıdan anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

3. Yöntem ve Veriler

Araştırmanın temel amacı, bireysel emeklilik sisteminin ekonomik büyüme, cari açık ve sermaye piyasası üzerine etkisinin olup olmadığının Türkiye açısından incelenmesidir. Araştırmada 2009:1 -2018:4 yıllarına ait çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasında bazı verilerin sadece 3 aylık üretilmesi sebebiyle çeyrek dönemli, bazı değişkenlerde tarih yönünden kısıt bulunması nedeniyle başlangıç dönemi olarak 2009 yılı baz alınmıştır. Analizde bağımlı değişken olarak T.C. Merkez Bankası'ndan Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) indirilen ekonomik büyüklüğü temsilen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, sermaye piyasasını temsilen Borsa İstanbul'a ait BİST-100 Tüm Endeksi kapanış fiyat verisi ve cari işlemler hesabı (Milyon ABD Doları) verisi kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak bireysel emeklilik sistemine ait toplam yatırıma yönlendirilen tutar (BES) verisi Emeklilik Gözetim Merkezi'nden elde edilmiştir.

Araştırmanın analizinde kullanılan tüm değişkenler çeyrek dönemler halinde olduğundan dolayı logaritmaları alınmış ve esneklik değerlerinin elde edilmesi sağlanmıştır. Modelde değişkenlerin birim kök içerip içermediği birim kök testleri ile analiz yapılmıştır. Birim kök varlığının tespitinden sonra eş bütünleşme testleri ve değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisini incelemek için nedensellik analizleri yapılacaktır. Araştırmada kurulan modeller ve hipotezleri aşağıdaki gibidir:

Model 1:

H_0 : Bireysel Emeklilik Sisteminin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi Yoktur.

H_1 : Bireysel Emeklilik Sisteminin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi Vardır.
GSYH- BES arasındaki ilişkiyi açıklamak için kurulan model:

$$\ln GSYH_t = a + \beta \ln BES_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model 2:

H_0 : Bireysel Emeklilik Sisteminin Sermaye Piyasası Üzerinde Etkisi Yoktur.

H_1 : Bireysel Emeklilik Sisteminin Sermaye Piyasası Üzerinde Etkisi Vardır.
BİST- BES arasındaki ilişkiyi açıklamak için kurulan model:

$$\ln BİST_t = a + \beta \ln BES_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model 3:

H_0 : Bireysel Emeklilik Sisteminin Cari Açık Üzerinde Etkisi Yoktur.

H_1 : Bireysel Emeklilik Sisteminin Cari Açık Üzerinde Etkisi Vardır
CA- BES arasındaki ilişkiyi açıklamak için kurulan model

$$\ln CA_t = a + \beta \ln BES_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

(1), (2) ve (3) numaralı denklemlerde $\ln GSYH_t$ gayrisafi yurtiçi hasılayı; $\ln BES_t$ bireysel emeklilik sisteminde yatırıma yönlenen toplam tutarı; $\ln CA_t$ cari işlemler hesabını; $\ln BİST_t$ sermaye piyasasını temsilen Borsa İstanbul BİST-100 endeksi kapanış fiyatlarını ve ε_t hata terimini göstermektedir.

3.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinin durağanlık araştırmasında ekonometride birim kök testleri olarak bilinen analizler kullanılmaktadır. 1979 yılında Dickey ve Fuller (DF) tarafından yapılan araştırma makalesinde serilerin durağanlık durumları süreçlerini anlayabilmek için yöntem geliştirmişlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, serilerin durağanlığının araştırılmasında en fazla kullanılan ve literatürde fazlasıyla yer bulan durağanlık sınaama testidir. Durağanlık zaman serisi ile çalışılan model oluşturulduğunda dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlar arasındadır (Çeştepe ve Yıldırım, 2016: 18). Ekonometrik modellerde kullanılan serilerin birim kök içermesi yani durağan olmayan serilerin kullanılması, değişkenler arasındaki ilişkilerin, doğru bir biçimde açıklanmasını engellemektedir (Serper, 1993: 26). Ayrıca birim kök içeren serilerle kurulan regresyon modeli ile sahte regresyon problemi ortaya çıkacağından dolayı sapmalı sonuçlara ulaşılması ihtimali artmaktadır. Bu sebeplerden dolayı zaman serileri ile yapılacak analizler de modele dâhil edilecek değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmelidir (Çeştepe ve Yıldırım, 2016:18). Bir zaman serisinin birim kök içerip içermediği önemli bir unsurdur. Çünkü durağan serilerde şoklar geçicidir, etkileri zamanla yok olur ve uzun dönemde ortalama düzeylerine geri dönerler (Serper, 1993: 34). Zaman serisinin herhangi bir tesadüfi süreçle ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir. Zaman serisi ana sürecin bir örnek gibi işlem görüp, belirli dönem için gerçekleşmiş bir durumu yansıtır. Yansıttığı bu dönem için alınan verinin durağan olması arzu edilir. Ekonomi içerisinde oluşan krizler ve şoklar serinin ortalamasına ve varyansına etki ederek serinin değişmesine sebep olmaktadır. Birim kök testi sınaaması için uygulanan diğer bir yöntem ise Philips-Perron (1988) tarafından geliştirilen Philips ve Perron (PP) testidir. PP testinde hata terimleri arasında otokorelasyonun gözlemlenmediği yani Rassal hatalar arasında otokorelasyon olmadığı var sayılmaktadır. DF testinde ise, şokların istatistiksel olarak bağımsız,

normal dağılıma ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmaktadır (Dikmen, 2012:304). Phillips ve Perron (PP) tarafından sunulan modelde DF çerçevesinde kabul edilen bir varsayımı geliştirdikleri yöntem ile biraz yumuşatmışlardır (Kutlar, 2012:335). Yani PP testi, DF ve ADF testlerine göre daha esnektir (Tarı, 2015:374).

Bir zaman serisinin bir defa farkı alındığı zaman, seri durağan hale geliyor ise orijinal seri birinci derece entegre (bütünleşik) edilmiş seridir ve I(1) şeklinde gösterilir. Eğer ele alınan seri iki defa farkı alındığında durağan hale getirilebiliyorsa seri ikinci dereceden bütünleşik bir seridir. Dolayısıyla bu seri de I(2) şeklinde gösterilebilecektir. Eğer bir genelleme yapılacak olunursa söz konusu seri, d sefer farkı alınarak durağanlaştırılabilir, seri için d'inci dereceden bütünleşik bir seridir denir ve I(d) olarak gösterilir. Yani, kısaca, durağan olmayan bir serinin farkları alınarak durağan hale getirildiği söylenebilir (Gujarati, 1999: 719).

3.2. ARDL Sınır Testi

Araştırmada, birim kök test sonuçları incelendiğinde analizde yer alan serilerin farklı düzeyde durağan oldukları görülmektedir. Bu sebepten dolayı farklı düzey derecelerinde durağanlığa izin veren [I(0) veya I(1)] Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Autoregressive Distributed Lag –ARDL) testi ile uzun dönemli ilişki analiz edilecektir. Yapılan araştırmada üç model ayrı ayrı oluşturulmuş ve bireysel emeklilik sisteminin bağımlı değişken olan ekonomik büyümeyi temsil eden Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, sermaye piyasalarını temsilen BİST-100 kapanış serisi ve Cari İşlemler Hesabı serisi üzerindeki etkisi incelenmiştir.

En Küçük Karalar (EKK) yöntemine dayanan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Autoregressive Distributed Lag –ARDL) yaklaşımı Pesaran, Shin (1998) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu yaklaşımın diğer eşbütünleşme testlerine göre bazı avantajları bulunmaktadır. Eşbütünleşme teslerinde tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmaması ve

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

birinci farkları alındığında durağan olması gibi kısıtlar bulunurken, ARDL yönteminde değişkenlerin birinci dereceden daha yüksek derecede olmaması şartı ile I(0) veya I(1) de durağan olmasının bir sakıncası yoktur (Göktaş, Pekmezci ve Bozkurt, 2019: 110-111). Bu doğrultuda, serilerin durağanlık derecesini tespit etmek için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmanın birim kök test sonuçlarının yer verildiği Tablo 2 ve Tablo 3’de serilerin ikinci dereceden bütünleşik olmadığı sonuçları görülmektedir. ARDL yönteminin başka bir avantajı ise örneklem boyutları küçük olan çalışmalarda diğer testlere göre daha güvenilir sonuçlar vermesidir.

ARDL sınır testi yaklaşımı, uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek için iki aşamada gerçekleştirilir. Birinci aşamada, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı koşulu altında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı sınanırken, diğer aşamada ise uzun dönem elastikiyetleri elde edilir (Narayan ve Smyth, 2006: 337).

ARDL analizinde eşbütünleşme durumunu “Bonund Test” ile araştırmak için kısıtlanmamış hata düzeltme modeli kurulur (Göktaş vd., 2019, 112). Araştırmada kurulan üç ayrı modele ilişkin uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek üzere kullanılan ARDL modelleri aşağıda sunulmaktadır:

$$\Delta \ln GSYH_t = a_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1j} \Delta \ln GSYH_{t-i} + \sum_{j=1}^{r1} \beta_{1j} \Delta \ln BES_{t-j} + \gamma_1 \ln GSYH_{t-1} + \gamma_2 \ln BES_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$\Delta \ln BİST_t = a_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1j} \Delta \ln BİST_{t-i} + \sum_{j=1}^{r1} \beta_{1j} \Delta \ln BES_{t-j} + \gamma_1 \ln BİST_{t-1} + \gamma_2 \ln BES_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta \ln CA_t = a_1 + \sum_{i=1}^{q1} \theta_{1j} \Delta \ln CA_{t-i} + \sum_{j=1}^{r1} \beta_{1j} \Delta \ln BES_{t-j} + \gamma_1 \ln CA_{t-1} + \gamma_2 \ln BES_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

Modelde Δ birinci fark operatörünü; q ve r en uygun gecikme uzunluğunu ve ε_{1t} hata terimini göstermektedir. Ayrıca denklemde θ_{1j} ve β_{1j} kısa dönem katsayıları ifade ederken, γ_1 ve γ_2 ise uzun dönemli katsayılarını göstermektedir.

ARDL modelinin en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde, Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion, AIC) ya da Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion, SIC) gibi kriterler kullanılmaktadır. ARDL modelinin AIC ya da SIC kriteri ile seçilmesinin ardından, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki tahmin edilebilmektedir.

ARDL sınır testi eşbütünleşme analizi için F istatistiği (ya da Wald istatistiği) temel almaktadır. Eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden yokluk hipotezi $H_0: \gamma_n = 0$, alternatif hipotez $H_1: \gamma_n \neq 0$, ($n = 1,2$) ile gösterilen F-testi aracılığıyla test edilmektedir (Göktaş vd.: 2019, 113). Hesaplanan F istatistik değerinin üst sınır değerinin üzerinde olması durumunda, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Hesaplanan F istatistiğinin, alt sınır değerinin altında kalması ise boş hipotezin reddedilemediğini, yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin yokluğunu göstermektedir. Eğer F değeri, alt ve üst sınır değerleri arasında kalırsa, serilerin bütünleşme derecesi bilinmeden kesin bir çıkarımda bulunulamamaktadır.

ARDL sınır testi yaklaşımının ikinci aşaması, üç farklı şekilde oluşturulan model arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının belirlenmesi durumunda (7), (8) ve (9) numaralı denklemlerde gösterilen uzun dönem modelinin tahmin edilmesidir.

$$\ln GSYH_t = a_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2j} \ln GSYH_{t-i} + \sum_{j=2}^{r_2} \beta_{2j} \ln BES_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (7)$$

$$\ln BİST_t = a_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2j} \ln BİST_{t-i} + \sum_{j=2}^{r_2} \beta_{2j} \ln BES_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (8)$$

$$\ln CA_t = a_2 + \sum_{i=1}^{q2} \theta_{2j} \ln CA_{t-i} + \sum_{j=2}^{r_2} \beta_{2j} \ln BES_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

Modelin sağlamlığını test etmek üzere, bazı tanısal testler kullanılmaktadır. Uygulanan tanısal testler; otokorelasyonu, fonksiyonel formu, hata terimlerinin normalliğini ve değişen varyansı kontrol etmektedir. Söz konusu tanısal testlerin yanı sıra tahmin edilen katsayıların kararlılığının kontrol edilmesi amacıyla Brown, Durbin ve Evans (1975) tarafından önerilen kümülatif toplam (cumulative sum, CUSUM) testi uygulanmaktadır. Elde edilen eğrinin, tahmin edilen dönem boyunca, %5 anlamlılık düzeyini gösteren kritik sınırlar arasında kalması durumunda, tahmin edilen katsayıların istikrarlı olduğu ifade edilebilmektedir.

3.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Çalışmada değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisinin incelenmesinde Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi, serilerin durağan olup olmamasına ve eşbütünleşik ilişki olup olmamasına bakılmaksızın, kısıtları minimize etmesi açısından geleneksel Granger (1969) nedensellik testine göre sıklıkla tercih edilmektedir.

Testin uygulanması aşamasında ilk olarak VAR modeli için uygun bir gecikme uzunluğu tespit edilmelidir. Toda ve Yamamoto testi için VAR (p+d_{max}) modeli tahmin edilir. d_{max} serilerin

maksimum bütünleşme derecesini ifade eder. Bu bağlamda testin VAR (p+d_{max}) modeli:

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} a_{1(i+d)} Y_{t-(i-d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} a_{2(i+d)} X_{t-(i-d)} + \varepsilon_{1t} \quad (10)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1(i+d)} X_{t-(i-d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2(i+d)} Y_{t-(i-d)} + \varepsilon_{2t} \quad (11)$$

şekindedir. (10) nolu modelin yokluk hipotezi olan temel hipotezi $H_0 : a_{2(i+d)} = 0$ olarak tanımlanır. Alternatif hipotez de $H_1 : a_{2(i+d)} \neq 0$ olarak tanımlanmaktadır. Tanımlanan hipotezler p serbestlik dereceli χ^2 dağılıma uygunluk gösteren Wald testiyle sınanmaktadır (Yılancı ve Özcan, 2010:28).

Çalışmada yukardaki modele uygun oluşturulan modeller ise aşağıdaki (12), (13) ve (14) nolu denklemlerdir;

$$\ln GSYH_t = a_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} a_i \ln GSYH_{(t-i)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_i BES_{t-(i-d)} + \varepsilon_{1t} \quad (12)$$

$$\ln BİST_t = a_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} a_i \ln BİST_{(t-i)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_i BES_{t-(i-d)} + \varepsilon_{1t} \quad (13)$$

$$\ln CA_t = a_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} a_i \ln CA_{(t-i)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_i BES_{t-(i-d)} + \varepsilon_{1t} \quad (14)$$

4. Uygulama Bulguları

Zaman serisi analizinde ilk olarak durağanlık ölçülmelidir ve bu bağlamda değişkenlerin birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) testleri kullanılarak ölçülecektir. Birim kök testlerinin sonuçlarına göre uygun görülen ARDL sınır testi sonuçları ve öncesinde tanıtılan testlere ilişkin değerlendirmelere yer verildikten sonra kurulan modeller için CUSUM ve CUSUMQ testi sonuçları incelenecektir. Son olarak kurulan modeller için sebep sonuç ilişkilerini belirlemek için Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçları analiz edilecektir.

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Bu çalışmada serilerin durağanlık düzeyleri Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 2’de gösterilen ADF birim kök testi düzey değerinde Sabitli ve Sabitli-Trendli analiz sonuçları incelenmektedir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye Değerleri		Düzye Değeri	
	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>lnBES</i>	0.453207	0.9828	-1.205980	0.8953
<i>lnBIST</i>	-4.491870	0.0009*	-5.282088	0.0006*
<i>lnCA</i>	-3.132275	0.0323**	-3.238888	0.0919***
<i>lnGSYH</i>	-0.763979	0.8153	-0.645190	0.9686
Değişken	Birinci Fark		Birinci Fark	
	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>lnBES</i>	-6.248654	0.0000*	-6.786515	0.0000*
<i>lnBIST</i>	-5.843994	0.0000*	-5.933142	0.0001*
<i>lnCA</i>	-2.793223	0.0708***	-2.596078	0.2844
<i>lnGSYH</i>	-5.038892	0.0003*	-4.928976	0.0022*

Not: ADF testinde Akaike Bilgi kriteri kullanılarak seçilen gecikme uzunlukları kullanılmıştır. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 2’de değişkenlerin tamamının sabitli, sabitli -trendli ADF testine tabi tutulduğu dikkate alındığında *lnBIST* ve *lnCA* değişkenlerinin düzey değerinde durağan oldukları [yani I(0)],

lnBES ve *lnGSYH* değişkenlerinin birim kök analiz tekniğiyle birinci fark düzeyinde durağan [yani I(1)] oldukları görülmektedir.

Tablo 3’de gösterilen PP birim kök testi düzey değerinde Sabitli ve Sabitli-Trendli analiz sonuçları incelenmektedir.

Tablo 3. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye Değerleri		Düzye Değeri	
	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>lnBES</i>	0.453207	0.9828	-1.275877	0.8792
<i>lnBIST</i>	-4.176281	0.0022*	-5.282088	0.0006*
<i>lnCA</i>	-2.962642	0.0475**	-2.699347	0.2424
<i>lnGSYH</i>	-12.36374	0.0000*	-12.03676	0.0000*
Değişken	Birinci Fark		Birinci Fark	
	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>lnBES</i>	-6.248654	0.0000*	-6.874935	0.0000*
<i>lnBIST</i>	-5.843994	0.0000*	-5.933142	0.0001*
<i>lnCA</i>	-9.393424	0.0000*	-13.99574	0.0000*
<i>lnGSYH</i>	-16.28834	0.0000*	-16.02352	0.0000*

Not: PP testinde Akaike Bilgi kriteri kullanılarak gecikme uzunlukları seçilmiştir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3’de değişkenlerin tamamının sabitli, sabitli -trendli ADF testine tabi tutulduğu dikkate alındığında *lnBIST*, *lnGSYH* ve *lnCA* değişkenlerinin düzey değerinde durağan [yani I(0)] oldukları, *lnBES* değişkeninin birim kök analiz tekniğiyle birinci fark düzeyinde durağan [yani I(1)] oldukları görülmektedir. Bu sonuçlara göre serilerin düzey ve birinci fark derecelerinden daha yüksek derecelerde durağan olmaması ve serilerin farklı düzeylerde durağan olması nedeniyle eşbütünleşme analizi için ARDL modeli seçilmiştir.

4.2. ARDL Sınır Testi Analiz Sonuçları

ARDL sınır testi, kurulan modeller çerçevesinde ayrı ayrı analiz edilmiştir. İlk olarak BES ile GSYH değişkenleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Modellerin ARDL yöntemi ile test edilmesi için uygun gecikme uzunluğunun

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

belirlenmesi gerekmektedir. Analizde gecikme uzunlukları belirlenmesinde, Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion, AIC) ya da Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion, SIC) gibi gecikme uzunluğunu belirleyen kriterler kullanılmıştır. ARDL modelinin analizinde kullanılan gecikme uzunluğu için AIC kriteri seçilmiştir.

4.2.1. Model 1 Test Sonuçları

Bağımlı değişken GSYH üzerinde bağımsız değişken BES’in etkisinin ölçüldüğü Model 1 sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4’de yer alan test sonuçlarına göre optimal gecikme uzunluğu 4 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Gecikme Uzunluğu Belirleme(GSYH-BES)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-161.7772	NA	30.66151	9.098734	9.186707	9.129439
1	-131.698855	14372	7.206294	7.649934	7.913854	7.742049
2	-119.626620	79112	4.615108	7.201475	7.641342	7.355000
3	-88.8340549	61015	1.048415	5.713003	6.328815	5.927938
4	-81.52447	10.96436*	0.882527*	5.529137*	6.320897*	5.805482*

* En uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığını tespit edebilmek için kurulan modele sınır testi uygulanmış ve Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. GSYH- BES Sınır Testi Sonuçları

GSYH – BES F-Bounds Test Sonucu			
k	F-istatistiği	%5 Alt-Üst Kritik Değerleri	%10 Alt-Üst Kritik Değerleri
1	6.979391**	4.94 5.73	4.04 4.78

Not: k bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

GSYH – BES		
EŞBÜTÜNLEŞME YOK	KARARSIZ BÖLGE	EŞBÜTÜNLEŞME VAR
4.94	5.73	6.97

Şekil 1. Sınır Testi Sonucu(GSYH-BES)

Tablo 5 ve Şekil 1’de gözlemlendiği gibi F test istatistik değeri (6.97) olarak bulunmuştur. Bulunan sonuç % 5 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerden (5.73) daha büyüktür. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğundan dolayı uzun dönem ilişkinin analizi için ARDL uzun dönem modeli kurulacaktır.

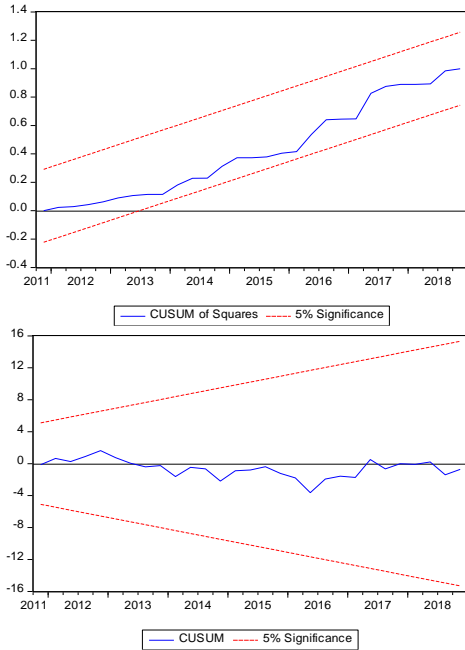
Tablo 6. Uzun Dönemli İlişki Sonuçları GSYH –BES ARDL(4,1)

ARDL Modeli Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken : GSYSH)			
Değişken	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık Değeri
LNGSYH(-1)	-0.472880	-3.137208	0.0039
LNGSYH(-2)	-0.520806	-3.438695	0.0018
LNGSYH(-3)	-0.470387	-3.118891	0.0041
LNGSYH(-4)	0.455435	3.076133	0.0045*
LNBES	4.754790	2.129875	0.0418
LNBES(-1)	-8.770299	-3.230908	0.0031*
C	16.18093	4.553323	0.0001
Uzun Dönemli İlişki Katsayıları (Bağımlı Değişken : GSYH)			
	Katsayı	T-istatistiği	
BES	-1.999120	0.0154**	
C	8.055668	0.0000	
Tanısal Test Sonuçları			
R2		0.922461	
Adjusted R2		0.906418	
F-istatistiği		0.000000	
D-W stat		2.131973	
LM		3.620708 (0.1636)	
Jargue – Bera İstatistiği		1.131158(0.567970)	
Breusch-Pagan-Godfre İstatistiği		2.509269(0.8674)	

Notlar: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

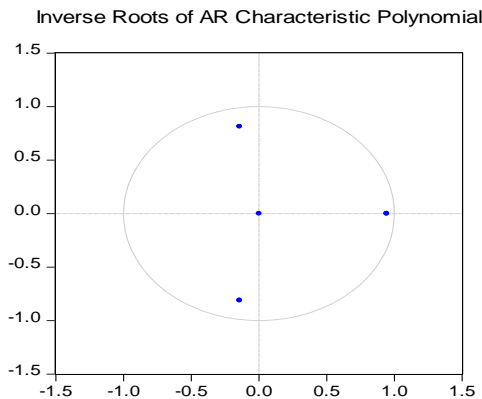
Tablo 6 incelendiğinde, bireysel emeklilik değişkeninin katsayısının negatif (-1.999120) ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, BES ve GSYH’a eşbütünleşik olmasının yanı sıra bu ilişkinin yönü beklenenin aksine negatiftir. Tablo 6’daki tanısal test sonuçlarına göre GSYH-BES değişkeninin uzun dönemdeki ilişkisine bakıldığında otokorelasyon, değişen varyans problemi ve model kurma

hatasının olmadığı, modelde hata terimlerinin normal dağıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Cusum ve Cusum of Squares Test Sonuçları (GSYH-BES)

Şekil 2 incelendiğinde, elde edilen eğrinin, analiz dönemi boyunca, %5 anlamlılık düzeyini gösteren kritik sınırlar arasında kaldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, tahmin edilen katsayıların, analiz dönemi boyunca, **istikrarlı olduğu ve yapısal kırılma olmadığı** ifade edilebilir.

Şekil 3. AR Grafik (GSYH-BES)

Modelin durağanlığı katsayı matrisinin öz değerlerine bakılarak değerlendirilir. Katsayı

matrisine ait öz değerlerin hepsi eğer birim çemberin içerisinde ise sistemin durağan ya da istikrarlı olduğu gözlemlenir. Şekil 3'te de görüldüğü üzere AR karakteristik polinomunun ters köklerinin konum olarak birim çember içerisinde olması modelin **durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını göstermektedir.**

4.2.2. Model 2 Test Sonuçları

Bağımlı değişken BIST üzerinde bağımsız değişken BES'in etkisinin ölçüldüğü Model 2 sonuçları aşağıda yer almaktadır. Tablo 7'de yer alan test sonuçlarına göre optimal gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 7. Gecikme Uzunluğu Belirleme(BIST-BES)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-14.32168	NA	0.008489	0.906760	0.994733	0.937465
1	36.53654	93.24006*	0.000629	-1.696474	-1.323565	-1.604359
2	41.74176	8.964545	0.000590*	-1.763431*	-1.432555*	-1.609906*
3	44.50666	4.454564	0.000636	-1.694815	-1.079002	-1.479879
4	45.21910	1.068655	0.000772	-1.512172	-0.720413	-1.235827

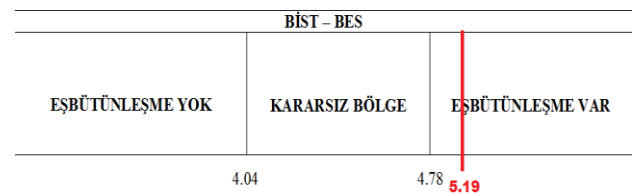
*En uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığını tespit edebilmek için kurulan modele sınır testi uygulanmış ve Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. BIST- BES Sınır Testi Sonuçları

BIST - BES F-Bounds Test Sonucu			
k	F-istatistiği	%5 Alt-Üst Kritik Değerleri	%10 Alt-Üst Kritik Değerleri
1	5.193693***	4.94 5.73	4.04 4.78

Not: k bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Şekil 4. Sınır Testi Sonucu(BIST-BES)

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

Tablo 8 ve Şekilde 4’de gözlemlendiği gibi analiz sonucunda ortaya çıkan F testi istatistiği (5.19) olarak bulunmuştur. Bulunan F test değeri % 10 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerden (4.78) büyüktür. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda serilerin uzun dönem ilişkisini analiz etmek için ARDL modeli kurulacaktır.

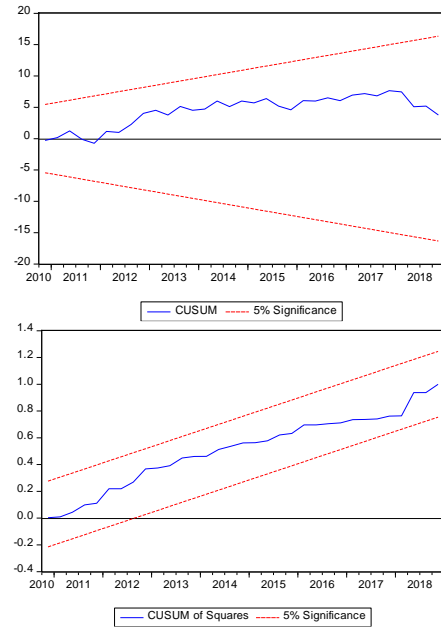
Tablo 9. Uzun Dönemli İlişki Sonuçları BIST–BES ARDL(1,2)

ARDL Modeli Tahmin Sonuçları (Bağımlı değişken: BİST)			
Değişken	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık
LNBI(1)	0.799160	0.071697	0.0000*
LNBE	0.034144	0.060880	0.5787
LNBE(-1)	0.055761	0.080826	0.4951
LNBE(-2)	-0.212983	0.074640	0.0074*
C	2.501440	0.836451	0.0052
Uzun Dönemli İlişki Katsayıları (Bağımlı değişken: BİST)			
	Katsayı	T-istatistiği	
BES	-0.612815	0.0290**	
C	12.45491	0.0000	
Tanısal Test Sonuçları			
R2		0.858034	
Adjusted R2		0.840826	
F-istatistiği		0.000000	
D-W stat		2.289288	
LM		1.377116(0.5023)	
Jargue – Bera İstatistiği		0.875299(0.645552)	
Breusch-Pagan-Godfre İstatistiği		1.029649(0.9053)	

Notlar: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

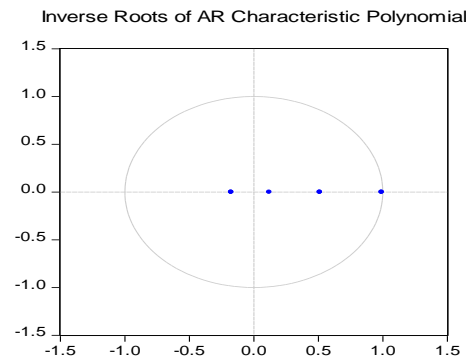
Tablo 9 incelendiğinde, bireysel emeklilik değişkeninin katsayısının negatif (-0.612815) ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, yatırıma yönlendirilen tutar ile eş bütünleşik olmasının yanı sıra bu ilişkinin yönü beklenenin aksine negatiftir.

Tablo 9’daki tanısal test sonuçlarına göre BIST-BES değişkeninin uzun dönemdeki ilişkisine bakıldığında otokorelasyon, değişen varyans problemi ve model kurma hatasının olmadığı, modelde hata terimlerinin normal dağıldığı görülmektedir.

Şekil 5. Cusum ve Cusum of squares test sonuçları (BIST-BES)

Şekil 5 incelendiğinde, elde edilen eğrinin, analiz dönemi boyunca, %5 anlamlılık düzeyini gösteren kritik sınırlar arasında kaldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, tahmin edilen katsayıların, analiz dönemi boyunca, istikrarlı olduğu ifade edilebilir.

Şekil 6. Ar Grafik (BIST-BES)

Şekil 6’da görüldüğü üzere AR karakteristik polinomunun ters köklerinin konum olarak birim çember içerisinde olması modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını göstermektedir.

4.2.3. Model 3 Test Sonuçları

Bağımlı değişken CA üzerinde bağımsız değişken BES’in etkisinin ölçüldüğü Model 3 sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 10’de yer alan test sonuçlarına göre optimal gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 10. Gecikme Uzunluğu Belirleme(CA-BES)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-50.87303	NA	0.064678	2.937390	3.025364	2.968095
1	-15.41275	65.01051*	0.011273*	1.189597*	1.453517*	1.281712*
2	-14.66214	1.292716	0.013541	1.370119	1.809985	1.523644
3	-11.55767	5.001633	0.014324	1.419871	2.035684	1.634806
4	-10.68827	1.304102	0.017244	1.593793	2.385552	1.870138

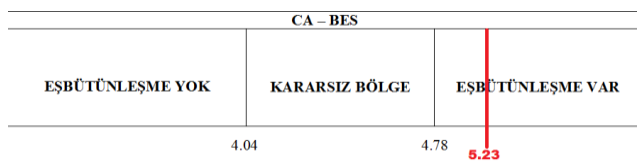
*En uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığını tespit edebilmek için kurulan modele sınır testi uygulanmış ve Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. CA- BES Sınır Testi Sonuçları

BİST – BES F-Bounds Test Sonucu			
k	F-istatistiği	%5 Alt-Üst Kritik Değerleri	%10 Alt-Üst Kritik Değerleri
1	5.231098***	4.94 5.73	4.04 4.78

Not: k bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve % 10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Şekil 7. Sınır Testi Sonucu(CA-BES)

Değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını tespit edebilmek için kurulan modele sınır testi uygulanmış, Tablo 11 ve Şekilde 7’de gözlemlendiği gibi analiz sonucunda ortaya çıkan F testi istatistiği (5.23) olarak bulunmuştur. Bulunan F test değeri % 10 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerden (4.78) büyüktür. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda

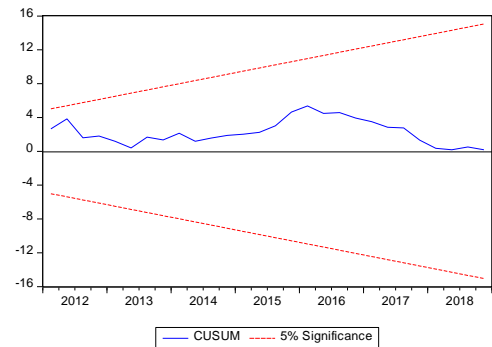
serilerin uzun dönem ilişkisini analiz etmek için ARDL modeli kurulacaktır.

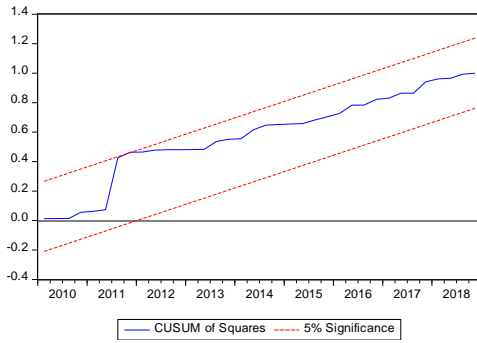
Tablo 12. Uzun Dönemli İlişki Sonuçları CA-BES ARDL(1,1)

ARDL Modeli Tahmin Sonuçları (Bağımlı değişken: CA)			
Değişken	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık
LNCA(-1)	0.551396	4.216792	0.2230
LNBS	-0.273398	-2.203689	0.1340
C	4.716619	3.714341	0.0007
Uzun Dönemli İlişki Katsayıları (Bağımlı değişken: CA)			
	Katsayı	T-istatistiği	
BES	-0.777105	0.1051	
C	10.51400	0.0000	
Tanısal Test Sonuçları			
R2		0.399792	
Adjusted R2		0.366447	
F-istatistiği		0.000102	
D-W stat		1.991736	
LM		0.420349(0.8104)	
Jarque – Bera İstatistiği		1.616399(0.445660)	
Breusch-Pagan-Godfre İstatistiği		17.03897(0.0002)	

Notlar: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

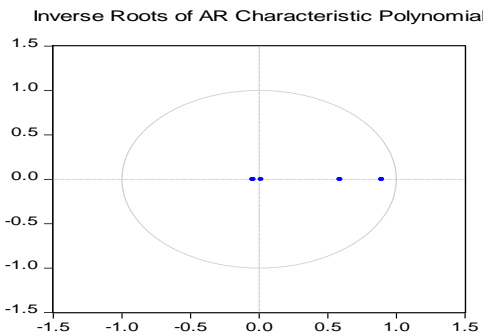
Tablo 12’deki tanısal test sonuçlarına göre CA-BES değişkeninin uzun dönemdeki ilişkisine bakıldığında otokorelasyon ve model kurma hatasının olmadığı, modelde hata terimlerinin normal dağıldığı görülmektedir. Modelde diğer değişkenlerden farklı olarak **değişen varyans problemi** bulunmaktadır. Diagnostik açıdan özet bir yorum yapılacak olunursa tahmin edilen model, otokorelasyon ve yapısal istikrarsızlık sorunlarını içermemektedir. Değişen varyans probleminden dolayı arasında çıkan ilişki anlamsız olacağı için Cari Açık ve BES arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamsız olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 8. Cusum ve Cusum Of Squares Test Sonuçları (CA-BES)

Şekil 8’de CUSUM ve CUSUMS Q yapısal değişim test sonuçları verilmiştir. Her iki şekil incelenecek olursa, herhangi bir gözlem %5 bant aralığı dışına taşmamıştır. Buna göre, tahmin edilen regresyon denkleminde katsayılar açısından yapısal istikrarsızlık söz konusu değildir. Yani, tahmin edilen regresyon denklemi istikrarlı bir denklem olmakla birlikte ele alınan dönem içerisinde yapısal kırılma bulunmamaktadır.

Şekil 9. AR grafik (CA-BES)

Şekil 9’da görüldüğü üzere AR karakteristik polinomunun ters köklerinin konum olarak birim çember içerisinde olması modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını göstermektedir.

Değişkenler arasında kısa dönem ilişkisi analizini gerçekleştirmek için hata düzeltme teriminin olduğu ARDL modeli kurulmuş ancak yapılan analiz sonuçları istatistiki açıdan anlamsız çıkmıştır. Bu sebepten ötürü sonuçlara yer verilmemiştir.

4.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Yapılan analiz doğrultusunda öncelikle Toda-Yamamoto nedensellik testinin ilk aşaması olarak BES ve bağımlı değişkenler GSYH, BIST ve CA verilerinin düzeyleri kullanılarak standart VAR modeli oluşturulmuştur. Yaptığımız analizde BES ve GSYH için gecikme uzunluğu 4, BES ve BIST için gecikme uzunluğu 2 ve BES ve CA için ise gecikme uzunluğu 1 olarak alınmıştır. Daha sonra serilerimizin maksimum entegrasyon mertebesi $d_{max}, 1$ ’dir ve VAR modelinin gerçek mertebesi olan 2’den küçüktür. Standart VAR modelimizin mertebesi maksimum entegrasyon mertebesi eklenecek yapay olarak BES ve GSYH için $4+1=5$ ’e çıkarılmıştır. Aynı şekilde BES ve BIST için 3, BES ve CA için ise 2 olarak belirlenmiştir. VAR modeli hata terimlerindeki heteroskedastisiteyi ve hata terimleri arasındaki korelasyonu dikkate alması nedeniyle Seemingly Unrelated Regression (SUR) kullanılmıştır. $\phi_{1i} = 0, \forall_i$ ve $\delta_{1i} = 0, \forall_i$ ve hipotezleri MWALD kullanılarak test edilmiş ve nedenselliğin yönü belirlenmeye çalışılmıştır (Akar, 2008: 189).

Tablo 13. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	Gecikme Uzunluğu	χ^2 İstatistiği	Olasılık Değeri
BES → GSYH	4	0.648665	0.9575
BES → BIST	2	2.020294	0.3642
BES → CA	1	1.356123	0.2442

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 13’e göre kısa dönemde bireysel emeklilik sistemi, ekonomik büyüme, sermaye piyasası ve cari açık değişkenleri arasında herhangi bir sebep sonuç ilişkisi olmadığı anlaşılmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmada 2009:1-2018:4 dönemine ait üçer aylık veriler ile bireysel emeklilik sisteminin ekonomik büyüme, sermaye piyasası ve cari açık üzerine etkisinin olup olmadığı Türkiye açısından incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın değişkenleri farklı düzeylerde durağan olması [I(0) veya I(1)] ve birinci dereceden daha yüksek

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

derecede durağanlık olmaması nedeniyle BES’in GSYH, BIST 100 ve CA üzerinde uzun dönem ilişkisi ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisi Toda-Yamamoto testi ile incelenmiştir.

Çalışmada BES’in makroekonomik değişkenler üzerine etkisi üç model kurularak ayrı ayrı incelenmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde Model 1’de BES ile GSYH arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiş ve BES’in katsayısının negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, GSYH ile BES eş bütünleşiktir ve ayrıca bu ilişkinin yönü negatiftir. BES’in yatırıma yönlendirilen tutarının GSYH’yı artırması beklenirken tersi bir sonuç çıkmıştır. Bu doğrultuda sonucun negatif çıkması, bireysel emeklilik sisteminde yatırıma aktırılan tutarların ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayacak kadar yeterli düzeylerde olmamasından kaynaklanabilir. Elde edilen sonuç, düşük yurtiçi tasarruf oranları, dış finansman imkânları kısıtlı olan şirketlerin yatırımlarının azalmasına (Felstein-Horioka bilmececi) bunun da ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır görüşü ile benzeşmektedir. Ayrıca yurt içi tasarruflardaki yetersizlik, ülkelerin makroekonomik dengelerinde bozulmalara neden olmaktadır görüşü çalışmanın sonucunu desteklemektedir (Başar, Eren ve Bozma, 2016: 592).

Model 2’de de BES ile sermaye piyasası göstergesi olarak alınan BIST 100 arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiş ve BES değişkeninin katsayısının negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, bireysel emeklilik sisteminde yatırıma yönlendirilen tutar ile BIST 100 endeksinin eş bütünleşik olmasının yanı sıra beklenen aksine bu ilişkinin yönü negatiftir. Eşbütünleşme ilişkisinin katsayısının negatif olması, emeklilik tasarruf fonlarının istenilen düzeylerde olmaması ve yatırıma yönlendirilen tutarların borsa yerine diğer yatırım enstrümanlarında değerlendirilmesinden kaynaklı olabileceği şeklinde açıklanabilir. Emeklilik

gözetim merkezi tarafından yayınlanan 30.04.2019 tarihli veriye göre faiz getirisi olan enstrümanlara yapılan toplam fon tutarının yaklaşık 22 Milyon TL, hisse senedine olan yatırım tutarı ise 3.875 Milyon TL olduğu görülmektedir. Ayrıca tasarruf sahipleri tasarruf tercihlerini riskli enstrümanlar yerine daha güvenli sabit getirili yatırım araçlarından yana kullanmaktadır. Devlet katkısı teşviki ile BES’te toplanan fon tutarının artmasına rağmen, tasarrufun halen yeterli düzeyde olmaması ve küresel-ulusal yönde yaşanan ekonomik dalgalanmaların, tasarrufların riskli enstrümanlardan güvenli sabit getirili yatırımlara yönlendirilmesi, BES’in BIST100 endeksi üzerinde beklenen yönde pozitif olmamasının sebepleri olarak açıklanabilir. Bireysel emeklilikte biriken fonların daha fazla sermaye piyasası araçlarına yatırım yapılarak sermaye piyasasının derinleşmesine katkı sağlanmasıyla negatif etkinin pozitif yöne doğru yönelmesi beklenir. 29 Mayıs 2019 tarihinde Hazine ve Maliye Bakanlığının «Devlet katkılarının asgari yüzde 10’u BIST 100, BIST Sürdürülebilirlik, BIST Kurumsal Yönetim endeksleri ve Borsa İstanbul AŞ tarafından hesaplanan katılım endekslerindeki paylarda değerlendirilecek.» yönünde karar alınması, bu olumsuz durumu pozitif yöne çevirmeye yönelik bir adım olarak kabul edilebilir. Araştırmada kurulan üçüncü modele göre, Cari Açık ve BES arasında istatistiki açıdan anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır.

Kısa dönemli sebep sonuç ilişkisinin incelendiği Toda-Yamamoto testi sonuçlarında ise BES ve GSYH, BIST ve CA değişkenleri arasında herhangi bir nedenselliğe ulaşılmamıştır. Bu sonuçlar Ayunku ve Etale (2015), Kaygısız, Kaya ve Kösekahyaoğlu (2016), Şahin vd.(2018), Çelik ve Erer (2018)’in yaptıkları çalışmalarla uyum göstermektedir.

Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelerde zaman içerisinde bireysel emeklilik sisteminde toplanan fonların daha yüksek düzeylere ulaşmasıyla ekonomik gelişmeye olumlu yönde etki yapacağı, aynı zamanda gelecekte sermaye

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

piyasası ve cari açık üzerindeki beklentilerin karşılanabileceği yönde etkili olması beklenmektedir. Bireysel emeklilik sisteminin bu olumlu etkileri için ilk olarak kamu kesimi ve sermaye piyasalarına olan güvenin güçlendirilmesi ve yatırılan fonların enflasyon karşısında değer kaybına uğramayacak şekilde yatırıma dönüştürülmesi ve etkin şekilde yönetilmesi sağlanmalıdır. Bu aynı zamanda tasarrufların reel anlamda erimesini engelleyerek BES'ten cayma durumlarını en aza indirmeyi sağlayacaktır. Ayrıca toplumun finansal okuryazarlık seviyesi artırılarak bireysel emeklilik sistemine yönelik bilinçlendirme ve dolayısıyla uzun vadeli tasarruflara teşvik edilmesi BES'de birikecek fon miktarlarında daha yüksek artışlar sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akar, C. (2008). Hisse Senedi Fiyatlarıyla Yabancı İşlem Hacmi Arasında Nedensellik: Toda-Yamamoto Yaklaşımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. s(37), 185-192.
- Ayunku, P. E., and Etale, L. M, (2015). Determinants of Stock Market Development in Nigeria: A Cointegration Approach. *Advances in Research*, vol.3, No.4, pp. 66-373.
- Başar, S., Eren, M. ve Bozma, G. (2016). Bireysel Emeklilik, Tasarruf Oranı ve Cari Açık Arasındaki İlişkiler: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *International Conference on Eurasian Economies Bildiri Kitabı*, 591- 597.
- Bolak, M. (1994). Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi, *Beta Yayınlar*, İstanbul.
- Brückner, M. and Pappa, E. E. (2013). On the Relationship Between Domestic Savings and the Current Account in Poor Countries: Evidence and Theory. http://apps.eui.eu/Personal/Pappa/Papers/RelatDomSav_Sept2013.pdf (15.01.2019).
- Çelik, O. ve Erer, E. (2018). Bireysel Emeklilik Fonları ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, C.18, S.2, 289-305.
- Çeştepe, H. ve Yıldırım, E. (2016). Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C.30, S.16, 12-26.
- Çiğdem G., (2017). Investigation of the Relationship Between Current Account Deficit and Savings in MENA Economies: An Empirical Approach. *International Journal of Economics and Research*, Vol.8, Issue.3, 1-6.
- Dickey, D. A. ve Fuller W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, Vol.49, Is.4, 1057-1072.
- Dikmen, N. (2012). Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar. *Dora Yayınları*, Bursa.
- Farayibi, A. (2016). The Funded Pension Scheme and Economic Growth in Nigeria. *Munich Personal RePEc Archive Paper*, No. 73613, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/73613>.
- Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik. *Gazi Kitabevi*, Ankara.
- Gujarati, D. N. (1999). Temel Ekonometri. (Çev. Ü. Şenesen & G.G. Şenesen). *Literatür Yayınları*, İstanbul.
- Impavido, G. and Musalem, A.R. (2000). Contractual Savings, Stock, and Asset Markets. *Policy Research Working Paper*, No. 2490. World Bank, Washington.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.6, S. 10, 51-75.
- Kaygısız, A. D., Kaya, D. G. ve Kösekahyaoğlu, L. (2016). Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980- 2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C7.S.1, 273-300.
- Kaynak, M. (2011). Büyüme Teorileri Giriş, *Gazi Kitabevi*, Ankara.
- Kutlar, A. (2012). Ekonometriye Giriş. *Nobel Akademik Yayıncılık*, Ankara.
- Narayan, P.K. ve Smyth, R. (2006). Higher Education, Real Income and Real

ÖZKAN KARABACAK, H. ve MUMCU KÜÇÜKÇAYLI, F., “Bireysel Emeklilik Sisteminin Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”

- Investment in China: Evidence From Granger Causality Tests. *Education Economics*, Vol.14, Issue.1, 107-125.
- Özbek, N. (2006). Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar. *Emeklilik Gözetim Merkezi, İstanbul Tarih Vakfı, İstanbul.*
- Paksu, M. T. (2007). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Ekonomik Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.*
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, Vol.16, Issue.3, 289-326.
- Philips, P. C. B. ve Perron P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, Vol.75, Issue.2, 335-346.
- Sancak, E. ve Demirci, N. (2012). Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Büyüme için Tasarrufların Önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8S.2, 159-198.
- Serper, Ö. (1993). Uygulamalı İstatistik. *Filiz Kitapevi, İstanbul.*
- Şahin, S., Özdemir, Z.A. ve Önal, Y. B. (2018). Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminin Sermaye Piyasasının Gelişimi Üzerindeki Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.33, S.2, 517-541.
- Tarı, R. (2015). Ekonometri. *Umuttepe Yayınları, Kocaeli.*
- Toda, H. Y. and T. Yamamoto (1995). Statistical Inference in Vector Auto-regressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, C.66, S.1, 225-250.
- Yılancı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.11, S.1, 21-33.
- Zandberg, L. ve Spierdijk, E. (2010). Funding of Pensions Funding of Pensions and Economic Growth: Are They Really Related?, *Journal of Pension Economics and Finance*, 12(02), 1-42.

Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi

Dursun KELEŞ*

Özet

Taşıyıcı bitkiler, bir hesap döneminden daha uzun süre tarımsal ürün üretmek amacıyla yetiştirilen ve kendisinin kalıntı değeri dışında tarımsal ürün olarak satış olasılığı çok düşük olan canlı varlıkları ifade etmektedir. Bu çalışmada, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme işlemlerinde özellik arz eden muhasebe uygulamalarının (amortismanlar, borçlanma maliyetleri ve devlet teşvikleri) ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle taşıyıcı bitki kavramı ele alınarak, taşıyıcı bitkilerin Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde muhasebeleştirilme esasları açıklanmıştır. Sonrasında ise, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesinde karşılaşılabilecek sorunların giderilmesine katkı sağlayabilmek amacıyla özellikli konulara ilişkin Türkiye Muhasebe Standartları'nda yer alan ilke ve esaslar açıklanmıştır. Bu ilke ve esaslar ışığında ve geliştirilen örnek uygulamalar yardımıyla konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasının sağlanmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşıyıcı Bitkiler, Türkiye Muhasebe Standartları, Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri, Devlet Teşvikleri.

Specific Issues in Accounting of Bearer Plants: Analysis of Deposits, Borrowing Costs and State Incentives within the Framework Turkish Accounting Standards

Abstract

Bearer plants are living assets which are grown for the purpose of producing agricultural products longer than an accounting period and are very unlikely to sell as agricultural products other than their residual value. In this study, it is aimed to reveal the accounting practices (depreciation, borrowing costs and government incentives) that are special in accounting for bearer plants. For this purpose, firstly by taking the concept of the bearer plants, the bearer plants are described accounting principles in the framework of Turkey Accounting Standards. Afterwards, the bearer plants in Turkey Accounting Standards related to specific issues in order to contribute to overcome the problems encountered are explained the principles and guidelines. In the light of these principles and guidelines and with the help of the developed sample applications, the subject was tried to be understood better.

Keywords: Bearer Plants, Turkish Accounting Standards, Deposits, Borrowing Costs, State Incentives.

1. Giriş

İnsanların gıda ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin tüketicilere ulaştırılmasına yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü sektöre “tarım sektörü” adı verilmektedir. Zaman

içerisinde teknolojinin ve sermaye hareketlerinin de artışıyla birlikte tarım sektörü geleneksel yöntemlerden modern üretim yöntemlerine doğru hızlı bir ivme kazanmıştır. Diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de sermaye şirketlerinin sayısının her geçen gün artması, tarımsal faaliyetlere yönelik mali nitelikli işlemlerin

* Adalet Bakanlığı, dursun.keles@adalet.gov.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9075-476X>

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

muhasebeleştirilmesine duyulan ihtiyacı oldukça artırmıştır. Bu nedenle, tarımsal faaliyetlere yönelik mali işlemlerin muhasebeleştirilmesi noktasında birtakım uygulamalar geliştirilmiştir.

Özellikle, muhasebe alanında ülkeler arasında uygulama birliğinin sağlanmasına yönelik bazı girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır. Bu girişimler sonucunda, uluslararası alanda tarımsal faaliyetlere yönelik mali işlemlere ilişkin muhasebeleştirilme esaslarının düzenlendiği “IAS 41-Agricultural Activities” isimli standart yayınlanmıştır. Bu gelişme üzerine, Türkiye tarafından IAS 41-Agricultural Activities isimli standardın “TMS 41-Tarımsal Faaliyetler (TMS 41)” adıyla Türkçe’ye çevirisi yapılmış ve tarım işletmelerinin kullanımına sunulmuştur.

Tarımsal faaliyetlere ilişkin ilke ve esaslar genel olarak TMS 41’de düzenlenmiş durumdadır. Ancak, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme esasları TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardı (TMS 16)’nda düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, 31 Aralık 2015 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde geçerli olmak üzere taşıyıcı bitkilerin TMS 16’ya göre muhasebeleştirileceği hüküm altına alınmıştır.

Taşıyıcı bitkilerin Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde muhasebeleştirilmesi, taşıyıcı bitkilere yönelik birtakım konuları da özellikli hale getirmiştir. Bu çalışma kapsamında, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme işlemlerinde özellik arz eden amortismanlar, borçlanma maliyetleri ve devlet teşvikleri konuları üzerinde durulmuş ve bu konular örnek uygulamalar yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

2. TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardına Göre Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesi

Taşıyıcı bitkiler, tarımsal ürünlerin üretimi ya da temini için kullanılan, bir hesap döneminden daha uzun süre tarımsal ürün elde edilmesi beklenen ve önemsiz kalıntı satışları haricinde tarımsal ürün olarak satış olasılığı çok düşük olan canlı bitkileri ifade etmektedir (TMS 16, prg. 6). Örneğin; üzüm asmaları, çay çalılıkları, palmiye ağaçları ve

kauçuk ağaçları ile fındık, zeytin, elma gibi meyve veren ağaçları taşıyıcı bitkilere örnek olarak göstermek mümkündür (TMS 41, prg. 4).

Taşıyıcı bitkilere ilişkin ilk düzenleme Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayımlanan TMS 41 ile yapılmıştır. Ancak, uluslararası yetkili otoriteler tarafından 30 Haziran 2014 tarihinde yapılan bir düzenleme ile taşıyıcı bitkiler IAS 41-Agricultural Activities isimli standardın kapsamından çıkarılarak, IAS 16-Property, Plant and Equipment isimli standardın kapsamına dahil edilmiştir. Uluslararası alandaki gelişmelerin dikkate alınmasıyla birlikte Türkiye tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, 12 Kasım 2014 tarihinde KGK tarafından yayımlanan 30 ve 31 sıra nolu tebliğler ile TMS 41 ve TMS 16’da gerekli güncellemeler yapılarak uluslararası standartlar ile arasında paralellik sağlanmıştır.

Taşıyıcı bitkilerin, TMS 16’ya göre muhasebeleştirilebilmesi için tarımsal ürün üretmek üzere yetiştirilmesi, çok yıllık bir bitki olması ve önemsiz kalıntı satışları haricinde kendisinin tarımsal ürün olarak satılma ihtimalinin çok düşük olması gerekmektedir. Bu özellikleri bünyesinde taşımayan canlı bitkilerin taşıyıcı bitki olarak ifade edilmesi mümkün değildir. Örneğin; kereste olarak kullanılmak üzere yetiştirilen ağaçlar (kavak ağacı vb.) ile tek yıllık ürün veren bitkiler (mısır, buğday, arpa, mercimek vb.) taşıyıcı bitki tanımını karşılamamaktadır. Dolayısıyla, bu tür bitkilerin taşıyıcı bitki olarak nitelendirilmesi ve TMS 16’ya göre muhasebeleştirilmesi mümkün değildir (Keleş, 2019:197).

2.1. Taşıyıcı Bitkilerin İlk Kez Muhasebeleştirilmesi

Taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilebilmesi için bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar aşağıdaki gibidir;

- Taşıyıcı bitkilerle ilgili gelecekteki ekonomik faydaların tarım işletmesine aktarılmasının muhtemel olması,

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

- Tarım işletmeleri tarafından taşıyıcı bitkilerin maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi.

Yukarıdaki koşulları sağlayan taşıyıcı bitkiler, ilk kayda alma sırasında maliyet bedeli ile muhasebeleştirilmektedir. Taşıyıcı bitkilerin maliyetini oluşturan unsurlar ise aşağıda yer almaktadır (Kıymetli Şen ve Karagül, 2014: 35).

- Taşıyıcı bitkilerin, indirimler ve ticari iskontoların düşülmesinden sonra ithalat vergileri ve iade edilmeyen alış vergileri dâhil satın alma fiyatı,
- Taşıyıcı bitkilerin dikileceği yere ve yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma ve yere getirilmesine ilişkin her türlü maliyetler,
- Taşıyıcı bitkilerin sökülmesi, taşınması ve dikileceği arazinin (bahçenin) hazırlanmasına ilişkin tahmini maliyetler,
- Doğrudan taşıyıcı bitkilerin elde edilmesi veya yetiştirilmesiyle ilgili çalışanlara sağlanan faydalardan kaynaklanan maliyetler,
- Taşıyıcı bitkilerin ilk teslimatına ilişkin maliyetler,
- Taşıyıcı bitkilerin bahçeye dikim maliyetleri,
- Taşıyıcı bitkilerin dikim ve yetiştirilmesiyle ilişkili mesleki ücretler.

Taşıyıcı bitkilerin ilk kez muhasebeleştirilme işlemlerini, tesis dönemi ve verim dönemi ayırımı yapılarak açıklamak konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Tesis dönemindeki (verim çağına ulaşmamış) taşıyıcı bitkiler, henüz yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma gelmemiş olan taşıyıcı bitkilerdir. Bu taşıyıcı bitkilerin, 25 nolu hesap grubunda “25X

Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları¹” ismiyle açılacak bir hesapta izlenmesi mümkündür.

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi Giresun ilinde fındık yetiştiriciliği yapmak üzere 1 Ekim 2019 tarihinde kendi arazisi üzerine fındık fidanı dikmiştir. Fındık bahçesini tesis etmek üzere, 30.000 TL bedelle fındık fidanı satın alınmıştır. Ayrıca, fındık fidanlarının dikileceği araziye getirilmesi için nakliye ücreti olarak 1.500 TL, fidanların dikileceği arazinin traktörle sürülmesi için 12.000 TL, gübreleme için 6.000 TL, fidanların dikimini gerçekleştiren işçiler için 15.000 TL ve fındık fidanı sabitleme çubukları için 1.200 TL maliyete katlanılmıştır. Fındık fidanlarının bedeli karşılığında çek verilmiş olup, geri kalan tutar ise peşin olarak ödenmiştir. Bu işlem aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilmektedir.

01/10/2019		
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BITKİ YATIRIMLARI		65.700
25X.01 Tesis Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler		
25X.01.001 Fındık Fidanları		
100 KASA		35.700
103 VERİLEN ÇEKLER VE ÖDEME EMİRLERİ		30.000
<i>Tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilere ilişkin maliyet kaydı</i>		

Verim dönemindeki (verim çağına ulaşmış) taşıyıcı bitkiler, yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma gelmiş olan taşıyıcı bitkilerdir. Bu taşıyıcı

¹ Bu hesap, Keleş, 2019: 199’da önerilmektedir. Bilgi muhasebesi ve raporlama bakış açısıyla değerlendirildiğinde, tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilerin

işletmenin diğer maddi duran varlık kalemlerinden ayrı olarak izlenebilmesini sağlaması açısından çalışma kapsamında bu hesabın kullanılması uygun görülmüştür.

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

bitkilerin, 25 nolu hesap grubunda “25X Taşıyıcı Bitkiler²” ismiyle açılacak bir hesapta izlenmesi mümkündür.

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi Giresun ilinde fındık yetiştiriciliği yapmaya karar vermiş ve yerleşim yerlerine yakın bir mesafede bulunan 20 dekarlık fındık bahçesini 1 Ocak 2019 tarihinde 250.000 TL’ye satın almıştır. Satın alma bedeli işletmenin banka hesabından ödenmiştir. Fındık bahçesinin bulunduğu benzer durumdaki (aynı bölgede ve aynı büyüklükte olan) boş bir arazinin piyasa değerinin ise, 150.000 TL olduğu tespit edilmiştir. Bu işlem aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilmektedir.

01/01/2019	
250 ARAZİ VE ARSALAR 250.01 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitki Arazisi 250.00.001 Fındık Bahçesi Arazisi	150.000
25X TAŞIYICI BİTKİLER 25X.01 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler 25X.01.001 Fındık Ağaçları	100.000
102 BANKALAR	250.000
<i>Verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin ve dikili olduğu arazinin satın alınması kaydı</i>	

İşletme tarafından ilk tesis aşamasından itibaren normal verim çağına ulaşmaya kadar geçen süreçte “25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları” isimli hesapta izlenen maliyetlerin, taşıyıcı bitkilerin verim çağına ulaşmasından sonra TMS 16 hükümleri çerçevesinde “25X Taşıyıcı Bitkiler” hesabına devredilmesi gerekmektedir.

² Bu hesap, Keleş, 2019: 200’de önerilmektedir. Bilgi muhasebesi ve raporlama bakış açısıyla değerlendirildiğinde, verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin

2.2. Taşıyıcı Bitkilerin Değerlemesi

TMS 16 çerçevesinde taşıyıcı bitkilerin ilk kez muhasebeleştirilmesini takip eden dönemlerde değerlendirilmesinde maliyet modeli ya da yeniden değerlendirme modeli kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden hangisinin tercih edileceğine taşıyıcı bitki yetiştiriciliği yapan tarım işletmeleri tarafından karar verilmektedir. Bununla birlikte, taşıyıcı bitkilerin yer aldığı maddi duran varlıklar hesap grubunda diğer maddi duran varlık kalemleri hangi değerlendirme modeli ile değerlemeye tabi tutulmuş ise, taşıyıcı bitkilerin de aynı değerlendirme modeli ile değerlemeye tabi tutulması gerekmektedir. Örneğin, taşıyıcı bitki yetiştiriciliği yapan tarım işletmelerinde maddi duran varlıklar hesap grubunda yer alan diğer maddi duran varlıkların yeniden değerlendirme modeli kullanılarak değerlemeleri yapılmış ise, taşıyıcı bitkilerde de yeniden değerlendirme modeline göre değerlendirilmesinin yapılması zorunludur.

Taşıyıcı bitkilerin değerlendirilmesinde maliyet modelinin kullanılması durumunda; taşıyıcı bitkiler, maliyet değerinden birikmiş amortisman ve bulunması halinde birikmiş değer düşüklüğü zararları düşüldükten sonraki değerleri üzerinden raporlanmaktadır.

Taşıyıcı bitkilerin değerlendirilmesinde yeniden değerlendirme modelinin kullanılması durumunda ise; taşıyıcı bitkiler, yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerinden birikmiş amortisman ve bulunması halinde birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki yeniden değerlendirilmiş tutarları üzerinden raporlanmaktadır.

Taşıyıcı bitkilerin değerlendirilmesinde maliyet modeli kullanıldığında, sadece değer düşüklüğü muhasebeleştirilebilmektedir. TMS 36: Maddi Duran Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardı’na göre, bu değer düşüklüğü tutarının karşılık ayırmak suretiyle muhasebeleştirilmesi ve kapsamlı gelir tablosunda raporlanması gerekmektedir. Taşıyıcı bitkilerin ilk değerlendirme

işletmenin diğer maddi duran varlık kalemlerinden ayrı olarak izlenebilmesini sağlaması açısından çalışma kapsamında bu hesabın kullanılması uygun görülmüştür.

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

döneminde maliyet modeli ile değerlemesi sonucunda ortaya çıkan değer artışları ise dikkate alınmamaktadır. Başka bir ifadeyle, TMS 16’ya göre bu değer artışlarının muhasebeleştirilmesi mümkün değildir.

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi 31.12.2019 tarihi itibarıyla defter değeri 250.000 TL, birikmiş amortisman tutarı 20.000 TL olan fındık ağaçlarını maliyet modelini kullanarak değerlemeye tabi tutmuştur. Yapılan değerlendirme işlemi sonucunda fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değerinin 210.000 TL olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, değer düşüklüğü tutarının hesaplanması ve yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

Fındık Ağaçlarının Net Defter Değeri	:	250.000 –
		20.000 =
		230.000
		TL
Değer Düşüklüğü Tutarı	:	230.000 –
		210.000 =
		20.000
		TL

Taşıyıcı bitkilerin değerlemesinde yeniden değerlendirme modeli kullanılırsa, gerek değer artışları gerekse değer azalışları muhasebeleştirilebilmektedir. Bu modele göre değerlendirme yapılması sonucunda değer artışının ortaya çıkması durumunda, bu değer artışı “Yeniden Değerleme Değer Artışı” olarak muhasebeleştirilmekte ve özkaynaklarda raporlanmaktadır. Taşıyıcı bitkilerin yeniden değerlendirme modeli ile değerlemesi sonucunda ortaya çıkan değer azalışları ise, gider olarak muhasebeleştirilmektedir.

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi defter değeri 200.000 TL, birikmiş amortisman tutarı 8.000 TL olan fındık ağaçlarını 31.12.2016 tarihinde yeniden değerlendirme modeline göre değerlemeye tabi tutmuştur. Yeniden değerlendirme işlemi sonucunda fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değerinin 197.760 TL olduğu belirlenmiştir. Buna göre, yeniden değerlendirme artışının hesaplanması ve yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

31/12/2019	
654 KARŞILIK GİDERLERİ	20.000
654.01 Taşıyıcı Bitkiler Değer Düşüklüğü	
Karşılık Giderleri	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR VE DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI	
257.02 MDV Değer Düşüklüğü Karşılığı	20.000
257.02.001 Taşıyıcı Bitkiler Değer Düşükl. Karşılığı	
<i>Maliyet modeliyle değerlendirilen fındık ağaçları için değer düşüklüğü zararının kaydı</i>	

Fındık Ağaçlarının Net Defter Değeri	:	200.000 – 8.000 = 192.000 TL
Yeniden Değerleme Oranı	:	197.760 / 192.000 = 1.03
Fındık Ağaçlarının Yeniden Değerlenmiş Değeri	:	200.000 x 1.03 = 206.000 TL
Fındık Ağaçları Değer Artış Tutarı	:	206.000 – 200.000 = 6.000 TL
Birikmiş Amortismanın Yeniden Değerlenmiş Tutarı	:	8.000 x 1.03 = 8.240 TL
Birikmiş Amortisman Değer Artış Tutarı	:	8.240 – 8.000 = 240 TL
Yeniden Değerleme Artışı	:	197.760 – 192.000 = 5.760 TL

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

31/12/2019	
25X TAŞIYICI BİTKİLER 25X.01 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler 25X.01.001 Fındık Ağaçları	6.000
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR VE DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI 257.01 MDV Amortismanı 257.01.001 Taşıyıcı Bitkiler Amortismanı	240
522 MADDİ DURAN VARLIK YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI 522.01 Taşıyıcı Bitkiler Yeniden Değerleme Artışları 522.01.001 Fındık Ağaçları Yeniden Değ. Artışları	5.760
<i>Yeniden değerlendirme modeliyle değerlendirilen taşıyıcı bitkilerin değer artışının kaydı</i>	

31/12/2017	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR VE DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI 257.01 MDV Amortismanı 257.01.001 Taşıyıcı Bitkiler Amortismanı	1.648
522 MADDİ DURAN VARLIK YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI 522.01 Taşıyıcı Bitkiler Yeniden Değerleme Artışları 522.01.001 Fındık Ağaçları Yeniden Değerleme Artışları	5.760
659 DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR 659.01 Taşıyıcı Bitkiler Değer Azalışı Giderleri	13.192
25X TAŞIYICI BİTKİLER 25X.01 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler 25X.01.001 Fındık Ağaçları	20.600
<i>Yeniden değerlendirme modeliyle değerlendirilen fındık ağaçlarının değer azalışının bir bölümünün yeniden değerlendirme artışı hesabından karşılanarak kalan bölümünün gider olarak kaydı</i>	

Örnek: ABC Tarım İşletmesi defter değeri 206.000 TL, birikmiş amortisman tutarı 16.480 TL olan fındık ağaçlarını 31.12.2017 tarihinde yeniden değerlendirme modeline göre değerlemeye tabi tutmuştur. Önceki yıl olumsuz iklim koşulları nedeniyle bazı fındık ağaçlarında kuruma meydana gelmesi nedeniyle fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değerinin 170.568 TL olduğu belirlenmiştir. Fındık ağaçları ile ilgili 31.12.2016 tarihinde yapılan yeniden değerlendirme işlemi sonucunda ortaya çıkan 5.760 TL değer artış fonu bulunmaktadır. Buna göre, yeniden değerlendirme azalışının hesaplanması ve yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

Fındık Ağaçlarının Net Defter Değeri	: 206.000 – 16.480 = 189.520 TL
Yeniden Değerleme Azalış Oranı	: 170.568 / 189.520 = 0,9
Fındık Ağaçlarının Yeniden Değerlemiş Değeri	: 206.000 x 0,9 = 185.400 TL
Fındık Ağaçları Değer Azalış Tutarı	: 206.000 – 185.400 = 20.600 TL
Birikmiş Amortismanın Yeniden Değerlemiş Tutarı	: 16.480 x 0,9 = 14.832 TL
Birikmiş Amortisman Değer Azalış Tutarı	: 16.480 – 14.832 = 1.648 TL
Yeniden Değerleme Azalışı	: 189.520 – 170.568 = 18.952 TL

3. TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardına Göre Taşıyıcı Bitkilerde Amortisman İşlemleri

Taşıyıcı bitkilerin TMS 16 kapsamına dahil edilmesiyle birlikte, taşıyıcı bitkilerde amortisman işlemleri zorunlu hale gelmiştir. Ancak bu zorunluluk, sadece verim dönemindeki taşıyıcı bitkiler içindir. Tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilerin, işletmenin amaçları doğrultusunda henüz ürün vermeye başlamadıkları için amortisman işlemlerine tabi tutulması mümkün değildir.

Amortisman, bir varlığın amortismanına tabi tutarının o varlığın faydalı ömrü süresince sistematik bir şekilde dağıtılması işlemidir (TMS 16, prg. 6). Taşıyıcı bitkiler açısından amortisman ise, taşıyıcı bitkilerin amortismanına tabi tutarının bu bitkilerin faydalı ömrü süresince dönemler itibariyle gider olarak kaydedilmesini ifade etmektedir (Gökgöz ve Temelli, 2016: 151).

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

TMS 16’da, taşıyıcı bitkilerde amortisman hesaplamasında kullanılacak üç farklı yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemleri; doğrusal amortisman yöntemi, azalan bakiyeler yöntemi ve üretim miktarı yöntemi olarak sıralamak mümkündür.

➤ Doğrusal Amortisman Yöntemi

Bu yöntemde amortisman tutarı, taşıyıcı bitkilerin kalıntı değeri değişmediği sürece faydalı ömrü boyunca eşit tutarda hesaplanmaktadır. Bu hesaplama, aşağıdaki formül yardımıyla yapılmaktadır.

$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = \frac{\text{Maliyet Bedeli} - \text{Kalıntı Değer}}{\text{Faydalı Ömür}}$$

➤ Azalan Bakiyeler Yöntemi

Bu yöntemde amortisman tutarı, taşıyıcı bitkilerin faydalı ömrü boyunca azalan tutarda hesaplanmaktadır. Bu hesaplama, aşağıdaki formül yardımıyla yapılmaktadır.

$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = (\text{Maliyet Bedeli} - \text{Kalıntı Değer}) \times (\text{Doğrusal Amortisman Oranı} \times 2)$$

➤ Üretim Miktarı Yöntemi

Bu yöntemde amortisman tutarı, taşıyıcı bitkilerden beklenen üretim miktarı dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplama, aşağıdaki formül yardımıyla yapılmaktadır.

$$\text{Amortisman Oranı} = \frac{\text{Maliyet Bedeli} - \text{Kalıntı Değer}}{\text{Faydalı Ömür Süresince Tahmini Üretim Miktarı}}$$
$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = \text{Amortisman Oranı} \times \text{Yıllık Üretim Miktarı}$$

Amortisman tabi taşıyıcı bitkilerde amortisman ayırma koşulları, amortisman tabi tutar, amortisman dönemi, amortisman süresi ve oranı, amortisman hesaplama yöntemleri ve amortisman tutarının hesaplanmasına ilişkin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)’nda yer alan düzenlemeler Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. Taşıyıcı Bitkilere Yönelik Amortisman İşlemlerine İlişkin TMS’de Yer Alan Düzenlemeler

KARŞILAŞTIRMA ÖLÇÜTÜ	TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI
Amortisman Ayırma Zorunluluğu	Verim çağındaki taşıyıcı bitkiler için amortisman ayrılması zorunludur. Ancak, verim çağına ulaşmamış taşıyıcı bitkiler için amortisman ayrılması söz konusu değildir.
Amortisman Ayırma Koşulları	Bir faaliyet döneminden daha uzun süre faydalanılması gereklidir. Kuruma, çürüme, donma gibi yıpranma, aşınma ya da kıymetten düşmeye maruz kalması gereklidir. Envantere kayıtlı olması ve normal verim çağına olması gereklidir. Değerinin belirli bir tutarın üzerinde olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır.
Amortisman Tabi Tutar	Amortisman tabi tutar, taşıyıcı bitkilerin maliyet bedelinden kalıntı değerinin düşülmesi sonucu hesaplanan tutardır. Taşıyıcı bitkilerin elde edilmesi esnasında ortaya çıkan vade farklarının, taşıyıcı bitkilerin maliyetine dahil edilmesi söz konusu olmadığı için vade farksız tutar üzerinden amortisman hesaplanmaktadır. Taşıyıcı bitkilerin elde edildiği döneme ilişkin borçlanma maliyetlerinin, taşıyıcı bitkilerin maliyetine eklenmesi söz konusu değildir. Sadece, özellikli taşıyıcı bitkilere ilişkin ortaya çıkan borçlanma maliyetleri taşıyıcı bitkilerin maliyetine eklenmekte ve bu tutar üzerinden amortisman hesaplanmaktadır.
Amortisman Dönemi	Taşıyıcı bitkilerin verim çağına ulaştığı ay itibarıyla başlamaktadır. (Taşıyıcı bitkilerin verim çağına ulaştığı günden itibaren amortisman hesaplanır.)
Amortisman Süresi ve Oranı	Taşıyıcı bitkilere ilişkin faydalı ömür, tarım işletmesi tarafından tahmin edilerek tespit edilmektedir. Taşıyıcı bitkilere ilişkin faydalı ömür “yıl” ya da “üretim birimi (üretim miktarı)” bazında belirlenebilmektedir. Taşıyıcı bitkilere ilişkin faydalı ömür ve kalıntı değer tahmininin her yıl gözden geçirilmesi ve değişikliklerin dikkate alınması gereklidir.
Amortisman Hesaplama Yöntemleri	Amortisman oranı, Azalan Bakiyeler Yönteminde normal amortisman oranının 2 (iki) katı olarak uygulanmaktadır. Ancak, bu oranın belirlenmesinde herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. - Doğrusal Amortisman Yöntemi - Azalan Bakiyeler Yöntemi - Üretim Miktarı Yöntemi Gelecekteki ekonomik yararların beklenen tüketim şeklinde önemli bir değişiklik olması durumunda, yeni tüketim şeklini yansıtabilecek şekilde amortisman yöntemleri arasında geçiş yapılabilmektedir. Azalan Bakiyeler Yöntemi TMS/ TFRS’ye göre defter tutan ve finansal tablolarını hazırlayan bütün tarım işletmeleri tarafından kullanabilmektedir.
Amortisman Tutarının Hesaplanması	Diğer maddi duran varlık kalemlerinde olduğu gibi taşıyıcı bitkiler için de kıst amortisman uygulaması zorunludur. Taşıyıcı bitkiler için amortisman ayrılmaya taşıyıcı bitkiler istenilen duruma (verim çağına) geldiğinde başlanmakta ve ay kesri tam sayılmaktadır. İlk yıl ayrılmayan amortisman tutarı ise, taşıyıcı bitkilerin faydalı ömrünün bittiği dönemi takip eden ilgili aylar dikkate alınarak yansıtılmaktadır.

Kaynak: (TMS 16’dan yararlanılarak ve taşıyıcı bitkiler özelinde uyarlama yapılarak hazırlanmıştır.)

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi'nin Giresun ilinde fındık yetiştiriciliği yapmak üzere 01.01.2016 tarihinde 200.000 TL maliyet bedeli üzerinden aktifleştirdiği bir fındık bahçesi bulunmaktadır. İşletme, bu bahçedeki fındık ağaçlarının faydalı ömrünün 25 yıl olacağını tahmin etmektedir. Fındık ağaçlarının faydalı ömrü sonundaki kalıntı değeri ise 5.000 TL olarak tahmin edilmektedir. Fındık ağaçlarına ilişkin amortisman tutarının hesaplanmasında doğrusal amortisman yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, 2016 yılına ilişkin amortisman tutarının hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi aşağıdaki gibidir.

$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = \frac{\text{Maliyet Bedeli} - \text{Kalıntı Değer}}{\text{Faydalı Ömür}}$$
$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = \frac{200.000 - 5.000}{25}$$
$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = 7.800 \text{ TL}$$

31/12/2016	
730 GENEL ÜRETİM GIDERLERİ 730.01 MDV Amortisman Giderleri 730.01.001 Taşıyıcı Bitkiler Amortisman Giderleri	7.800
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR VE DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI 257.01 MDV Amortismanı 257.01.001 Taşıyıcı Bitkiler Amortismanı	7.800
<i>Fındık ağaçlarına ilişkin amortisman kaydı</i>	

4. TMS 23: Borçlanma Maliyetleri Standardına Göre Taşıyıcı Bitkilere İlişkin Borçlanma Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi

Günümüzde hızla artan rekabet koşullarında, gerek tarım işletmelerinin gerekse diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin nakit ihtiyaçlarının karşılanması ve yeni yatırımların finanse edilebilmesi için fon kaynaklarına önemli derecede ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç, işletmelerin özkaynaklarından karşılanabileceği gibi, dış kaynaklardan (yabancı kaynaklardan)

borçlanma yoluyla da karşılanabilmektedir. Bu ihtiyacın hangi kaynaktan karşılanacağı, işletmelerin finansal yapılarına ve sektörel konjoktüre göre değişiklik gösterebilmektedir. Özkaynaklarla finansman, gelişmekte olan ülkelerde ve henüz sermaye yapısı tam olarak istenilen düzeyde olmayan işletmelerde her zaman gerçekleştirilemeyebilmektedir. Bu koşullarda, çoğu zaman yabancı kaynaklardan borçlanma yoluyla finansman sağlanması yoluna gidilebilmektedir. Yabancı kaynaklardan finansman şekli ise, genellikle işletmelere ek finansal yükümlülükler getirmektedir. Bu finansal yükümlülükler, borçlanma maliyetleri olarak adlandırılmaktadır.

Finansman giderleri olarak da ifade edilen borçlanma maliyetleri, işletme amaçları doğrultusunda tüm faaliyetlerin aksamadan yürütülebilmesi için borçlanılan tutara bağlı olarak ortaya çıkan faiz, kur farkları, komisyon vb. giderlerden oluşmaktadır (Karataş, 2010: 121).

Borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin usul ve esaslar KGG tarafından yayınlanan “TMS 23: Borçlanma Maliyetleri” isimli standartta düzenlenmiştir. Bu standartta borçlanma maliyetleri, işletmeler tarafından yapılan borçlanma işlemleriyle ilgili olarak katlanılan faiz, kur farkı, vade farkı ve komisyon vb. maliyetlerdir (TMS 23, prg. 5).

TMS 23’da genel olarak, standardın kapsamı, standartta yer alan tanımlar, borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesi, aktifleştirmeye ara verilmesi ve aktifleştirmenin sonlandırılması gibi konulara yönelik düzenlemeler yer almaktadır.

TMS 23, temel ilke olarak borçlanma maliyetlerinin gerçekleştiği anda gider olarak muhasebeleştirilmesini öngörmektedir. Standartta yer alan alternatif yöntemlere göre ise,

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

özellikli bir varlığın³ satın alınması, inşası ve üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetlerinin ilgili özellikli varlığın maliyetine dahil edilerek muhasebeleştirileceği ifade edilmektedir (Tellioglu vd., 2013: 322).

Amaçlanan kullanıma hazır duruma getirilmesi, başka bir ifadeyle kendisinden ürün elde edilebilecek duruma getirilmesi uzun bir süreyi gerektiren taşıyıcı bitkilerin üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri, söz konusu taşıyıcı bitkilerin maliyetinin bir parçası olarak aktifleştirilerek finansal durum tablosunda raporlanmalıdır. Diğer borçlanma maliyetleri ise, ortaya çıktıkları dönemde finansman gideri olarak muhasebeleştirilerek gelir tablosunda raporlanmalıdır (TMS 23, prg. 8).

i) Aktifleştirmeye Başlama

Borçlanma maliyetlerinin özellikli bir varlığın maliyetinin parçası olarak aktifleştirilmesine, aktifleştirme şartlarının sağlandığı tarihte başlanması gerekmektedir. Aktifleştirmenin başlama tarihi, aşağıdaki şartların tamamının gerçekleştiği tarih olarak kabul edilmektedir (TMS 23, prg. 17).

- İşletme tarafından varlık için harcama yapıldığında,
- Borçlanma maliyetleri oluştuğunda,
- İşletme tarafından ilgili varlığın amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilmesi için gerekli işlemlere başlandığında.

Taşıyıcı bitki yetiştiren işletmelerde ortaya çıkan borçlanma maliyetleri aktifleştirilirken dikkat edilmesi gereken iki durum bulunmaktadır. Birinci durum, sadece özellikli bir taşıyıcı bitkinin tesis edilmesi için yapılan borçlanmalar nedeniyle katlanılan borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesidir. Sadece özellikli bir taşıyıcı bitkinin tesis edilmesi amacıyla borçlanılması durumunda, bu borçlanmadan dolayı ortaya çıkan borçlanma maliyetleri özellikli taşıyıcı bitkinin

maliyetine dahil edilerek aktifleştirilmektedir (Keleş, 2019: 167).

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi 1 Şubat 2016 tarihinde tesis etmeye başladığı bir fındık bahçesi ile ilgili olarak ABC Bankası’ndan uzun vadeli kredi kullanmıştır. Bu krediye ilişkin 31.12.2016 tarihinde 15.000 TL, 31.12.2017 tarihinde 17.000 TL faiz gideri tahakkuk etmiştir. 31.12.2017 tarihinde tesis işlemleri tamamlanmış olup, fındık bahçesinin tesis maliyeti 400.000 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu işlemler aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmektedir.

i) 2016 yılında vanılması gereken kayıtlar;

31/12/2016		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ	15.000	
780.02 Uzun Vadeli Borçlanma Giderleri		
481 GİDER TAHAKKUKLARI		15.000
<i>2016 yılı sonunda krediye ilişkin tahakkuk eden faiz tutarının kaydı</i>		
/		

31/12/2016		
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BİTKİ YATIRIMLARI	15.000	
781 FİNANSMAN GİDERLERİ YANSITMA HESABI		15.000
<i>Krediye ilişkin faiz tutarının maliyete dahil edilmesi</i>		
/		

³ Özellikli varlık; amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilmesi zorunlu olarak uzun bir süreyi gerektiren varlıklardır (TMS 23, prg. 5).

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

31/12/2016		
781 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	YANSITMA	15.000
	780 FİNANSMAN GİDERLERİ	15.000
<i>Maliyet kapatılması</i>	<i>hesaplarının</i>	
/		

31/12/2017		
781 FİNANSMAN GİDERLERİ HESABI	YANSITMA	17.000
	780 FİNANSMAN GİDERLERİ	17.000
<i>Maliyet kapatılması</i>	<i>hesaplarının</i>	
/		

ii) 2017 yılında yapılması gereken kayıtlar;

31/12/2017		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ	780.02 Uzun Vadeli Borçlanma Giderleri	17.000
	381 GİDER TAHAKKUKLARI	17.000
<i>2017 yılı sonunda krediye ilişkin tahakkuk eden faiz tutarının kaydı</i>		
/		

31/12/2017		
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI YATIRIMLARI	BITKİ	17.000
	781 FİNANSMAN GİDERLERİ YANSITMA HESABI	17.000
<i>Krediye ilişkin faiz tutarının maliyete dahil edilmesi</i>		
/		

Fındık bahçesinin tesis işlemlerinin tamamlanmasıyla birlikte borçlanma maliyetlerini de içeren “25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları” hesabında toplanan tutar, aşağıdaki şekilde taşıyıcı bitkilerin maliyetine yansıtılarak “25X Taşıyıcı Bitkiler” hesabında izlenmektedir.

Tesis Maliyetleri	:	400.000 TL
2016 Yılına İlişkin Faiz Gideri	:	15.000 TL
2017 Yılına İlişkin Faiz Gideri	:	17.000 TL
Fındık Bahçesinin Toplam Maliyeti	:	432.000 TL*

31/12/2017		
25X TAŞIYICI BİTKİLER		432.000*
	25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BİTKİ YATIRIMLARI	432.000
<i>Tesis çalışmalarının tamamlanması nedeniyle Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları hesabının Taşıyıcı Bitkiler hesabına devredilmesi kaydı</i>		
/		

İkinci durum ise, genel amaçlı borçlanılan fonların bir bölümünün özellikli bir taşıyıcı bitkinin tesis edilmesi için kullanılması nedeniyle katlanılan borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesidir. Genel amaçlı borçlanılan fonların bir bölümünün özellikli taşıyıcı bitkinin

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

tesis edilmesinde kullanılması durumunda, borçlanma maliyeti tutarı ilgili taşıyıcı bitkiye yönelik yapılan harcamalara uygulanacak bir aktifleştirme oranı yardımıyla hesaplanmakta ve özellikli taşıyıcı bitkinin maliyetine dahil edilerek aktifleştirilmektedir (Keleş, 2019: 167). Aktifleştirme oranı, özellikli bir taşıyıcı bitkinin tesis edilmesi amacıyla yapılan borçlanmalar hariç olmak üzere, işletmenin ilgili dönemdeki mevcut bütün borçlarına ilişkin borçlanma maliyetlerinin ağırlıklı ortalamasının hesaplanması suretiyle belirlenmektedir (TMS 23, prg. 14).

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi genel amaçlı olarak ABC Bankası’ndan % 4 faizli 40.000 TL, B Bankası’ndan % 3 faizli 60.000 TL ve C Bankası’ndan % 7 faizli 50.000 TL kredi kullanmıştır. Bu kredilerin 80.000 TL’si özellikli varlık inşası için kullanılmıştır. Genel amaçlı olarak yapılan borçlanmadan özellikli varlığın payına düşen ve aktifleştirilmesi gereken borçlanma maliyeti tutarının hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi aşağıdaki gibidir.

Aktifleştirme Oranı = [(Birinci Kredi Tutarı x Kredi Faiz Oranı) + (İkinci Kredi Tutarı x Kredi Faiz Oranı) + (Üçüncü Kredi Tutarı x Kredi Faiz Oranı)] / (Birinci Kredi Tutarı + İkinci Kredi Tutarı + Üçüncü Kredi Tutarı)

Aktifleştirme Oranı = [(40.000 x % 4) + (60.000 x % 3) + (50.000 x % 7)] / (40.000 + 60.000 + 50.000)

Aktifleştirme Oranı = (1.600 + 1.800 + 3.500) / 150.000

Aktifleştirme Oranı = 0.046

Aktifleştirme oranının yukarıdaki gibi hesaplanmasının ardından aktifleştirilecek borçlanma maliyetinin tutarı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Aktifleştirilecek Borçlanma Maliyeti Tutarı
= Genel Amaçlı Kredilerin Özellikli Varlık İçin Kullanılan Bölümü x Aktifleştirme Oranı

Aktifleştirilecek Borçlanma Maliyeti Tutarı
= 80.000 x 0.046

Aktifleştirilecek Borçlanma Maliyeti Tutarı
= 3.680 TL

.../.../201X		
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BİTKİ YATIRIMLARI	3.680	
781 FİNANSMAN GİDERLERİ YANSITMA HESABI		3.680
<i>Krediye ilişkin faiz tutarının maliyete dahil edilmesi</i>		

ii) Aktifleştirmeye Ara Verme

Bazı dönemlerde özellikli bir taşıyıcı bitkinin üretime hazır duruma (ürün verecek duruma) getirilmesine yönelik faaliyetlere uzun bir süre ara verilebilmektedir. Böyle bir durumda, bu dönemde ortaya çıkan borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine de ara verilmesi gerekmektedir (TMS 23, prg. 20). Ancak, önemli teknik ve idari çalışmalara devam edilen bir dönemde ortaya çıkan borçlanma maliyetleri ile işletmede yaşanan geçici bir gecikmenin taşıyıcı bitkinin üretime hazır hale getirilmesi için gerekli olan işlemlerin kaçınılmaz bir parçası olması durumunda ortaya çıkan borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine devam edilmesi gerekmektedir. Örneğin; mevsime bağlı don olaylarının yoğun şekilde yaşandığı coğrafi bir bölgede tesis edilmekte olan bir fındık bahçesinin yüksek don seviyesi nedeniyle gecikmeye uğraması teknik bir zorunluluktan kaynaklandığından, gecikmeye uğranılan bu ek sürede borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine devam edilmelidir (TMS 23, prg. 21). Ancak, tesis edilen fındık bahçesi ile ilgili faaliyetlere işletmenin olumsuz finansal koşulları nedeniyle uzun bir süre devam edilememesi halinde, bu dönemde ortaya çıkan

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine ara verilmesi gerekmektedir.

iii) Aktifleştirmeye Son Verme

Özellikli bir taşıyıcı bitkinin üretime hazır duruma getirilmesi için gerekli bütün faaliyetlerin tamamlanmasıyla birlikte borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine son verilmesi gerekmektedir (TMS 23, prg. 22). Normal şartlar altında, olağan idari işlemlerin devam etmesi durumunda dahi, bir taşıyıcı bitkinin fiziki olarak tesis işlemlerinin tamamlanmış olması, ilgili taşıyıcı bitkinin üretime hazır olduğunun göstergesidir (TMS 23, prg. 23). Özellikli bir taşıyıcı bitkinin farklı parseller üzerinde tesis edildiği ve bu taşıyıcı bitkilere ilişkin diğer parsellerdeki çalışmaların devam etmesi durumunda, belirli bir parseldeki taşıyıcı bitkilerin üretime hazır duruma getirilmesi için gereken bütün işlemler tamamlandığında ilgili parseldeki taşıyıcı bitkilere ilişkin borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine son verilmesi gerekmektedir (TMS 23, prg. 24). Örneğin; her birinin bağımsız olarak tesis edilebilme özelliği bulunan ve birbirinden farklı parsellerde oluşturulan taşıyıcı bitkiler, diğer parsellerde tesis çalışmaları devam etse dahi her biri ayrı olarak kullanılabilen özellikli bir taşıyıcı bitki olarak nitelendirilebilmektedir. Böyle bir durumda, tesis çalışmaları devam eden taşıyıcı bitkiler ile ilgili borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine devam edilirken, tesis çalışmaları tamamlanarak üretime hazır duruma gelen taşıyıcı bitkiler ile ilgili borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine son verilmesi gerekmektedir (TMS 23, prg. 25).

5. TMS 20: Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması Standardına Göre Taşıyıcı Bitkilere İlişkin Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi

Şeffaflık, karşılaştırılabilirlik ve gerçeğe uygun bilgi sunumu ilkeleri çerçevesinde hazırlanarak uygulamaya konulan muhasebe standartları, devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesine yönelik de önemli bazı düzenlemeler içermektedir. Devlet teşviklerinin

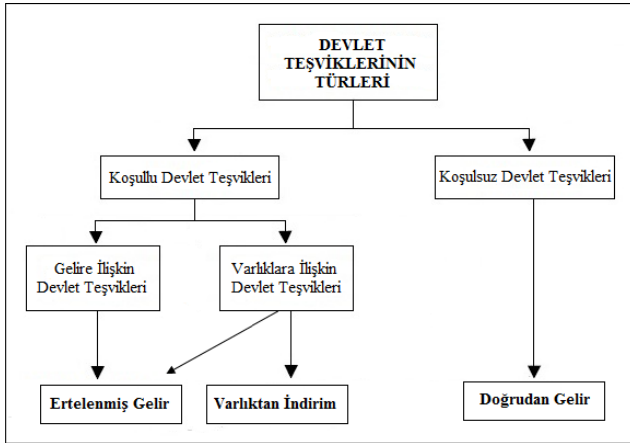
muhasebeleştirilmesine ilişkin standart çalışmaları 1981 yılında Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda hazırlanan standart taslağı “IAS 20-Accounting For Government Grants and Disclosure of Government Assistance” adıyla 1 Ocak 1984 tarihinde yürürlüğe konulmuştur (Muthupandian, 2009: 645).

Uluslararası alanda gerçekleşen bu gelişmeler Türkiye tarafından referans alınarak “TMS 20-Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması” isimli standart hazırlanmıştır. Bu Standart, 1 Kasım 2005 tarih ve 25983 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak, 31/12/2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere yürürlüğe konulmuştur.

Devlet teşviklerine yönelik ilke ve esasları düzenleyen TMS 20’nin amacı, devlet teşvikleri ile devlet yardımlarının muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarda raporlanması yoluyla işletmelerin gerek dönemler itibarıyla gerekse diğer işletmeler ile karşılaştırılabilirliğini sağlamaktır (Örten vd., 2013: 313).

TMS 20’de düzenlenen devlet teşvikleri, işletmelerin faaliyet konuları ile ilgili belirli şartların geçmişte veya gelecekte yerine getirilmesi koşuluyla bu işletmelere kaynak transferi şeklinde yapılan devlet yardımlarını ifade etmektedir. Örneğin; belirli bir bitkisel üretim faaliyetinde bulunulması koşuluyla yapılacak yatırıma ilişkin maliyetlerin belirli bir bölümünün devlet tarafından karşılanması gibi. Devlet yardımları ise, belirli koşulları yerine getiren işletmelere ekonomik fayda sağlamak üzere devlet tarafından yapılan yardımları ifade etmektedir (TMS 20, prg. 3).

Taşıyıcı bitki üreten işletmelere yönelik devlet teşvikleri, TMS 20 hükümleri çerçevesinde muhasebeleştirilmektedir. TMS 20’ye göre taşıyıcı bitki üreten işletmelere yönelik devlet teşviklerinin türlerine göre muhasebeleştirilme yöntemlerini Şekil 1’deki gibi özetlemek mümkündür.

Şekil 1. Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesine İlişkin Akış Diyagramı

Kaynak: (Örten vd., 2013: 319)

Şekil 1’de görüldüğü üzere; koşulsuz yapılan devlet teşviklerinin doğrudan gelir olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Koşullu yapılan devlet teşvikleri ise, gelire veya varlıklara ilişkin olmasına göre iki farklı şekilde muhasebeleştirilmektedir. Gelire ilişkin devlet teşvikleri, ertelenmiş gelir olarak muhasebeleştirilerek finansal durum tablosunda raporlanmaktadır. Varlıklara ilişkin devlet teşviklerinde, iki yöntem söz konusudur. Birinci yöntemde, varlıklara ilişkin devlet teşvikleri ertelenmiş gelir olarak muhasebeleştirilmektedir. İkinci yöntemde ise, varlıklara ilişkin devlet teşvikleri, varlığın defter değerinin hesaplanması esnasında varlığın değerinden indirilerek muhasebeleştirilmektedir (Coşkun, 2016: 2200).

TMS 20’ye göre, taşıyıcı bitkilere yönelik devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesinde iki yaklaşımdan biri esas alınabilmektedir. Bunlar; gelir yaklaşımı ve sermaye yaklaşımıdır.

i) Gelir Yaklaşımı: Devlet teşviklerinin bir veya daha fazla faaliyet döneminde kâr ya da zararda muhasebeleştirilerek gelir tablosunda raporlanmasını öngörmektedir.

Devlet teşviklerinin gelir yaklaşımına göre muhasebeleştirilmesinin gerekçelerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (TMS 20, prg. 15).

- Devlet teşvikleri, hissedarlar dışındaki bir kaynaktan elde edilmiş olmaları nedeniyle doğrudan özkaynak olarak kaydedilmemelidir. Bunun yerine, uygun dönemlerde kâr ya da zarar olarak muhasebeleştirilmelidir.
- Devlet teşvikleri nadiren karşılıksız olarak verilmektedir. İşletmeler önceden belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmekle ve bazı koşullara uymakla devlet teşviklerine hak kazanabilmektedir. Bu nedenle devlet teşvikleri için katlanılan maliyetlerin gider olarak muhasebeleştirildiği dönemler boyunca kâr ya da zarar olarak muhasebeleştirilmelidir.
- Gelir vergisi ve diğer vergilerin bir tür harcama olması dikkate alındığında, mali politikaların bir uzantısı olan devlet teşvikleri de kâr ya da zarar ile ilişkilendirilmelidir.

ii) Sermaye Yaklaşımı: Devlet teşviklerinin bir veya daha fazla faaliyet döneminde kâr ya da zarar dışında muhasebeleştirilerek bilançoda raporlanmasını öngörmektedir.

Devlet teşviklerinin sermaye yaklaşımına göre muhasebeleştirilmesinin gerekçelerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (TMS 20, prg. 14).

- Bir finansman aracı olan devlet teşvikleri, finanse ettikleri harcama kalemini netleştirmek amacıyla kâr ya da zararda muhasebeleştirilmek yerine finansal durum tablosu ile ilişkilendirilmelidir.
- Devlet teşviklerinin kazanılmış bir gelir olmamaları, başka bir ifadeyle, herhangi bir maliyet olmaksızın devlet tarafından sağlanan bir teşvik olmaları nedeniyle bu teşvikler kâr ya da zarar ile ilişkilendirilmemelidir.

TMS 20’de, hangi yaklaşımın kullanılması gerektiği konusunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle, devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesinde

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

kullanılacak yaklaşımın seçimi işletmelerin takdirine bırakılmıştır. Dolayısıyla, kullanılacak yöntemin işletmelerin finansal tabloları üzerine muhtemel etkileri göz önünde bulundurularak seçiminin yapılması büyük önem arz etmektedir.

Örnek: XYZ Tarım İşletmesi organik fındık yetiştiriciliğinin desteklenmesi amacıyla 01.01.2019 tarihinde Ziraat Odası’ndan 3.000 adet fındık fidanı bedeli karşılığında 125.000 TL destek almıştır. Devlet teşviğine ilişkin tutar işletmenin bankadaki hesabına yatırılmıştır.

i) Devlet Teşviğinin Gelir Yaklaşımına Göre Muhasebeleştirilmesi

01/01/2019		
102 BANKALAR		125.000
644 ESAS FAALİYETLERDEN DİĞER ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR ⁴		125.000
644.01 Devlet Teşvik Gelirleri		
644.01.001 Fındık Yetiştiriciliği Desteği (veya)		
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KÂRLAR		

ii) Devlet Teşviğinin Sermaye Yaklaşımına Göre Muhasebeleştirilmesi

01/01/2019			
102 BANKALAR		125.000	
546 YEDEKLERDE İZLENEN DEVLET TEŞVİK GELİRLERİ ⁶			125.000
546.01 Devlet Teşvik Gelirleri			
546.01.001 Fındık Yetiştiriciliği Desteği (veya)			
549 ÖZEL FONLAR			

Devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılacak yaklaşımlar, diğer işletmelerde olduğu gibi taşıyıcı bitki yetiştiren işletmelerin finansal tabloları üzerinde de önemli etkiler yaratabilmektedir. Gelir yaklaşımının kullanılması durumunda, devlet teşvikleri gelir tablosunun bir unsuru olarak kâr veya zararda muhasebeleştirilmektedir. Bu durum, işletmelerin içinde bulunduğu faaliyet döneminde kârın daha fazla görünmesine ve buna bağlı olarak daha fazla vergi tahakkukuna yol açabilmektedir. Sermaye yaklaşımının kullanılması durumunda, devlet teşvikleri bilançoda özkaynakların bir unsuru olarak muhasebeleştirilmektedir. Bu durum ise, işletmelerin özkaynak yapılarının daha güçlü olmasına katkı sağlayabilmektedir (Özulucan ve Keleş, 2020: 121).

6. Sonuç

Taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine ilişkin ilke ve esaslar TMS 16 standardında düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile, taşıyıcı bitkilerin 31 Aralık 2015 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde geçerli olmak üzere TMS 16 çerçevesinde muhasebeleştirilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

⁴ Bu hesap, KGK tarafından yayınlanan “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı”nda önerilmiştir.

⁶ Bu hesap, KGK tarafından yayınlanan “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı”nda önerilmiştir.

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

Taşıyıcı bitkiler ilk kez kayda alınmaları sırasında, maliyet bedelleri üzerinden muhasebeleştirilmektedir. Sonraki dönemlerde değerlemelerinde ise, maliyet modeli veya yeniden değerlendirme modeli kullanılmaktadır. Hangi modelin seçileceği konusu, işletmelerin takdirine bırakılmıştır. Maliyet modeli, taşıyıcı bitkilerin maliyet değerinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları düşüldükten sonraki değerleri üzerinden raporlanmasını sağlayan yöntemdir. Bu modelin seçilmesi durumunda, sadece değer azalışlarının muhasebeleştirilmesine izin verilmektedir. Yeniden değerlendirme modeli ise, taşıyıcı bitkilerin yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki yeniden değerlendirilmiş tutarları üzerinden raporlanmasını sağlayan yöntemdir. Bu modelin seçilmesi durumunda, gerek değer azalışları gerekse değer artışlarının muhasebeleştirilmesine izin verilmektedir.

Taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme işlemlerinin TMS kapsamında yapılması, taşıyıcı bitkilere yönelik birtakım konuları da özellikli hale getirmiştir. Taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme işlemlerinde özellik arz eden bu konuları; amortismanlar, borçlanma maliyetleri ve devlet teşvikleri olarak ifade etmek mümkündür.

TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitkilere yönelik amortisman hesaplamasında kullanılacak üç farklı yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemler; doğrusal amortisman yöntemi, azalan bakiyeler yöntemi ve üretim miktarı yöntemidir. Doğrusal amortisman yöntemine göre yıllık amortisman tutarı, taşıyıcı bitkilerin maliyetinden kalıntı değer düşülmesi sonucu hesaplanan tutarın, taşıyıcı bitkinin faydalı ömrüne bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Azalan bakiyeler yöntemine göre yıllık amortisman tutarı, taşıyıcı bitkilerin maliyetinden kalıntı değer düşülmesi sonucu hesaplanan tutarın, doğrusal amortisman tutarının iki katı ile çarpılması suretiyle hesaplanmaktadır. Üretim miktarı yöntemine göre

yıllık amortisman tutarı, taşıyıcı bitkilere yönelik amortisman oranı ile taşıyıcı bitkilerden beklenen yıllık üretim miktarının çarpılması suretiyle hesaplanmaktadır.

Taşıyıcı bitkilere ilişkin borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin ilke ve esaslar TMS 23: Borçlanma Maliyetleri isimli standartta düzenlenmiştir. Taşıyıcı bitkilere ilişkin borçlanma maliyetleri temel ilke olarak gerçekleştirildiği anda gider olarak muhasebeleştirilmektedir. Ancak, kendisinden ürün elde edilebilecek duruma getirilmesi uzun bir süreyi gerektiren taşıyıcı bitkilerin üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri, söz konusu taşıyıcı bitkilerin maliyetinin bir parçası olarak aktifleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle, özellikli bir taşıyıcı bitkiye ilişkin ortaya çıkan borçlanma maliyetlerinin taşıyıcı bitkinin maliyetine dahil edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, genel amaçlı borçlanılan fonların bir bölümünün özellikli taşıyıcı bitkinin tesis edilmesinde kullanılması durumunda ise, borçlanma maliyeti tutarı ilgili taşıyıcı bitkiye yönelik yapılan harcamalara uygulanacak bir aktifleştirme oranı yardımıyla tespit edilmekte ve özellikli taşıyıcı bitkinin maliyetine dahil edilmektedir.

Taşıyıcı bitkilere yönelik alınan devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin ilke ve esaslar TMS 20-Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması isimli standartta düzenlenmiştir. TMS 20'ye göre, taşıyıcı bitkilere yönelik devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılacak iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan gelir yaklaşımı; devlet teşviklerinin bir veya daha fazla faaliyet döneminde kâr ya da zararda muhasebeleştirilerek gelir tablosunda raporlanmasını öngören yaklaşımdır. Sermaye yaklaşımı ise, devlet teşviklerinin bir veya daha fazla faaliyet döneminde kâr ya da zarar dışında muhasebeleştirilerek bilançoda raporlanmasını öngören yaklaşımdır. Bu yaklaşımlardan her birinin işletmenin finansal tabloları üzerinde

KELEŞ, D., “Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesinde Özellikli Konular: Amortismanlar, Borçlanma Maliyetleri ve Devlet Teşviklerinin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi”

önemli etkiler yaratabilme ihtimali oluşturduğundan, taşıyıcı bitki yetiştiren işletmelerin hangi yaklaşımı seçecekleri konusunda dikkatli ve özenli davranmaları büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme işlemlerinde özellikli konular arasında yer alan amortismanlar, borçlanma maliyetleri ve devlet teşvikleri konuları, gerek teorik gerekse örnek muhasebe kayıtları aracılığıyla açıklanmıştır. Böylece, uygulamada karşılaşılabilecek sorunların giderilmesine ve taşıyıcı bitkiler özelinde özellikli konuların daha iyi bir şekilde anlaşılmasının sağlanmasına çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Coşkun, S. (2016). Teşvik Kapsamında Elde Edilen Maddi Duran Varlıkların Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7): 2193-2207.
- Gökgöz, A. ve Temelli, F. (2016). Taşıyıcı Bitkilerin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(4): 142-154.
- Karataş, M. (2010). Borçlanma Maliyetlerinin UMS 23, KOBİ'ler için UFRS ve Vergi Usul Kanunu Kapsamında Değerlendirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, (98): 117-141.
- Keleş, D. (2019). Taşıyıcı Bitkilerin Üretim Maliyetlerinin Hesaplanması ve 16 Nolu Türkiye Muhasebe Standardına Göre Muhasebeleştirilmesi: Fındık Yetiştiriciliği Yapan Bir Tarım İşletmesinde Vaka Çalışması, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıymetli Şen, İ. ve Karagül, A. A. (2014). Yeni Bir Maddi Duran Varlık Sınıfı Olarak Taşıyıcı Bitkiler: Muhasebeleştirme ve Ölçme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(3): 27-48.
- Muthupandian, K. S. (2009). IAS 20 Accounting for Government Grants and Disclosure of Government Assistance - A Closer Look. *The Management Accountant*, 44(8): 645-657.
- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2013). *Türkiye Muhasebe - Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları* (7. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özulucan, A. ve Keleş, D. (2020). 41 No.lu Türkiye Muhasebe Standardı'na Göre Küçük ve Büyükbaş Hayvanlarda Dönemiçi ve Dönemsonu Muhasebe Uygulamaları (Kayıtlama, Değerleme, Amortisman ve Teşvikler). *Mali Çözüm Dergisi*, 30 (161): 95-126.
- Tellioğlu, T. F., Gökçe, N. ve Demir, F. (2013). TMS 23-Borçlanma Maliyetlerinin “Yat Üreten Bir İşletme” Açısından İncelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3): 319-342.
- TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardı, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
- TMS 20: Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması Standardı, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
- TMS 23: Borçlanma Maliyetleri, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
- TMS 36: Varlıklarda Değer Düşüklüğü, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
- TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu

ORDU ÜNİVERSİTESİ
ÜNYE İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ORDU
ÜNİVERSİTESİ